

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

1930-åra:

Reformismens gjennombrudd

1/1978

Utgitt av

Pax forlag, Oslo

med støtte av

Norsk Grafisk Forbund

Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum

Edvard Bull

Hans Fredrik Dahl

Svein Damslorå

Odd-Bjørn Fure

Knut Kjeldstadli

Arne Kokkvold

Einhart Lorenz

Per Maurseth

Redaksjonens adresse:

Gøteborggt. 8, Oslo 5

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer ut uregelmessig, men minst to ganger i året.

Abonnementspris for 1978: kr. 75,—

Postgiro 20 12 045

Abonnementet tegnes ved henvendelse til Pax forlag a/s,
Gøteborggt. 8, Oslo 5. Tlf.: (02) 37 90 82. Abonnement
anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigel-
sesdato er uttrykkelig fastsatt i bestillingen. Ved adres-
seforandring, vennligst husk å oppgi gammel adresse.
Forsida: Brosjyre fra 1933.

© by the Authors 1978.

ISSN 0332-5539 2

Trykt i

Heglands Trykkeri

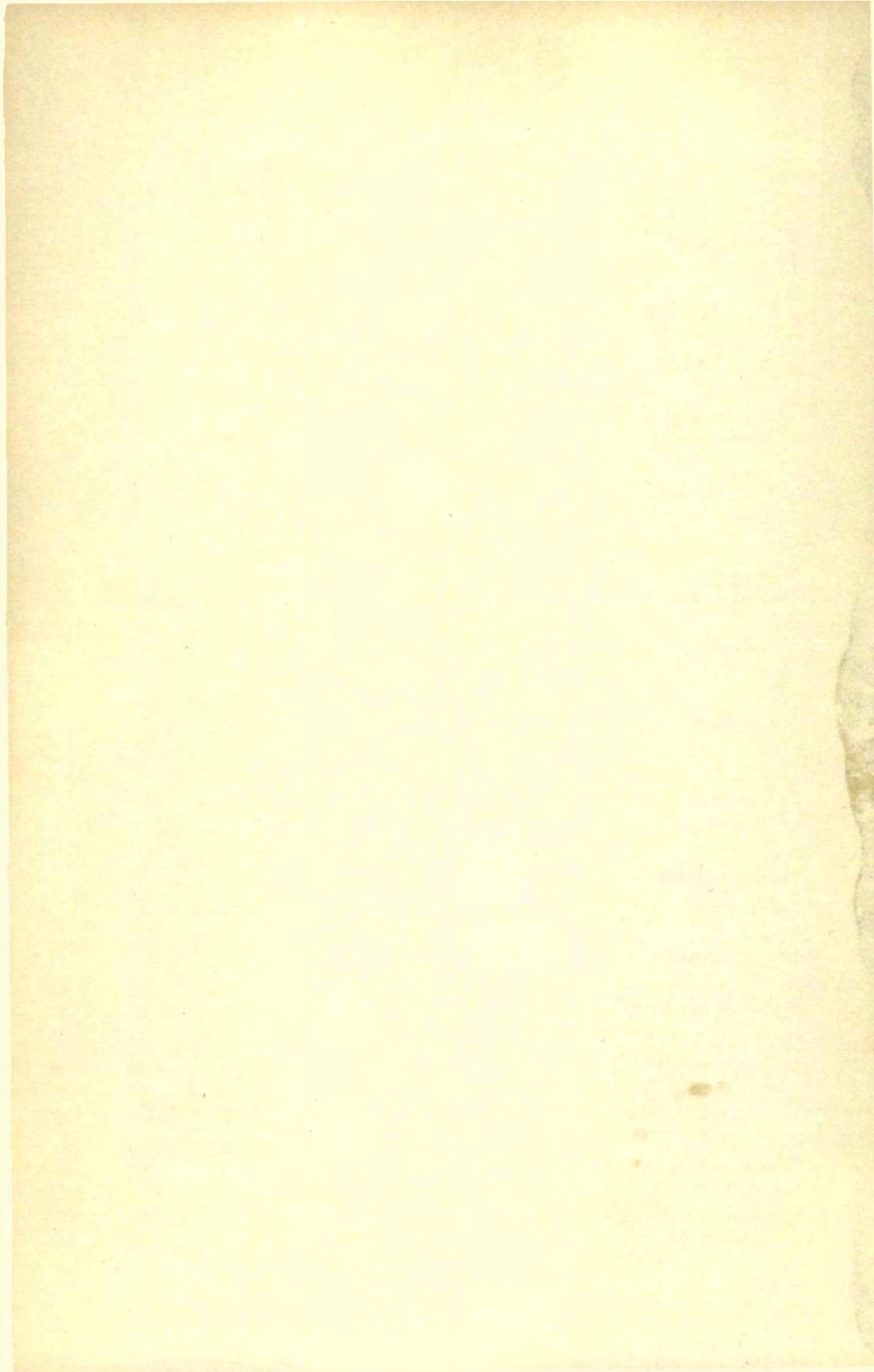
Flekkefjord

1930-åra:

Reformismens gjennombrudd

Innhold

1930-åra: Reformismens gjennombrudd	3
Knut Kjeldstadt: Reformismens seier	5
Finn B. Førsund: Krisepolitikken og vegen til sosialismen	27
Tove Nielsen: Arbeiderbevegelsen, krisen og markedet	57
Tore Andersen: Ødegaardismen: Klassesamarbeid i den lokalpolitiske hverdag	81
Jon Amundsen: Solidarisk lønnspolitikk — solidaritett med hvem?	95
Hans Fredrik Dahl: Opposisjonens historie	111
<i>Debatt</i>	
Odd-Bjørn Fure: Edv. Bulls artikkel om radikalise- ringen av norsk arbeidebevegelse — teoretisk status	137
<i>Dokumentasjon</i>	
Finn Moe: Statskapital og socialisme	145
Ole Colbjørnsen: Tanker til det nye program (1933) ..	159
Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1933 ..	169
Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1939 ..	175
Bibliografi 1976	180
<i>Rapport</i>	
Svein Damslora: Årlige historiemøter i Linz for arbeiderbevegelsens historikere	194

1930-åra: Reformismens gjennombrudd

«R(eformismen) regner med en avspenning, ikke en skjerping av klassemotsetningene, og forutsetter at det kapitalistiske samfund vil gjennomgå en utvikling av jevnt økende rikdom, som vil gjøre det mulig i større og større utstrekning å tilfredsstille arbeidernes krav.»

Arbeidernes leksikon.

Reformismen — troen på reformenes veg til det sosialistiske samfunn — er like gammel som arbeiderbevegelsen sjøl. Historisk vant den et oppsving i 1890-årene, da Eduard Bernstein ga en teoretisk begrunnelse for at marxismens sammenbruddsteorier var modne for revisjon. Siden den gang har reformismen vært motstykket til den revolusjonære linje, og forholdet mellom de to har vippet mye gjennom arbeiderbevegelsens internasjonale historie.

I Norge, der arbeiderbevegelsens flertallsretning har fulgt sine egne veger, sto marxismens sammenbruddslære i en eller annen fasong på programmet — dvs. på DNA's prinsipprogram — lengre enn i andre land. Hos oss kom oppbruddet i 1930-åra. Oppbruddet skjedde skrittvis. Leseren kan sjøl studere noen av skrittene, i de partiprogrammene fra 1933 og 1939 vi trykker bakerst i dette heftet av Tidskrift for arbeiderbevegelsens historie.

Verken internasjonalt eller hjemlig har reformismen noen egentlig teori. Den er en «retning». Retningen har bestemte ingredienser: pragmatisk revisjon av programmet, gradvis opptrapping av reformer, lojal deltakelse i de politiske institusjoner. Reformismen i Norge i 1930-åra delte alle disse trekkene med den allmenne reformismen. Men den hadde også noen særtrekk. Den grep etter statsmakten på en annen måte enn forutsatt i den «klassiske» reformismen, og bygde på staten som et organ *over* klassene og *over* arbeiderbevegelsens kamp. Dette særtrekk har å gjøre med tidspunktet for gjennombruddet, at det i tid falt sammen med den første varige arbeiderregjering i landets historie, og med denne regjeringes praktiske oppgave: tiltak mot den økonomiske

krisa. Ingen kunne kreve regjeringsmakt i Norge i 1930-åra uten å komme med et kraftig program her. Arbeiderpartiet formet sitt, og det fikk konsekvenser for hele partiets forhold til den teoretiske arven.

I dette heftet diskuterer Knut Kjeldstadli hva overgangen til reformismen egentlig besto i og forsøker å samle ulike forklaringsforsøk til en helhetlig «modell». Finn B. Førsumd fører diskusjonen videre. Ved å reise spørsmålet om krisepolitikkens rolle spesielt, presiserer han innholdet i 30-tallets reformisme, sett som strategisk linje.

To artikler belyser overgangen som et resultat av den økonomiske utvikling i arbeiderklassen. Tove Nielsen viser at arbeidernes kjøpekraft — deres potensial som forbrukere — kom i fokus for produsentenes interesse nettopp under kriseåra. Arbeiderklassen ble, stikk imot hva forestillingene om de harde 30-åra skulle tilsi, en del av det kapitalistiske forbruksvaremarkedet. De ble integrert i kapitalismen på en måte som må ha hatt sammenheng med programdrøftelsene på bevegelsens topplan. Fra det lokale plan viser Tore Andersens artikkel om den kommunale krisepolitikken i Gjøvik at en «keynesiansk» krisepolitikk — en offentlig administrert kapitalisme — var noe som kunne vokse fram av nærmiljøets krav. Forutsatt at kravene ble hørt og forstått av en mann som ordfører Ødegaard.

Med krise og reformisme fulgte også regjeringsmakt, og et ønske om å beholde denne makten videre. Fagbevegelsens kamp fikk helt nye vilkår, sett fra DNA, og den solidariske lønnspolitikken ble svaret på disse vilkår. Også det var en reformisme, i forhold til fagbevegelsens tradisjon. Hvordan den vant fram, er tema for Jon Amundsens artikkel.

Reformismen møtte motstand og opposisjon. Men merkelig *lite* motstand, om en tenkte på omfanget av omleggingen. Hvordan skal dette forklares? Hans Fredrik Dahl drøfter dette i sin artikkel, som reiser spørsmålet om opposisjonsens styrke og gjennomslag allment i norsk arbeiderbevegelse i dette århundret.

1930-åra står stadig til debatt, i arbeiderbevegelsen som i historieforskningen. Ingen bidrag, heller ikke de i dette heftet, gir endelig beskjed om hva som hendte, og hvorfor, i dette merkelige tiåret. Men med dette heftet mener redaksjonen å ha gitt et tilfang.

I dokumentarstoffet i forrige nummer av TFAH (2/77) forekommer en feil. Tittelen på Gunnar Ouslands brosjyre fra 1945 — «Fagorganisasjonens problemstilling i dag» var i overskriften blitt til «Fagopposisjonens problemstilling ...»

Reformismens seier

Hvorfor slo Arbeiderpartiet på 30-tallet på nytt inn på en sosialdemokratisk linje? Og: Hvorfor fulgte arbeiderklassen partiet på denne kursen?

Dette er emnet for denne artikkelen.¹ Formålet er å si noe allment om ulike måter å bygge opp en forklaring av reformismen på — og deretter gi et forslag til en slik forklaring. Det som skjedde etter gjennombruddet for reformismen, slik det kom til uttrykk i nytt prinsipp- og arbeidsprogram i 1933 og regjeringsdanning i 1935, skal jeg la ligge.

1. Måter å forklare reformismen på

I den historiske litteraturen kan det skilles ut to grunnholdninger til de spørsmålene vi skal ta opp. Den ene er nærmest at det ikke foreligger noe problem, noe som trenger forklaring. Det var ikke noe brudd på 30-tallet i partiets utvikling. Tvertimot kan kontinuitet påvises — gjennom hele partiets historie eller iallfall fra et punkt på 20-tallet.

En variant av denne holdninga er sosialdemokratiets sjølforståelse, slik vi f.eks. finner den hos Gunnar Ousland.² Politikken på 30-tallet blir her sett som ledd i en organisk utvikling, den eneste naturlige. I bunn og grunn hadde partiet de samme synsmåtene hele tida, men tilpasset dem etter skiftende forhold. Berge Furre mener noe liknende: Tida fra 1918 til 1927 eller noe tidligere var avviket, en episode. Kursen på 30-tallet var en tilbakevending til normaltilstanden.³ Nils Henrik Fuglestad vil datere reformismen tilbake til nokså tidlig 20-tall. Ledelse i parti og fagbevegelse stod allerede da for moderasjon i arbeidskamper. Og tanker om samarbeid med kapitalen om rasjonalisering for økt produktivitet gjorde seg gjeldende.⁴ Einhart Lorenz er kategorisk.

Programrevisjonen i 1933 «var en nødvendig konsekvens av den politikk Arbeiderpartiet hadde ført siden det hadde brutt med Internasjonalen».⁵

Sjøl vil jeg — i tråd med f.eks. Jorunn Bjørgum og Edvard Bull⁶ mene at vi *har* reelle spørsmål å besvare. To argumenter for dette: Den dominerende tenkemåten i DNA på 20-tallet, tranmælsismen, var en særegen, sjølstendig teori. Dette har Odd-Bjørn Fure vist overbevisende. Sentrismen, som han kaller det, kan ikke reduseres til en avart av sosialdemokratisme. Tenkinga hadde både gradualistiske og revolusjonære trekk.⁷ Derrest: Om vi nå godtar Fuglestadts oppfatning om at lederskapets radikalisme i hovedsak var av verbal art, har vi fortsatt et problem: Dette forklarer ikke hvorfor de delene av *klassen* som var revolusjonære på 20-tallet, seinere sluttet mannjamnt opp om reformismen — med unntak av det mindretallet som fulgte NKP.

Problemet finnes. Hvordan skal vi bygge opp en måte å forklare det på?

I den historiske litteraturen kan det trekkes et skille mellom de forfatterne som gir *momenter* til forklaring og dem som søker etter *modeller* til forklaring. Med dette menes: De som gir momenter, legger fram kortere eller lengre rekker med poenger som skal forklare oppslutninga om reformismen. Isolert synes disse poengene rimelige å ta med. Men denne forklaringsmåten har avgjørende svakheter: Det er stundom lavt presisjonsnivå. Det er uklart hvilken vekt de ulike momenter har. Og de settes framfor alt ikke inn i en indre sammenheng.⁸

De forfatterne som bygger opp modeller, prøver å gi en *helhetlig* tolking av arbeiderbevegelsens omdanning. Jeg tror vi i vår sammenheng kan skjelne mellom tre typer av slike modeller: den en-strengete, den sammensatte, men ubestemt og den helhetlige og bestemte.

Den *en-strengete* søker ut ett bærende forklaringsprinsipp eller én grunnleggende årsak som eventuelle øvrige momenter kan utvikles fra eller underordnes. Dette grunnleggende prinsippet kan velges på ulike plan. Aksel Zachariassen, f.eks., synes å legge vekt på indre forhold i bevegelsen, studerer den som en sluttet institusjon, avsondret fra det samfunnsmessige omlandet.⁹ Jens Arup Seip velger det politiske nivået.¹⁰ Hos han demonstreres både styrken og svakheten i en slik *bevisst* en-strengt tilnærming. På den ene sida får han risset opp tydelige sammenhenger, gir en «formelaktig og omfattende beskrivelse», som han sier. Beskrivelsen får også forklaringskraft. Seips konsentrasjon om de poli-

tiske apparatene sier oss atskillig om hvordan den samfunnsmessige utviklinga formidles, i hvilke former den setter seg gjennom på det politiske nivået. Men hans bevisste neglisjering av økonomi og sosiale forhold blir også en svakhet. Seip gir innsikt i partiets utvikling. Men det blir underlig taust om klassen. Den reduseres til et objekt partiet handler med.

Den andre modellen kalte jeg den *sammensatte, men ubestemte*. Med det mener jeg måter å forklare på som trekker inn alle nivåer i samfunnet og også indre forhold i arbeiderbevegelsen og klassens situasjon. Kanskje er slike modeller utvidete momentlister. Men de forfatterne som har arbeidet etter denne modellen, overskrider de reine momentlistene ved å skjelne klart mellom nivåer og ved å diskutere mer systematisk og utførlig. Samtidig gir denne tilnærmingsmåten også en rikdom i forklaringene som er et skritt framover i forhold til det en-øyde synet. Ett eksempel, det ypperste, på en slik sammensatt forklaringsmåte er Jorunn Bjørgum og andres bidrag om arbeiderbevegelsen i mellomkrigstida til det nordiske historikermøtet i 1974.¹¹

Det kan imidlertid rettes innvendinger også mot denne framgangsmåten. Forklaringa blir ikke bare sammensatt, men også ubestemt. Utvalget av momenter blir preget av en form for «empiristisk impresjonisme». Det uttrykker det umiddelbare inntrykket empirien har etterlatt hos forfatteren. Valget av momenter foregår ut fra intuisjon og skipper-skjønn. Det skjer ikke ut fra kategorier som er valgt bevisst på grunnlag av en *teori* som omfatter både det en vil studere — arbeiderbevegelsen — og den sammenhengende bevegelsen står i til nivåene i samfunnet. Resultatet er at den forholdsvis betydningsfulle betydninga av faktorene ikke blir veidd og at det innbyrdes forholdet mellom dem ikke klarlegges. For å ta ett eksempel: Sammen med Vidar Keul skreiv jeg sjøl et forsøk på en helhetlig tolking av partiets utvikling. Her nevnes både arbeiderklassens stilling under ulike økonomiske konjunkturfaser og ulike faser i den ideologiske utviklinga til arbeiderbevegelsen som viktige momenter. Men dette knyttes ikke sammen. Det vises ikke hvordan klassens stilling gir opphav til visse ideologiske grunnholdninger som vi kan finne igjen, systematisert og satt på begrep, i arbeiderbevegelsens teori.¹²

Det vi trenger, men ikke har, er en modell som forener fastheten hos Seip med det mangefasetterte hos Bjørgum. Målet må være å bygge opp en forståelse som jeg stikkordmessig vil kalle *bestemt helhet*. Med det menes en forklara-

ringsmåte som opererer på flere nivåer, men som knytter disse sammen og viser hvordan de virker på hverandre.

Utviklinga av en slik modell tror jeg må bli et framtidig kollektivt arbeid. Flere som sysler med å studere arbeiderbevegelsens historie må bidra. I mangel av noe bedre, skal jeg gi et forslag til en slik modell. Vi trenger to sirkler og tre streker:

Tegninga er ment å få fram følgende: Vi har et studieobjekt i sentrum — arbeiderbevegelsen og -klassen. Denne kjernen er skrevet inn i et samfunn, er omgitt av en sosial helhet, med flere, forholdsvis sjølstendige nivåer — økonomi, politikk og ideologi — som må studeres hver for seg.¹³ *Økonomi* er greitt. Med det siktes til de produksjonsmåtene som finnes i det konkrete samfunnet, til kapitalens utbredelse, former og bevegelse. Med *politikk* menes først og fremst stat — arten av politisk system, hvilken klasseallianse som er statsbærende, de politiske apparatene, innbefattet de borgerlige partiene. Med *ideologi* tenkes på det rådende borgerlige kulturelle og ideologiske herredømmet og i hvilken grad arbeiderklassens ideologi makter å sette seg sjølstendig gjennom overfor dette herredømmet. Kontaktflatene i tegninga — innen kjernen, i omlandet og mellom bevegelse og klasse — er ment å angi hvilke vegar påvirkning går, hvordan de ulike momentene er bestemt av hverandre.

Modellen skal illustrere følgende synsmåter:

— Klasse og bevegelse må studeres som atskilte størrelser. De kan ikke reduseres til hverandre. Utviklinga i klassen og bevegelsen kan ikke uten videre forklares med de samme faktorer.

— Klassen er først og fremst bestemt av det økonomiske nivået. Situasjonen som lønnsarbeidere bestemmer de umiddelbare behovene, kravene og holdningene i arbeiderklassen.

— Bevegelsen kan forstås som klassen i organisert form. Men bevegelsen er samtidig bestemt av det politiske nivået, av relasjonene til den borgerlige staten, av dens tilnærming til arbeiderbevegelsen. Bevegelsen står i en dobbeltstilling.

— Bevegelsen blir slik en formidler mellom klasse og stat. Den står i et spenningsforhold mellom forankringa i klassen og dens umiddelbare behov og formene for forbindelser til staten.

Klassens behov kan altså variere. Og måten de blir formidlet på, kan skje på ulikt vis gjennom bevegelsen — avhengig av forhold på *alle* de samfunnsmessige nivåene og av indre trekk ved bevegelsen sjøl.

Med utgangspunkt i dette skjemaet og disse påstandene, la oss se om vi kommer noen veg med å forklare reformismen i norsk arbeiderbevegelse.

II. En forklaring på reformismen

Tanken er å gå gjennom de ulike feltene ett for ett, se på forklaringer som er lansert innafor disse feltene, se hvordan feltene føyer seg sammen og til slutt summere opp helheten. Flere synsmåter vil her være stjålet fra historiske arbeider. Rettmessige eiere finnes i fotnotene.

Det økonomiske nivået

La oss begynne nederst i tegninga, med grunnlaget. Hva skjer i økonomien?

Det overskyggende er naturligvis krise. I vesen og opphav internasjonal, men rammet Norge særlig hardt på grunn av strukturen i den nasjonale økonomien og landets plassering i den internasjonale kapitalistiske kjeden: Stor utenrikshandel med en blanding av råvare og halvfabrikata — treforedling — og tjenesteyting — skipsfart — skapte en særlig sårbarhet.

Virkningene av krise er vel kjent: Arbeidsløshet i et omfang ukjent til da, skjerpet av innvandringsstoppen i USA og av demografiske forhold. Store årskull i de første tiåra

av hundreåret meldte seg på arbeidsmarkedet. Og dernest lønnsnedslag. Sjølve *varigheten* av krisa bør også understrekes. Med unntak av en kortvarig oppgangstid i slutten av 20-åra, hadde økonomien krisepreg fra høsten 1920 til midten av 30-tallet.¹⁴ En virkning av krisa ramte ikke direkte arbeiderklassen, men bør nevnes fordi den indirekte fikk betydning. Krisa skapte forgjelding blant halvproletarene og de enkle vareprodusentene på landsbygda, av småbrukere og små og mellomstore bønder.

Krisa kom også til å sette fart i langtidstendenser i økonomien på tre felt. *Produksjonsforholdene* ble endret ved at krisa satte fart i monopoliseringa. Krisa fremmet kapitalens konsentrasjon — gjennom kartellisering og konkurser, oppkjøp og sammenslåinger. Parallelt gikk en annen bevegelse som gjør bildet tvetydig: Under krisa ble en rekke små, til dels svært små bedrifter nyetablert, ofte basert på ny teknologi. De fant et felt for virksomhet som underleverandører til monopolene eller i «sprekkene» mellom de store.

Dernest skiftet *formen for utvinning av merverdi* fra absolutt til relativ merverdiproduksjon, særlig i slutten av 20-åra. I stedet for å utvide arbeidsdagens lengde eller å øke arbeidsstokken, ble det satset på å rasjonalisere, øke produktiviteten i arbeidet. Endelig ble *forholdet mellom staten og kapitalen* endret. Statens rolle som regulator, kontrollør og organisator av økonomien var ikke ny. Men omfanget av inngrepene, intervensjonen, vokste, og oppgavene ble flere.

Klassen

La dette være nok om økonomi. Vi skal seinere presisere hvordan klassens situasjon blir bestemt av økonomien. Først skal vi imidlertid se på to andre teorier som er satt fram for å forklare reformismen ut fra sosiale, klassemessige forhold — teorien om arbeideraristokratiet og teorien om arbeiderklassens integrasjon.

Teorien om *arbeideraristokratiet* ble først satt fram av Engels. Den ble fullstendig utformet av Lenin som en teori om reformismens framvekst rundt hundreårsskriftet. Kort sagt er tanken denne: I den imperialistiske fasen av kapitalismen får kapitalen en ekstraprofitt, en superprofitt, gjennom den imperialistiske utbyttinga. Denne superprofitten blir benyttet til å bestikke — objektivt og direkte, subjektivt — et sjikt av arbeiderklassen. Dette sjiktet — arbeideraristokratiet — har altså høy lønn og privilegier og blir interessemessig

knyttet til imperialismen. Dette sjiktet er det sosiale grunnlaget for reformismen, og er særlig representert av lederne i de sosialdemokratiske partiene og reformistiske fagbevegelsene.¹⁵

Denne teorien har ikke vært nyttet av norske historikere. Når det likevel er grunn til å ta den opp, er det fordi den verserer blant grupper av historiestudenter og settes fram med krav på forklaringskraft. Minst seks grunner finnes imidlertid til å avvise den som en tilfredsstillende teori til å forklare reformismens seier i norsk arbeiderbevegelse:

— Det er etter mitt skjønn tvilsomt om vi kan snakke om en norsk imperialisme på 20- og 30-tallet, som er den aktuelle perioden. Sjøl om Norge åpenbart var et ledd i den imperialistiske kjeden, var dette et svakt ledd. I imperialistisk sammenheng var det norske borgerskapet usjølstendig, et marginalt anhang til særlig britisk økonomi. Uttømmende studier av spørsmålet foreligger ikke. Men flere forhold antyder at Lenins klassiske definisjon av imperialismen ikke treffer det norske samfunnet i dette tidsrommet: Norge var ikke kapitaleksporterende, men importerte kapital. At finanskapitalen i dette tidsrommet skulle ha fått lederstillinga innad i borgerskapet, er heller ikke påvist.¹⁶ Det som kunne kvalifisere for betegnelsen imperialisme, måtte være skipsfarten.

— Gitt at Norge likevel var imperialistisk, hvilke mekanismer sørget for at superprofitten ble overført til lederskapet i arbeiderbevegelsen? Dette må vises før teorien holder vann.

— Og hvorfor akkurat lederskapet? Hvorfor ikke andre høytlønnsgrupper?

— Dessuten: Stemmer det faktisk historisk at relativt høytlønn medfører moderasjon og mindre radikalisme?

— Om vi, som enkelte har villet gjøre, løsriver påstandene spesifikt fra den imperialistiske superprofitten og gjør dem til en allmenn teori om grupper med høytlønn og privilegier, får vi et upresist begrep som favner alt og intet.

— Endelig: Teorien gir ingen forklaring på hvorfor flertallet av klassen — som nettopp ikke skulle være arbeideraristokrater — fulgte lederskapet. For å forklare dette, må tilhengerne av teorien gripe til en forførringsmodell. Arbeiderne ble lurt av et bestukket, sveikefullt lederskap og skjønnte ikke sitt eget beste. Som alle slike subjektivistiske forklaringsmodeller, ender denne teorien opp i idealisme og moralisme.

Tilbake av verdi, den rasjonelle kjernen i teorien om arbeideraristokratiet, er at sjiktning i arbeiderklassen er viktig å leite etter for å forklare spredning av ulike ideologier. Men som nevnt, er det tvilsomt om holdninger kan forstås som enkle følger av størrelsen på inntekta.

En annen teori til å forklare reformismen, er tanken om at *arbeiderklassen ble integrert*. Den enkle varianten går ut på at arbeidsfolk over tid fikk det materielt bedre, trass i krisa. Dermed hadde de ikke lenger noe motiv for å slåss, for å ville snu opp-ned på systemet.¹⁷ Påstanden innebærer en linearitet — dessverre, dess radikalere og dess bedre, dess mer systemtro. Den fulle konsekvens er at revolusjonære strømminger ikke kan oppstå i arbeiderklassen etter at et visst velstandsnivå er oppnådd. To innvendinger av historisk art kan rettes mot dette: I norsk arbeiderbevegelse synes radikalisme like mye å ha fulgt oppgangstider, som perioden fram til og under 1. verdenskrig og streikebølgen i slutten av 60- og begynnelsen av 70-tallet. Erfaringene fra andre europeiske land synes heller ikke å støtte oppfatninga om større integrasjon ved økende velstand. En mer historiefilosofisk innvending, for å si det pretensiøst, er at synspunktet benekter historiens egenart, at den er overskridende og frambringer kvalitativt nye samfunnsmessige forhold.

En annen variant av integrasjonsteorien tar fatt i ett element til Edv. Bull d.e.s. teori om radikaliserings av arbeiderbevegelsen. Om det var slik at radikaliserings skyldtes i slettet av nyproletariserte, rotløse anleggsarbeidere, er det rimelig å tro at moderasjonen skyldtes at arbeiderklassen skiftet preg. En mer stabil arbeiderklasse, knyttet til én industriarbeidsplass, var mer interessert i denne bedriftens ve og vel.¹⁸ Synspunktet er interessant, men ikke fullt tilfredsstillende som forklaring. Den radikale fraksjonen i klassen som fulgte NKP, var jo langt på veg nettopp knyttet til store industriarbeidsplasser. At klassen skiftet preg, skulle derfor i og for seg like gjerne tilsi en overgang fra tranmælsisme til leninismen som til sosialdemokratismen.

Verken aristokrati- eller integrasjonsteorier synes fyllestgjørende. Lenger kommer vi ved å se på de objektive virkningene *krisa* hadde på klasseforholdene allment og arbeiderklassens situasjon særskilt.

Krisa endret styrkeforholdet mellom klassene på arbeidsmarkedet. Fra et selgers marked fram til 1920 slo det over i et arbeidskjøpers marked. Den faglige kampen ble en forsvarskamp — om å begrense størrelsen på lønnsnedslaget.

De faglige kampmidlene, de økonomiske formene for kamp, fikk mindre slagkraft i en situasjon hvor bedriftene dels produserte for lager. En streik fikk mindre virkning. Ja, den kunne til og med være i kapitalens interesse ved at lønn ikke ble utbetalt for en tid.

Arbeidsløsheten gjorde at kampberedte folk kunne erstattes med dem som var villige til å selge arbeidskraften under dens verdi. Kampen mot streikebryteriet er et uttrykk for dette. Og de mange innskrenkningene og nedleggingene gjorde at å miste jobben måtte oppleves som en mulig skjebne av atskillig flere enn dem som faktisk ble rammet. Rasjonaliseringa bidro ytterligere til ledigheten og skapte inntrykket av at den ville bli permanent. Det synes å ha blitt skapt en kjerne av varig arbeidsløse. Dessuten stagnerte arbeiderklassen tallmessig, absolutt og som andel av befolkninga.

Samtidig skjerpet krisa objektive indre motsetninger i klassen, på grunn av den individuelle konkurransen om jobbene. Vi fikk motsetninger mellom lønnsarbeidende kvinner og menn, mellom yngre folk og eldre arbeidstakere, mellom reine skog- og landarbeidere og halvproletarer som søkte arbeid ved sida av bruket, mellom folk fra bygdene som søkte jobb i tettsteder og byfolk, mellom ulike fag og forbund. Anklagene om såkalt monopolisering av arbeidet var hyppige. Kort sagt, motsetninger gikk mellom en arbeidsløs del av klassen og dem som var i arbeid.

Arbeidsløsheten, klassens absolutte og relative stagnasjon og de indre motsetningene svekket tilsammen arbeidernes objektive strategiske stilling. Klassen stod i en strategisk defensiv i forhold til kapitalen.¹⁹ Dette ble forsterket ved at motstanderen forandret karakter. Tendensielt kom arbeidsfolk til å stå overfor monopolkapital der de tidligere hadde å gjøre med individuelle bedriftsherrer, med mindre makt. (Dette bildet kompliseres imidlertid noe ved at en del av de små, nye bedriftene også ansatte lønnsarbeidere).

Samtidig med endringene i disse hovedklassenes stilling, skjedde forandringer i småborgerskapet i byene og blant de enkle vareprodusentene på landsbygda, som er viktige i vår sammenheng. Framveksten av nye, små bedrifter under krisa innebar at det neppe foregikk noen allmenn proletarisering av småborgerskapet.²⁰ Samtidig fikk dette et tilskott fra proletariatet ved at mange av disse bedriftene ble startet som levebrødsbedrifter av fagutdannede arbeidere. Dyktige, handlingsføre folk fant utløp for krefter og energi. Det er ikke urimelig å anta at dette svekket klassen, at

disse kreftene i en mer låst situasjon kunne vært kanalisert i en radikal retning.²¹ Situasjonen for de enkle vareprodusentene var tvetydig. Gjelda skapte grunnlag for å mobilisere dem på en anti-kapitalistisk plattform. Men kravet om lønnsomhet og økte priser skjerpet motsetninga mellom produsenter og forbrukere, dvs. til byenes arbeiderklasse.

Det ideologiske nivået

Hvilken bevissthet skapte den objektive defensive stillinga krisa medførte? Dermed er vi over på det ideologiske nivået. Vi trenger noen begreper til å fange inn de ideologiene som rår eller kan rå i arbeiderklassen. En presisering: Med dette menes ikke de reflekterte og utformete teoriene i arbeiderbevegelsen, som leninisme, sosialdemokrati, men de mer spontane grunnholdningene i klassen. Klart borgerlig ideologi, som kristen patriarkalsk samarbeidsideologi, holdes her utafor. Da kan vi skjelne grovt mellom tre slike spontane grunnholdninger:

— *defaitisme*, dvs. troen på at det ikke nytter, at utviklinga går sin gang, at det alltid vil være de store som rår osv.,

— en *revolusjonær* holdning, det vil løst sagt si både oppfatninga om at det eksisterende systemet ikke kan oppfylle behovene til arbeidsfolk og troen på at systemet kan veltes fullstendig,

— *reformisme*, satsing på at bedringer kan og må skje innafor dette samfunnet, fordi en total og brå omdanning er både uønsket, unødvendig og umulig.²²

Ulike objektive stillinger for klassen, ulike vilkår, vil være tilbøyelige til å disponere for ulike grunnholdninger. Med *vilkår* menes to forhold, om det fins en drivkraft eller et *motiv* til forandring fordi samfunnet ikke tilfredsstiller behovene og om det synes å være *muligheter* for forandring. Gitt de rådende vilkårene, vil den ideologiske grunnholdninga i klassen i en viss forstand avspeile et rasjonelt valg mellom alternativer. Med valg menes da ikke en lang rekke av individuelle, bevisste valg eller at folk har veid for og imot alle mulige argumenter, men et valg omlag som en kan si norske bønder på 1800-tallet valgte «hamskiftet», altså å gå over til nye produksjonsteknikker m.v. Med andre ord, reformisme eller revolusjonær holdning må ikke forstås først og fremst som resultat av eksempelvis arbeiderbevegelsens propaganda, men som en tilpasning til hva som er ønskelig og mulig i situasjonen. Klassens materielle situasjon, slik den

er bestemt av økonomien, har forrang når det gjelder å forklare dens bevissthet.

Defaitismen vil da være tilbøyelig til å oppstå i situasjoner som er ille, men hvor det ikke øynes muligheter for bedring. Trolig rådde defaitisme i store deler av klassen på 20-tallet. Frafaller fra partier og fagbevegelse i konjunktur-nedgangen er et tegn på dette.

Etter tradisjonell sosialistisk tankegang skulle krise virke revolusjonerende. Krisen er jo en praktisk kritikk av kapitalismen og demonstrerer at arbeiderklassen bare kan oppnå begrensede resultater, som alltid er truet, i dette samfunnet. Krisen skulle vise at reformer er umulig og at det er nødvendig med en hel rundvelt av samfunnet. De historiske erfaringene er imidlertid mer tvetydige. Dette er nok én mulighet. Men revolusjonære holdninger synes like gjerne å oppstå i situasjoner som gir både motiver og muligheter for å slåss, som er offensive for klassen. Eksempelvis må radikaliseringsprosessen i norsk arbeiderbevegelse under 1. verdenskrig dels forstås som resultatet både av dyrtid og varemangel og av stramt arbeidsmarked. I Danmark var situasjonen omvendt — nok mat, men dårlig om arbeid og moderat bevegelse. Og dessuten har vi nettopp den historiske erfaringen som er emnet for denne artikkelen. Mens økonomien så å si gikk til venstre på 20- og 30-tallet, gikk norsk arbeiderklasse mot høyre til reformismen.

Reformismen synes dels å trives når motivene til endring ikke er sterke. Tida etter siste krig kan ikke forstås uten den langvarige oppgangskonjunkturen. Men dessuten altså også under krise. Det henger sammen med grunntrekket i lønnsarbeidersituasjonen, at det er nødvendig å få solgt arbeidskrafta si for å skaffe seg til livets opphold. I en krise blir arbeiderklassen rammet i det som konstituerer den som klasse, salget av arbeidskrafta. Slik blir den avmektig. Det mest umiddelbare behovet i en slik situasjon er igjen å bli arbeiderklasse, få jobb og få solgt arbeidskrafta. Folk kan nok være enige i at arbeidsløsheten osv. er skapt av kapitalismen, og at sosialismen er den eneste egentlige løsning. Men kortsiktig, spontant, ser klassen sin interesse i en politikk som kan by arbeid og vise en veg ut av den avmakta krisa skaper. Spørsmålet om reform eller revolusjon blir et spørsmål om hva som synes mulig, hvilket handlingsalternativ som på kort sikt gir hjelp i en defensiv situasjon.

Overgangen fra en grunnholdning til en annen oppstår sjøl-

sagt ikke momentant. Det skjer som resultat av en læreprosess. Forandringer skjer ut fra erfaringer som vinnes i forsøkene på å løse de aktuelle problemene for klassen. Michael Vester har ut fra den tidlige historien til britisk arbeiderbevegelse formet ut begrepene «kampsyklus» og «læresyklus». Han påviser at historien kan deles i atskilte faser, sykler. I én kampsyklus fører klassen strid for visse mål, langs visse retningslinjer. Kampen ender i nederlag, kampformene viser seg å ikke være adekvate. Disse klasseerfaringene summeres opp av klassens teoretikere, i arbeiderbevegelsen, som så lanserer et nytt handlingsalternativ. Kampsyklusen blir slik også en læresyklus som gir utgangspunktet for en ny kampsyklus. Med Vesters ord:

«Oppståelsen av arbeiderklassens samfunnsteori må ses i sammenheng med dens praksis. De spesifikke forandringene i teorien kan ikke forklares åndshistorisk. Den formelle teorien oppstod som regel som svar på at tidligere tolkinger av virkeligheten mislyktes i praksis og måtte, som en ny tolking av virkeligheten, kunne bli intellektuelt oppfattet og prøvd i praksis av bestemte sosiale grupper. Slik oppstod et spenningsforhold mellom forfatter og publikum, mellom massene og deres talsmenn, som gjorde det nødvendig med gjentatte tilpassnings- og revisjonsprosesser. Hver av de seks kampsyklene kan også tolkes som læresykler».²³

Arbeiderbevegelsens bevisste politikk forstås her altså som uttrykk for subjektive klasseerfaringer. Med én viktig reservasjon, som vi skal komme tilbake til, kan Vesters begreper anvendes for vårt formål. Høykonjunkturen i tiåra fram til 1920 dannet én kamp- og læresyklus som førte til den nye retnings gjennombrudd. Kamp- og kriseåra fram til sosialdemokratismen blir manifest i 1933, dannet en annen. Som læresyklus rommet disse åra bl.a. erfaringer om at tranmælsismens tradisjonelle kampformer var ineffektive under krise, at krisa ikke var et forbigående fenomen, at forsøkene på revolusjon i andre land slo feil i begynnelsen av 20-åra. Tranmælsisme og leninistisk kommunisme syntes å være umulige veger. Defaitismen truet. Bordet var duket for reformistiske holdninger i klassen og sosialdemokratisk teori i partiet.

Vesters begreper synes mer fruktbare enn to andre teorier som vil forklare reformismen i arbeiderklassen ut fra forhold på det ideologiske nivået.

Den ene teorien er at det fins et allment *borgerlig kulturelt og ideologisk herredømme*, hegemoni, i et kapitalistisk sam-

funn, opprettholdt av virksomheten til apparater som kirke, skole, presse osv. Dette er åpenbart riktig. Men det forklarer ikke den forandringa vi her er ute etter å forstå. Herredømmet var der hele tida. Krisa skulle i og for seg skjerpe kritikken av kapitalismen. Og endelig var arbeiderbevegelsens alternative organisasjoner og media — fra Framfylking til Lytterforbund — aldri så sterke som på 30-tallet.

Den andre teorien tar utgangspunkt i Marx' teori om *fetisjkarakteren ved lønna*. Tankegangen er slik: Under kapitalismen framtrer ikke utbyttinga åpent. Den blir tilslørt gjennom lønnsarbeidet og vareproduksjonen. Tilsynelatende selger en arbeidet sitt og får tilbake en lønn som svarer til verdien av arbeidet. Og fordi det synes å være slik, blir det lett til at arbeiderklassen, som andre selgere, nøyer seg med å slåss for en skikkelig pris for varene sine. Det vil si: De innskrenker seg til å slutte seg sammen og forsvare interessene sine innafor rammen av kapitalismen. Men da er de utsatt for en illusjon, en synkverving. Det er ikke slik at arbeiderne selger arbeidet. De selger arbeidskrafta si. Og denne varen frambringer mer verdi enn den blir betalt med. Dersom arbeiderklassen skal kjempe mot dette, kan den ikke bare slåss for en bedre pris. Den må kjempe for å oppheve salget av arbeidskraft og lønnsarbeidet overhodet. Det vil si slåss for sosialismen. — Men dette forholdet kan en ikke uten videre se. Spontant vil arbeiderklassen derfor ikke ha en revolusjonær, sosialistisk bevissthet, men en reformistisk fagforeningsbevissthet.²⁴

Det finnes både historiske eksempler og prinsipielle argumenter for at dette ikke holder som en allmenn teori om reformismen.²⁵ Men særlig er den lite egnet for vårt formål. Oppgava er ikke å forklare forekomsten av reformisme, men overgangen *fra* en revolusjonær fase. Det ligger ikke noe i teorien som tilsier at krisa skulle øke illusjonene om det like bytte mellom lønn og arbeid.

Med dette har vi søkt å vise hvordan økonomiens bevegelse skaper ulike situasjoner for klassen som igjen befordrer forskjellige ideologiske grunnholdninger. Men ut fra skjemaet i innledninga gir ikke dette fyllestgjørende forklaring på bevegelsens, partiets, utvikling. La oss derfor ta fatt i den andre enden — i

Det politiske nivået,

i staten og dens forhold til arbeiderbevegelsen. To kjenne-tegn ved det norske politiske systemet må ha vært viktige:

For det første allment: en lang tradisjon med et borgerlig parlamentarisk demokrati, forholdsvis lite av åpen, voldelig undertrykking jamført med de fleste europeiske land. Dette må ha fremmet tro på en fredelig overgang til sosialismen. En væpnet overgang lå fjernt fra flertallet i bevegelsen. Tranmælittene rechnet at makta først og fremst kunne vinnes gjennom kampen om økonomien. Voldsapparatet skulle kunne svekkes innafra, slik at det ble oppløst som et pålitelig redskap for undertrykking av arbeiderbevegelsen.

Mer spesielt var *arten* av parlamentarisk system viktig. Sia omlag 1918 hadde det norske borgerskapet og småborgerskapet organisert herredømmet sitt politisk gjennom mindretallsparlamentarisme. En lang rekke av skiftende regjeringer, oftest i mindretall, med regjeringsskapasitet avhengig av et støtteparti. Systemet var altså bygd på en klasseallianse av storborgerskapet — representert ved Høire — og skiftende fraksjoner av småborgerskapet på by og land — representert ved Venstre og Bondepartiet. Systemet fungerte så lenge denne alliansen holdt, men hadde innebygd en labilitet som ble prekær når motsetningene mellom disse klassene ble større. Den økonomiske krisa skapte om ikke en allmenn politisk krise, så iallfall klare krisetendenser i det politiske systemet. Borgerskapet klarte ikke å organisere herredømmet sitt politisk på grunn av indre motsetninger — mellom kreditor og debitor, kapital og enkle vareprodusenter, borgerskap og lavere mellomlag i byene og mellom produsent- og konsumentinteresser. Krisa skapte et objektivt behov for statintervensjonisme, statlige inngrep til å regulere og organisere økonomien. Og mye av den politiske striden ble et spørsmål om retninga og formen på de statlige inngrepene. Forskjellige klasser og fraksjoner slåss om å få politisk hegemoni og nytte staten til sine formål.

Ineffektiviteten i den borgerlige mindretallsparlamentarismen synes å ha åpnet for to andre, alternative løsninger. Den ene ble forsøksvis prøvd, men førte ikke fram — nemlig å satse på et mer autoritært borgerlig regime innafor rammen av parlamentarismen. Fraksjoner i borgerskapet kunne også tenke seg en åpent fascistisk løsning. Slutten av 20-tallet og begynnelsen av 30-tallet var tida for høyredreining i de etablerte borgerlige partiene, arbeiderfiendtlig lovgivning, fascistiske organisasjonsforsøk, spirene til en fascistisk massebevegelse osv. At fascismen ikke skulle kunne føre fram i Norge, var ikke gitt for samtida.

Men i stedet kom de politiske krisetendensene til å åpne

Demokratiet

Demokrati er folkestyre og er den rene motsetning til fascismen som bygger på diktatur og rå utøvelse av makten.

Det virkelige demokrati har til oppgave å gi økonomisk og politisk frihet til det arbeidende folk. I ly av demokratiet kan det kulturelle, økonomiske og politiske oppbygningsarbeide få utvikle sig fritt til folkets beste, og i ly av demokratiet kan verdensfreden som hele menneskeheten lengter etter sikres. Fascismen står som en trussel mot verdensfreden og mot den kulturelle og økonomiske utvikling.

Arbeiderpartiet vil gjennom en demokratisk linje — folkestyret — arbeide for samfundets utvikling efter de linjer og idéer som er optrukket i Det Norske Arbeiderpartis prinsipielle program.

Det er store krav som stilles til de arbeidende folk i den tid vi går i møte, men som så ofte før vil arbeidermassene vite å holde rett kurs.

Folkestyret som verdi — fascismen som argument. Fra en av valg-brosjyrene 1933.

for den andre, alternative løsninga — en sosialdemokratisert arbeiderbevegelse i regjeringsposisjon. Og det skjedde på to vis: For det første åpnet det seg en *handlingsmulighet* gjennom det parlamentariske systemet. Arbeiderbevegelsen kunne nå til regjeringsstilling. Den samme økonomiske utviklinga som satte klassen i en defensiv gjennom arbeidsløshet, stagnasjon m.v. skapte grunnlaget for en parlamentarisk offensiv, en politisk mobilisering av klasser og lag utafor arbeiderklassen. Særlig forgjeldning av de enkle vareprodusentene på landsbygda skapte motsetninger mellom dem og kapitalens representanter, som rommet et anti-kapitalistisk potensial. Det ble mulig å fylke dem om arbeiderbevegelsen parlamentarisk, som velgere. Og omvendt: Skulle arbeiderbevegelsen trekke dem til seg, måtte det skje på den parlamentariske vegen. Ideologisk var disse klassene fjernt fra en revolusjonær klassekamplinje. Og interessene deres — gjeldssanering, statlig garanti for et omsetningssystem som sikret prisene — måtte drives gjennom på et politisk plan. Det var mulig å nå disse klassene langs denne vegen, og dette var den nødvendige vegen å gå for å vinne dem.

Den parlamentariske åpninga ble imidlertid ikke bare skapt gjennom slike valgframganger for Arbeiderpartiet. Den kom også ved at de borgerlige partiene ikke maktet å holde en samlet front. Det gikk i 1928. Men i neste omgang veik både Bondepartiet og Venstre vekk fra den felles borgerlige overordnede målsettinga om å holde DNA utafor. Bare Høire stod fast. Bondepartiet og Venstre var begge blitt nærmet DNA gjennom trykket av krisa — iallfall så mye at deres innbyrdes motsetninger ble sterkere enn motsetninga til DNA. Bondepartiet inngikk kriseforlik. Venstres Mo-winckel valgte til slutt å slippe DNA til framfor andre tenkbare regjeringalternativ.²⁶

Denne åpninga av det politiske systemet for arbeiderbevegelsen må ha vært viktig. Hadde denne vegen vært blokkert, ville hovedpremisset for den parlamentariske og reformistiske krisepolitikken, regjeringsdanning, falt vekk. Og et politisk system som var låst for arbeiderklassen måtte virke i venstre-retning. Eksempelvis bidro det skeive valgsystemet før 1921 til å styrke skepsisen til parlamentarismen.²⁷

Den politiske krisa ga altså en åpning, en mulighet for skifte av kurs. Men den ga også et motiv til et slikt omslag. Både den antifaglige lovgivninga og truselen om fascisme skapte et press på arbeiderbevegelsen. Den stod overfor en aggressiv borgerlig offensiv. Positiv oppslutning om det

politiske systemet og krisepolitikk var svar på dette på to vis: Moderasjon ville svekke motsetningene til deler av borgerskapet. Slik kunne en forent borgerlig blokk splittes. Krisepolitikk kunne fjerne basisen for en folkelig støttet fascisme.²⁸

Bevegelsen

Økonomiske forhold syntes altså å utelukke visse handlingsalternativ og disponerte for reformisme i klassen. Og på det politiske nivået forelå både motiv og mulighet for en sosialdemokratisk utvikling i partiet. Det var altså sammenfall mellom spontane grunnholdninger i klassen og teoretisk utvikling i partiet. Kanskje er dette forklaring nok. Likevel synes det problematisk at et *revolusjonært* parti skulle slå så totalt om. Kommunistpartiene ga jo ikke opp sin prinsipielt revolusjonære målsetting på 30-tallet.²⁹ Forklaringa på omslaget i DNA må derfor også søkes i indre forhold i partiet. Her har de historikerne som betoner kontinuiteten et poeng.

For det første var det åpenbart trekk ved tranmæltittisk *ideologi* som viste framover til det som kom. For å nevne noen:

— Tranmælismen hadde et gradualistisk islett, altså en oppfatning om at overgangen til sosialismen mye måtte skje gradvis.

— Dernest var partiet fremmed for tanken om væpning. Begge disse elementene trakk vekk fra å tro på en brå overgang.

— Til dette kom retningas konsentrasjon om produksjon, om økonomi. Her lå makta etter deres syn. Politikk og stat var avspeilinger av forholdene i økonomien. Den borgerlige staten ville så å si visne vekk eller omdannes hvis arbeiderklassen tok den politiske makta. Noen egentlig statsteori utarbeidde retninga aldri. At staten var et sjølstendig moment i klassekampen som måtte erobres særskilt og aktivt brytes ned, var fjernt for dem. Mangelen på egentlig statsteori forklarer at de hadde nokså svake teoretiske hemninger mot å tro at den borgerlige staten kunne nyttes. I en endret politisk konjunktur, som på 30-tallet, kunne tranmæltittene kastes i armene på de borgerlige institusjonene.

Til dette kom andre forhold: Klassesamlinga i 1927 styrket det sosialdemokratiske islettet i partiet. Svensk og dansk arbeiderbevegelse ga reformistiske forbilder. Og den fremste bæreren av den tradisjonelle teorien, Edvard Bull, døde i 1932.

Dernest var det trekk ved *organisasjonsforholdene* som trolig disponerte for reformisme. Nordisk og tysk arbeiderbevegelse var — i motsetning til fransk, italiensk — preget av *sterke* organisasjoner. Fagbevegelsen var bygd opp med et solid apparat og en sentralisering av streikekasser med sikte på å føre forholdsvis få, men langvarige streikekamper — motsatt de kortvarige, men omfattende streikene på kontinentet.³⁰ Arbeiderbevegelsen bygde også opp et sett av parallellorganisasjoner, et samfunn i samfunnet.

Disse organisasjonsapparatene skilte ut et eget sosialt sjikt i arbeiderklassen. Forslagsvis vil jeg kalle det et *arbeiderbyråkrati* — altså ikke et aristokrati. Deres interesser var om ikke motsatte, så heller ikke identiske med klassens interesser. Klassen hadde sine interesser bestemt ut fra lønnsarbeidet, byråkratiet sine ut fra organisasjonene, fra deres styrke og trivsel. Dette gjør da at Vesters begrep om læresyklus ikke kan nyttes uten reservasjon: Arbeiderbyråkratiet hadde erfaringer det ikke delte med klassen. For byråkratiet utgjorde særlig den anti-faglige lovgivninga en trusel. Den satte organisasjonen på spill. Å unngå avstemmingsregler over tarifforslag var et vesentlig motiv da AFLs sekretariat gikk inn i forhandlinger om en hovedavtale.³¹ Også i partiet fantes sjikt, knyttet til mangeårig kommunalpolitisk virksomhet og stortingsarbeid, som en skulle tro var sterkere motivert for forsoning med de eksisterende politiske institusjonene enn klassen som helhet.

Hvis vi godtar at det fantes særlige interesser i deler av bevegelsen som trakk i sosialdemokratisk lei, spilte et annet organisasjonsforhold inn. Organisasjonene var *sentralistiske*, fagbevegelsen tidlig, partiet noe seinere. Og den økonomiske krisa styrket behovet for ytterligere faglig sentralisering. Mange små kamper kunne trekke AFL ut i strider som røynt på hele organisasjonen.³² La oss nevne noen trekk ved sentraliseringa: Sterk grad av indre sammenheng og permanens i rekrutteringa til lederskapet er påvist.³³ Det var en stabil kjerne som vernet seg mot inntrengere. I partiet klatret den nye retning til topps og trakk stigen opp etter seg, som det er uttrykt. Endring av valgeregler til landsmøte, fraksjonsforbud, garanterte mot store muligheter for en opposisjon. Lederskapet kontrollerte dessuten karrieremulighetene i bevegelsen. Dyktige folk, ofte opprinnelig opposisjonelle, ble integrert denne vegen. Sambandet parti — fagbevegelse sikret kontroll over faglig kamp da partiet satset på regjeringsmakt. Alt i alt — byråkratiet hadde

muligheter for indre kontroll med det som fantes av opposisjon mot en sosialdemokratisk kurs.

Enda et organisasjonsforhold kan ha spilt inn — bevegelsens *klassemessige sammensetning*, både på medlems- og tilhengerplanet. Om sammensetninga av *medlemmene* *veit* vi egentlig ikke så mye. (Og mye av kildematerialet som kunne ha gitt svar, synes å ha gått tapt). Imidlertid synes det klart at partiet var rekruttert overveiende fra arbeiderklassen på 20-tallet.³⁴ På sentralt partihold ble det på 30-tallet sagt at DNA var blitt et folkeparti — med sterke innslag av ikke-proletære klasser og lag. Men det er uklart hva det innebar mer presist. Bildet av *tilhengerne*, på 30-tallet vil det først og fremst si velgerne, er klarere. Valget i 1933 (og i 1936) betydde innhogg i nye grupper, små og mellomstore bønder, på landsbygda.³⁵ Undersøkelser fra Oslo tyder derimot på at i byene kom ikke framgangen først og fremst ved oppslutning fra småborgerskap og mellomlag. Framgangen kom ved mobiliseringa i «egne» rekker, gjennom større valgdeltaking i arbeiderklassen, eller for å være presis: i østkantkretsene.³⁶

Men sjøl om vi anser det sannsynliggjort at både medlems- og velgermasse ble breiere sosialt sammensatt, følger ikke uten videre at dette virket til å forandre partiets politikk. Det står igjen å påvise om og hvordan nye grupper gjorde seg *gjeldende* i partiet. Iallfall skjedde det ikke ved endringer i partiledelsen. Tvertimot, på landsmøtet i 1933 ble et framstøt for større representasjon fra landsbygda vist kontant tilbake.³⁷ Derimot er det klart at ledelsen i DNA ønsket å vinne nye klasser og lag, og at de tok bevisst hensyn til dette i omlegginga av politikken på begynnelsen av 30-tallet.³⁸

Opposisjon hadde dårlige vilkår i Arbeiderpartiet. En opposisjon fantes imidlertid utafor — i NKP. Hva betydde dette partiets stilling for reformismens gjennombrudd? Det synes godt gjort at NKPs tilbakegang, særlig fra 1930, åpnet for en mer samarbeidsvillig politikk overfor kapitalen. Dette gjaldt bl.a. ved inngåelsen av Hovedavtalen.³⁹ Så lenge NKP var sterkt, kunne ikke en høyredreining gå for langt før frafall kom i rekkene til DNA. Men hvorfor var eller ble NKP så svakt? Hvorfor avviste ikke klassen DNA til fordel for NKP?

Den viktigste forklaringa ligger nok i de momentene vi har diskutert. krise m.v. Men partiet hadde også egne, indre svakheter. En ytterst sentralistisk organisasjon måtte

ha vanskelig for å appellere til den antibyråkratismen og desentralismen som utgjorde en så stor del av radikalismen i norsk arbeiderklasse. Og dessuten valgte partiet feil politikk: Sist i 20-åra kan det spores tilløp til en ny framgang for partiet, i samband med en radikaliserings i klassen som svar på kapitalismens rasjonaliseringsframstøt. Fra denne forholdsvis sterke stillinga spilte partiet seg utover sidelinja gjennom Strassburgertesene. Tiltak som samarbeid med uorganiserte mot valgte organer i fagbevegelsen, brøt tvert med det klassebevisste arbeidere oppfattet som elementære solidaritetsregler. Begge disse forholdene kan igjen settes i samband med medlemskapet i Komintern.⁴⁰

III. Sammenfatning

Med dette har vi tatt runden rundt i de sirklene som ble tegnet opp i innledninga. Noen synes kanskje det er gått trill rundt. La oss derfor prøve å sammenfatte: I *økonomien* krise som virket inn på *klasseforhold* — arbeiderklassen på defensiven, samtidig motsetninger mellom borgerskap og andre klasser. Situasjonen fremmet en reformistisk *ideologi* i klassen. På det *politiske* nivået også krisetendenser, dels skapt av økonomien, som åpnet for arbeiderbevegelsen og *motiverte* for kursending. Og det var en arbeiderbevegelse som ikke hadde en teoretisk sterk nok ballast mot sosialdemokratisme og med sjikt som så interessene sine tjent med en tilnærming til kapitalen og staten.

I den grad dette gir innsikt, har det vært mening å framholde følgende: Reformismen må forklares materialistisk — med utgangspunkt i lønnsarbeidersituasjonen. Idealistiske forførringsmodeller som ser reformismen som noe ytre, påført arbeiderklassen, er ikke holdbare. Og dessuten må de ulike momentene analyseres både sjølstendig og i sammenheng. Hvis ikke krise, ikke defensiv og behov for endret faglig taktikk. Hvis ikke politiske krisetegn, ingen åpning til parlamentarisk innflytelse. Hvis ikke de ideologiske særegenhetene ved tranmælsismen, større hemninger mot den nye politikken. Alle disse momentene trengs i en forklaring. Og det er sammefallet og sammenhengen mellom dem som forklarer reformismens seier. Det var ikke *gitt* at den gradualistiske sida ved tranmælsismen måtte fått overhand i en annen politisk og økonomisk konjunktur.

Er det med dette gitt en forklaring på reformismen? Det

hefter iallfall én svakhet ved det foregående — ingen faktor eller nivå i samfunnet er pekt ut som det som i siste instans avgjør. Videre arbeid med spørsmålet bør bl.a. konsentrere seg om å fastlegge forholdet økonomi og politikk mer pre-sist. Oppgava er ikke å prosentberegne hvor mye de to nivåene betydde, men å redegjøre for *hvordan* de virket på hverandre. Hvordan tvang bevegelsene i økonomien fram endringer på det politiske nivået? Hva var sammen-hengen mellom krise og oppløsninga av det borgerlige politiske hegemoniet, sosialdemokratisk regjering og fram-veksten av en forsterket korporativ kanal ved sida av den parlamentariske? Det må være emnet for et neste kapittel i reformismens historie i Norge.

Noter

1. Artikkelen er en utvidet utgave av en innledning holdt på de historiske instituttene «vinterseminar» januar 1977.
2. Gunnar Ousland: *Fagorganisasjonen i Norge*, bd. 3, Oslo 1949, s. 96, 305, 487–93.
3. Berge Furre: *Norsk historie 1905 — 1940*, Oslo 1971, s. 245.
4. Nils Henrik Fuglestad: *Noen synspunkter på norsk fagbevegelses politiske og ideologiske utvikling i mellomkrigstida*, TFAH, 1/1977.
5. Einhart Lorenz: *Arbeiderbevegelsens historie 1930–1973*, Oslo 1974, s. 17.
6. Jorunn Bjørgum: *DNA og fascismen*, stensil, Oslo 1976, Edvard Bull: *Norsk fagbevegelse*, Oslo 1968, s. 105.
7. Se f.eks. Odd-Bjørn Fure: *Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og -bevegelse i den radikale fase 1918 – 1933*, TFAH, 1/1976.
8. Se eks. Furre, 1971, s. 245–6.
9. Aksel Zachariassen: *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*, Oslo 1962.
10. Jens Arup Seip: *Fra embedsmannsstat til ettpartistat*, Oslo 1974.
11. Jorunn Bjørgum, Christer Bogefeldt, Jorma Kalela: *Krisen og arbeiderbevegelsen i Kriser och krispolitik i Norden under mel-lankrigstiden*, s. 247–285.
12. Vidar Keul og Knut Kjeldstadli: *DNA – fra folkelig bevegelse til herskerapparat i DNA – fra folkebevegelse til statsstøtte*, Oslo 1973, s. 95–123.
13. Om de ulike nivåene i et samfunn, se f.eks. Mats Dahlquist: *Staten, socialdemokratin och socialismen*, Lund 1975, s. 47–108.
14. Gerhard Stoltz: *Økonomisk utsyn 1900–1950*, Oslo 1955, s. 63.
15. Se Gunnar Olofsson: *Teorier om reformism och arbetararistokrati hos Engels og Lenin*, Arkiv nr. 6.
16. Stoltz, 1955, s. 106–7, s. 205.
17. Bull, 1968, s. 106.
18. Bull, 1968, s. 105.

19. Jardar Seim: *Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til*, Oslo 1972, s. 48—49.
20. Lorenz, 1974, s. 55.
21. Jardar Seim: *Bakgrunnen for det moderne Noreg*. Kontrast nr. 31.
22. Kategoriene er dels lånt fra Herman Knudsen og Jette Sandahl: *Arbejdskamper i Storbritannien*, Århus 1974, s. 224—230.
23. Michael Vester: *Die Entstehung des Proletariats als Lehrenprozess*, Frankfurt am Main 1975, s. 25.
24. *Introduktion til Kapitalens første bind*, København 1975, s. 132.
25. Se Knut Kjeldstadli: *Problemer i leninismen i Leninismens plass i marxismen*, Oslo 1976.
26. Jorunn Bjørgum: *Venstre og kriseforliket*, Oslo 1970, s. 129—132.
27. Pauli Kettunen og Tero Tuomisto: *Från enhetlighet till inre kamp. Revolutionära och reformistiska tendenser i den finländske arbetarrörelsen på 1910- og 1920-talet*, stensil 1976, fører fram et liknende resonnement. Finsk arbeiderbevegelse før 1. verdenskrig hadde sin særlige radikalisme bl.a. p.g.a. at den var avskåret fra parlamentarisk innflytelse.
28. Bjørgum, 1976, s. 13, s. 30.
29. Innen folkefrontstrategien ble det bevart et perspektiv om overgang til sosialisme i neste runde. Forsåvidt kan overgange til folkefrontlinje — med antifacisme, forsvar for det borgerlige demokrati, visse levestandardskrav som aktuelle saker — ses som en parallell til omslaget i DNA.
30. Bull, 1968, s. 57.
31. Seim, 1972, s. 126.
32. Per Maurseth: *Arbeidskonflikter i Norge*, TFAH 1/1977.
33. Knut Heidar: *Institusjonalisering i Det norske Arbeiderparti 1887–1940*, stensi!, 1974.
34. Forholdet mellom by og land var 2:1 i medlemsstokken i 1930. Se Dag Bryn og Halvard Lange: *Klasse eller folk*, Det 20. årh. 1/1930.
35. Se Anne Steina Otterstad: *Politiske alternativer i en krisetid*, hovedopg. i historie, UiO, våren 1977, s. 1—16.
36. Gabriel Øidne: *Østkant og Vestkant i Oslos politiske historie*, Oslo 1973, s. 50.
37. DNA: *Landsmøtet 1933. Protokoll*, Oslo 1934, s. 18.
38. Se Knut Kjeldstadli: «Arbeider, bonde, våre hære...». *Arbeiderpartiet og bøndene 1930–39*, mag.grad i historie, UiO, høsten 1977.
39. Seim, 1968, s. 39–41.
40. Se Kontrast nr. 43: *NKP – 40 år*, leder.

Krisepolitikken og vegen til sosialismen

Det norske Arbeiderparti 1930 — 1933.

I. Innleiing

Kring 1930 var den politiske og ideologiske posisjonen til Arbeidarpartiet uklar. Programrevisjonen i 1930 kunne tyde på ei ny radikalisering, medan partiets politiske praksis held fram i same spor, i harmoni med parlamentariske og demokratiske spelereglar. I åra etter 1930 gjekk det føre seg ei ideologisk nyorientering. Reformistiske trekk frå 20-åra danna opptakten til det programmet i 1933 endeleg stadfesta. Ein annan veg til sosialismen vart forsøkt utforma enn gjennom sosial revolusjon, som var partiets gamle syn på overgangsforma.

Kriseplanane og arbeidsprogrammet frå 1933 var i første rekke utforma med tanke på den aktuelle krisesituasjonen, som avgrensa tiltak med rask virkning. Men samstundes meinte ein at desse kortsiktige tiltaka måtte sjåast i samband med realiseringa av det sosialistiske samfunnet på lengre sikt.¹ I krisepolitikken låg ei tru på ei gradvis utvikling mot sosialismen. Dette vart også partiets offisielle ideologi og blei fletta saman med ein ny parlamentarisk strategi med vekt på fleirtall og regjeringsmakt. Arbeidsprogrammet markerte at det som er blitt kalla partiets reformistiske linje vart offisielt godkjent.

I det følgjande skal det freistast å klargjere dei trekka i parti-ideologien som dreidde seg om overgangen til sosialismen og dermed kva partiets reformisme på denne tida gjekk ut på. Med nemninga reformisme er meint følgjande grunndrag: I den gamle revolusjonære eller venstresosialistiske retninga blei sosiale reformer sett som nødvendige og ønskelege, men utilstrekkelege. Etter det nye synet blei reformer gjennomført i pakt med dei borgarlege demokratiske spelereglar etter kvart sett som tilstrekkeleg for å endre sam-

funnet i sosialistisk lei. Tanken om sosialismen blei altså ikkje oppgitt. Men ifølge den nye reformismen skulle overgangen no skje suksessivt, med planmessige og ekspansive statlege inngrep. I staden for eit brått revolusjonært omskifte, satsa partiet altså på ein evolusjonistisk samfunnsending.

I same tidsrom vart krisepolitikken stadig meir utvikla. I mangt var føresetnaden for ein ny strategi å finne her. Prinsippa om planøkonomi og økonomisk ekspansjon blei sentrale trekk i DNAs reformisme. Vi skal derfor ta for oss desse trekkna ved krisepolitikken og avklare samanhengen med den nye ideologien.

Spørsmålet om årsakene til DNA si ideologiske utvikling i 30-åra femner vidt — og må nøstast opp ved ein analyse av samtidas sosiale og økonomiske forhold, historia til norsk arbeiderrørsle og norsk politikk i mellomkrigstida. Siktemålet er her meir avgrensa: Å sjå den ideologiske nyorientering i samheng med DNAs krisepolitikk og vise at *ein* årsakssamheng ligg her.

II. Nye prinsipp i DNA's krisepolitikk

To sentrale element i krisepolitikken kan samanfattast i orda økonomisk ekspansjon og planøkonomi. Idéen om *utvida offentlig verksemd* til å motverke krisa blei utforma i England i åra kring 1930 med J. M. Keynes som det sentrale namn.² I Sovjet verka organiseringa av økonomien i 5-årsplanar som eit mektig eksempel jamført med dei kaotiske tilstandar som rådde i vesten. Ein krisepolitikk i større eller mindre grad basert på desse prinsipp blei utvikla innanfor ein del sosialistiske parti i Vest-Europa, mellom desse Det norske Arbeiderparti.

Krisa skulle taklast ved at staten utvida si verksemd og sette i gang produktivt og samfunnsnyttig arbeid. Det gjengse liberalistiske argument om at staten ikkje hadde råd til dei utlegg som trongs for å få folk i arbeid, blei møtt med at samfunnet tvert om ikkje hadde råd til å la all arbeidskraft gå unytta.³ Tanken om planlegging blei framheva som noko spesifikt sosialistisk. Ein kan tale om ein slags planleggingsideologi⁴ i norsk arbeidarrørsle. Denne sto i skarp motsetning til den vente- og sjå-haldning som dei borgarlege partia tok overfor kriseproblema.

Planøkonomi var ikkje noko eintydig begrep då Arbeidarpartiet kjempa fram sin krisepolitikk. I debatten kan tre

ulike tydingar skiljast ut. Hovedsakeleg var det snakk om ein *sosialistisk* planøkonomi, det verkelege botemiddel mot krisa. Den skulle då stå for produksjonsordninga i det sosialistiske samfunn. Dette framtidige perspektiv høvde godt inn i kritikken av det kapitalistiske produksjonssystem. Det var prega av planløyse og kaos. Ein sosialistisk politikk, derimot, innebar at samfunnet hadde kontroll og herredømme over produksjonsmidla. Landets næringsliv skulle leiast gjennom eit sentralorgan i pakt med samfunnets interesser og etter ein nasjonal plan. Dette skulle sikre produksjonsauke og betring av omsetning og fordeling.

Men frå 1931 og frametter vart det og tale om ei anna form for planøkonomi som kunne anvendast alt under dei rådande politiske makttilhøve. Dette var den sokalla *kapitalistiske* planøkonomi, som ikkje føresette noko sosialistisk maktskifte. Denne dagsaktuelle planøkonomi vart t. d. knytt til den økonomiske politikk som Arbeidarpartiets arbeidsprogram drog opp. Det var her snakk om større offentleg regulering og inngrep, noko som kunne late seg gjennomføre med større press på den borgarlege stat. Dei aktuelle former for denne planøkonomien kunne avgrensast til dei viktigaste økonomiske sektorane i samfunnet.

Den tredje form for planøkonomi skulle anvendast i *makterobringsfasen* til arbeidarrørsla, som ein del av ein sosialistisk og systemsprengjande politikk. Utformaren av denne type planøkonomi var Ole Colbjørnsen med sine innlegg i programdebatten 1932-33. Ei klargjering av denne type planøkonomi kjem nedanfor i utgreiinga om overgangen frå kapitalisme til sosialisme.

Samstundes som planøkonomien vart befesta i arbeidarrørsla sin krisepolitiske offensiv, vart også tanken om *ekspansive offentlege tiltak* utvikla og kom snart i første rekke i arbeiderrørsla sin agitasjon. Innanfor Arbeidarpartiet var det ikkje noko klart alternativ til den borgarlege sparepolitikk i første ten. Men dei sokalla «Krisekrava» frå 1932 romma dei første drypp av den ekspansive økonomiske politikk som Arbeidarpartiet no tok til å orientere seg mot: Det offentlege skulle ikkje spare, men tvert om auke sine uttellingar i krisetida. Statens løyvingar skulle dekkjast med lån, ikkje auka skatter eller avgifter. Arbeidstiltaka som vart sette i verk, ville ha positive indirekte verknader med auka etter-spurnad og forbruk.⁵

Ein avgjerande impuls til denne politikk ser ut til å ha kome frå England, men ein viss innverknad frå Sverige alt

på denne tid kan ikkje utelukkast. Det tykkjast vere på det reine at Ole Colbjørnsen, som var den fremste formidlaren av desse idéane, ikkje fekk heile partiet med seg på alt han gjekk inn for, men heller ein del av partiet med seg på noko. Stortingsgruppa var tydelegvis reservert mot lånepolitikk og ny gjeldsstifting. Men både i stortingsdebattane og i arbeidarprensa vart planøkonomien og den ekspansive økonomi framheva som Arbeidarpartiet sitt svar på krisa sine utfordringar.

Det var på desse to prinsippa Arbeidarpartiet utetter i 30-åra bygde sine kriseforslag. I praktisk politikk representerte Arbeidarpartiet no ein stadig større fare for fleirtalposisjonen til den borgarlege blokk. Men i partiets alvorlege freistnader på å fremje ein alternativ krisepolitikk, kom det inn moment som tyda på at ei ideologisk nyorientering tok til å gjere seg gjeldande. Frå ideologisk famling og sjølmotseiing i 1930, kom partiet seg gjennom ein programdebatt inn på tryggare ideologisk grunn med sitt nye program i 1933 og dei offisielle partifortolkingar av dette. Denne ideologiske nyorientering og delvise nyskaping er det så resten av artikkelen vil konsentrere seg om.

Arbeiderpartiets første tvilrådighet når det gjaldt å takle krisas sosiale og økonomiske utfordringar hadde sin ideologiske parallell i famlande og motsetningsfylte programutsegn om den framtidige sosialistiske samfunnsendring. Dette kom til uttrykk i partiets vakling mellom å legge opp kort- eller langsiktige mål for sin politikk. Ideologisk var det uttrykt i misforholdet mellom revolusjonær og evolusjonistisk samfunnsendring.

III. Ideologisk vingling og nyorientering

1930—33

1930—1931

Om ein tek utgangspunkt i trontale- og finansordskiftet i 1930, er det mangt som tyda på at DNA hadde få konkrete alternativ å vise til den borgarlege politikk. Frå ulikt hald i den borgarlege leir blei det peikt på at dette trontaleordskiftet var det fredlegaste på lenge.⁶ DNA sitt svar på den borgarlege politikk var kritikk og mistillitsframlegg, men ingen forslag til ein alternativ politikk. Med god grunn kunne Bondepartiets Hundseid spørre om kva Arbeidarpartiet eigentleg ville. Dei svar han fekk i Stortinget dreia seg

hovedsakeleg om dei store vyer om det sosialistiske framtidsmål. Noko meir konkret om vegen dit var mangelvare.

Partiets prinsippprogram frå 1930 kan og takast som ei stadfesting på den famlande opposisjonen på denne tid. Det romma ulike og til dels motstridande element om korleis det sosialistiske samfunn skulle erstatte det kapitalistiske. Programmet gav uttrykk for at utviklinga gjekk i retning av ei gradvis opptrapping mot kapitalismens endelege samambrot.⁷ Kapitalismens utvikling, med utbytting og økonomisk utryggleik, hadde fjerna arbeidsfolks si von om rettferd og tryggleik innanfor det kapitalistiske samfunnssystem. Dei strukturelle endringane innanfor kapitalismen var i første rekke prega av utviklinga av trustar og kartellar, og den omseggripande rasjonalisering. Alt dette var i «kapitalens profittinteresser». Og ved kontroll over landets økonomi og statsapparatet, forsøkte kapitalen å påtvinge folket kapitalens interesser.

Arbeidarpartiets politikk hadde ifølgje programmet eit dobbelt siktemål. Det var for det første å vareta arbeidarørsla sine dagsaktuelle interesser, slik at arbeidsfolk ikkje skulle vere heilt prisgitt kapitalistane sin maktmisbruk. Dette var altså ein politikk av kortsiktig karakter. Det andre siktemål var den langsiktige kamp for å erobre samfunnsmakta. Dette var det overordnande mål med all partiverksemd, som skulle tene til å sveise saman ein sterk og slagkraftig arbeidar-klasse. Arbeidarklassens viktigste aktivum for å nå dei erklærte mål var såleis å kunne mønstre ein mektig og fast organisasjon. Dei viktigaste arbeidsmåtane var agitasjon og opplysning, parlamentarisk arbeid og masseaksjon.

Men om programmet uttrykte vissheit om at ein revolusjonær situasjon ville oppstå, rådde uklarheit om korleis den avgjerande maktkamp skulle gå føre seg. Det blei hevda at borgarskapet i stor mon ville avgjere kva retning kampen ville ta med dei mottiltak dei ville setje inn for å verne sine interesser.

Arbeidarpartiets resept var å bruke arbeidarklassens organisasjonsmakt i den avgjerande konfrontasjon og i overgangsfasen. Men korleis dette vart tenkt realisert i praksis, blei ikkje utvikla vidare frå proklamasjonsnivået.

Ei dominerande linje var altså vissheita om at ein revolusjonær situasjon ville oppstå som følgje av kapitalismens utvikling. I lys av dette kjem ei anna linje — programpostane om det praktiske arbeid — i eit tvetydig lys. Denne del av partiets verksemd var innretta på å betre arbeidar-

klassens situasjon materielt og politisk, — innanfor det kapitalistiske system. At denne kamp ville kunne verke på perspektivet om kapitalismens uavvendelige undergang, blei ikkje problematisert. Den korte og den lange målsetjing blei halde adskilt frå einannen. Dei dagsaktuelle, praktiske tiltak blei ikkje sett i samanheng med den langsiktige strategi.

Denne tvetydigheit i synet på det lange og det korte perspektiv, og om samfunnet skulle endrast gjennom reform eller revolusjon, går att i ei heil rekkje offisielle utsegn i perioden 1930-33.

I 1.mai-manifestet frå 1930 var det t. d. tilløp til evolusjonistisk element i forståinga av korleis overgangen til sosialismen kunne finne stad. Her blei dagskrava forsøkt sett i eit lengre perspektiv. Dei nødvendige reformer skulle ikkje berre skaffe arbeidarklassen fordelar på kort sikt, men blei sett i samanheng med sosialiseringa av visse sektorar i samfunnet. Desse førebuingstiltak til sosialisering var altså tenkt gjennomført i det borgarlege samfunn. Dei skulle ikkje først anvendast i ein revolusjonær situasjon, eller etter eit ønskt maktskifte.

Manifestet rommer den karakteristiske, tvetydige haldning til kapitalismen. På den eine sida den dogmatiske — den sterile overføring av Marx sin kriseteori — med systemskiftet som einaste løysing. På den andre sida ei meir evolusjonistisk oppfatning av utviklinga «— vår stilling til *arbeiderkontroll, statsmonopoler* o.s.v. (må) ha til oppgave å *tilrettelegge grunnlaget for en vidtgående sosialisering* på produksjonens område. - - - i omsetningslivet for øvrig må vi forfølge det samme mål.»⁸ (Uth F. B. F.)

Same dualismen finst i eit fråsegn frå DNA og AFL om krisa i skogbruket.⁹ Samstundes som ein slår fast at problema ikkje kan løysast innanfor kapitalismen, går ein inn for at staten — kapitalens maktapparat, ifølgje programmet — skal gjennomføre tiltak som kan førebu sosialismen!

Men trass i denne openbare sjølmotseiing tykkjest desse dokumenta frå 1930 å vise ei gryande erkjenning av at dei daglege krava måtte settast inn i ein vidare samanheng, ved å sjå dei som eit første steg på vegen mot sosialismen. Men framleis sto kriseteorien om det borgarlege kapitalistiske samfunn sitt foreståande samanbrot ved lag. Såleis kom desse gryande freistnader på å setje krisetiltaka i samband med sosialismens realisering til å stå i motsetning til berande tankar i partiets program.

Medan vi i einskilde manifest frå 1931 finn tilbakefall

BORGERLIG KRISEPOLITIKK

«Høiremannen: Ser du nogen krise?

Venstremannen: Nei, gjør du?»

Fransk karikatur brukt i «Det tyvende århundrede» 8/1935.

til den gamle to-delinga, finn vi i 1.mai-manifestet dette året nye tilløp til alternativ til den gamle teorien om revolusjonen.¹⁰ Her heitte det at dei krav som ein kjempa for skulle «danne grunnlaget for nye fremstøt og må gå inn som et ledd i arbeidet for et nytt, et socialistisk samfund». Det kan her sporast ei klarare oppfatning enn året før av overgangsformene som suksessive etappar frå det gamle til det nye. Ei tilsvarende oppfatning kom og til uttrykk i Arbeidarpartiet sine fraksjonsmerknader i finansinnstillinga same året. Her blei det peikt på at utviklinga tydeleg gjekk mot eit samfunn etter Arbeidarpartiets hjarte. Hovedkjenneteikna her var ein økonomi basert på samvirke og at teknisk framgang kom heile folket til gode. Denne utviklinga hadde staten plikt å støtte, ifølgje arbeidarpartifraksjonen. Parallelt med ei aktiv underbygging av denne utvikling frå statens side, måtte den og så langt det var råd bøte på dei verste utvekstane av det eksisterande samfunnssystem. Men i dette evolusjonistiske perspektiv blei statens sosialpolitiske bøtefunksjonar i ei krisetid adskilt frå statens funksjon som systemreformatør.

Ei fråsegn frå Landsorganisasjonen i 1931 om arbeidsløysa og kva som måtte gjerast med den¹¹ inneheldt også uklære punkt. Årsakene til elendet blei tilskrive det kapitalistiske system. Ein avgjerande føresetnad for varig betring var ei total nyordning. Men felles for alle dei krisetiltak som blei foreslått her, var at dei var retta til statsmaktene, og eigentleg ikkje innebar eit systemskifte for å bli realisert. Dei foreslåtte krisetiltaka sin eigentlege funksjon blei då også tillagt ei regulerande oppgåve innanfor det eksisterande økonomiske system. Enno baud det altså på vanskar å få samanheng mellom dei store proklamasjoner om kapitalismens avvikling, og dei praktiske forslag til rådebøter.

«Det arbeidende folks krisekrav» — 1932

Denne same dualisme overfor valget systemskifte eller reform, blei endå meir synbart utvikla i krisekrava som Arbeidarpartiet og AFL la fram i januar 1932. Dei skulle dels legge fram dagsaktuelle løysingar som skulle lindre dei verste kriseverknader og dels tene til å unngå tidlegare feil i krisepolitikken i framtida. Det som særskild blei framheva var den pengepolitikk som hadde vorte førd — og dei skadeverknader som hadde følgd med den.

Det framtidige siktemål med krisekrava innebar då t.eks. ein meir fornuftig pengepolitikk der denne ikkje blei sett

isolert, men i samanheng med næringspolitikk og sosialpolitikk. Men denne pengepolitikk var eit alternativ innanfor det borgarlege system, og blei ikkje sett som ledd i ein systemsprengjande politikk. Siktemålet var snarare ein betre sosialpolitikk. For arbeidarklassen blei det framheva at dens hovedformål måtte vere å «mildne krisens virkninger». Det som ikkje kunne hindrast, skulle ein såleis freiste mildne så mykje som råd.

Så langt vart kriseproblema framstilt som resultat av ein duglaus borgarleg politikk, med ein serie uheldige konsekvensar som det gjaldt å fjerne, eller å bøte på. I dette perspektiv blei ikkje krisa framstilt som kapitalismens utviklingsfase, og krisekrava blei heller ikkje sett i samband med sosialismens oppbyggingsfase. Det er vel snarare grunn til å hevde at det som her blei antyda som eit framtidig siktemål for Arbeidarpartiets krisepolitikk, var å stelle seg noko meir fornuftig innanfor kapitalismens rammer enn det som før hadde vorte gjort gjennom den borgarlege politikk.

Men i «krisekrava» var det og visse prinsipielle vurderinger av krisa som framsto i ei anna ideologisk drakt enn den ovanfor nemnde. Dette går fram av det som vart sagt om krisas eigentlege årsaker. Dei låg «i selve det system som ligger til grunn for samfundsøkonomien». Alternativet var systemendring, men utan at dei framlagde kriseforslag framsto som ledd i ein strategi mot eit slikt mål. Krisekrava romma såleis eit motsetningsfylt svar på taklinga av kriseproblema. Ein kunne ikkje samstundes motverke krisa og vente på eit samanbrot av kapitalismen, som så skulle rydde veg for systemskifte. Men på ein eller annan måte gjaldt det å få hekta prinsipielle sosialistiske utsegn på dei konkrete mottiltak til krisa. Dei isolerte merknader om eit sosialistisk samfunn som einaste løysing tykkjest tene denne funksjon. Det er vidare grunn til å anta at desse venstreradikale utsegn skulle syte for ein viss verbalradikal kontinuitet med fortida. Dermed ville og den gruppering innan partiet som framleis representerte den venstre-radikale opposisjonslinje, bli tilfredsstilt.

Men i lanseringa av eit par konkrete tiltak i kriseplanen — om bank- og kredittvesenet og om arbeidsløysa — blei det gjort freistand på å setje desse i samband med langsiktig, gradvis systemendring.

Betringa i bank- og kredittvesenet skulle skje ved å opprette eit finansråd og ein statssentral for omsetjing av

valuta.¹² Denne valutasentralen skulle underleggjast Norges Bank. Finansrådet skulle vere det øvste kontrollorgan for landets bankvesen. Det skulle forutan å vere rådgivande, også ha avgjerdsrett i viktige økonomiske spørsmål, s.s. diskonto, valutaomsetning og kredittgiving. Rådet skulle også «utferdige generelle og bindende direktiver» overfor Norges Bank si verksemd. Eit siktemål måtte vere å få pengepolitikken meir i samsvar med arbeidslivet og samfunnet sine interesser. For å oppnå dette måtte rådet ha sterk representasjon frå bønder, fiskarar, arbeiderar og funksjonærar og frå forbrukarane, valt av Stortinget etter innstilling frå dei faglege hovedorganisasjonar.

Ved eit personsifte med arbeidarar og funksjonærar i leiinga skulle banken fremje samfunnet sine interesser. Ein ville dermed kunne få råde bot med den reine profit- og spekulasjonspolitikkk som ein meinte banken tidlegare hadde førd. Profittmotivet i bankverksemda elles ville ein få endeleg rydda bort ved å avvikle dei private aksjebankar. Dei ville få ein passeleg avviklingsfrist, før deira verksemd blei lagd inn under statsbanken. Dette skulle vere eit ledd i den sosialiseringa av bankvesenet som nødvendigvis måtte komme om bankvesenet skulle fungere på trygt, samfunnsmessig grunnlag. For det blei framheva at forslaga om finansråd og valutasentral ikkje var noko endeleg løysing på problemet, men ville krevje vidare utbygging.¹³ I eit lengre perspektiv var desse tiltaka å sjå som overgangsordningar for å skipe eit bankvesen på trygt samfunnsmessig grunnlag.

Det endelege mål var å sosialisere bankane. Forslaga om finansråd og valutasentral var då ansett for nødvendige førebuingstiltak på vegen framover. Sameleis blei det hevda i Arbeiderbladet at ein samfunnsk kontroll med bankane ville være ein føresetnad for ein seinare sosialisering.¹⁴ Dette blei nærmare presisert av avisa noko seinare, der samfunnsregulering av banken blei sett som ei overgangsform til sosialiseringa. Det var den som var målet.¹⁵ Det blei framheva at ei sosialisering ville innebære folkestyre på dette viktige samfunnsområde. Bank- og pengevesenet, som tidlegare hadde oppkasta seg til herskar over arbeidslivet, skulle no stå til arbeidets teneste. Eit vidare hovudføremål med samfunnsk kontroll var at ein såleis ville få plan og einskap i leiinga, og unngå dei ulempene som karakteriserte den private bankverksemd. Som med post og telegraf, tala mykje for ei monopolisering av bankvesenet på statens hand. Sosialiseringa

av bankvesenet meinte ein best kunne skje ved at Norges Bank blei nasjonalisert.

Ifølgje krisekrava vart det lagt opp slik, at ein tenkte seg finansråd og valutasentral som første steg på vegen mot sosialiseringa, som var utviklingas endepunkt. Korleis var så dette tenkt realisert? Det heile skulle gjennomførast ad parlamentarisk veg. Finansråd og valutasentral var fremja som forslag til Stortinget og blei teke opp der.¹⁶

I eit ordskifte om støtte til privatbankar 16/2-32, blei DNA sitt forslag om finansråd og statleg valutasentral fremja, og forkasta av Stortinget. I grunngjevinga for forslaget gav DNA sin talsmann, Hornsrud, uttrykk for at tiltaka ville innleie ei ny utvikling for landets bankvesen. Samleis som i kriseforslaget meinte han at dette ville opne vegen for ei gradvis utvikling mot ei sosialisering. Arbeidarpartiet ville ikkje støtte bankvesenet som det no fungerte. Motsett dei borgarlege parti som «vil bygge op støtter inn i det bestående» — ville Arbeidarpartiet «bygge støtter for sosialismen».¹⁷

Når det så gjaldt kriseforslagets framlegg om taklinga av arbeidsløysa, finn ein her ein parallell strategi til den om bankvesenet. Det situasjonen kravde, var praktiske tiltak som kunne setjast i verk straks.

Det var så framlegg om ei rekke tiltak med sikte på framtidig hjelp. Parallelt med dei langsiktige forslag om omskiping av bankvesenet, var desse tiltaka for arbeidsløysa lauseleg skissert som overgangsordningar frå det eksisterande, vanskjøtta samfunn, til det framtidige sosialistsamfunn. Ein gjorde forslag om å setje ned ein komité som skulle ha til føremål å greie ut spørsmålet om sosialisering av industribedrifter.¹⁸ Komitéen skulle og ta for seg spørsmålet om bedriftskontroll.

Av komitéens arbeidsoppgåver var det spørsmålet om bedriftskontroll som var nærmast spesifisert. Spørsmålet om sosialisering blei ikkje nærmare klårgjort. Sidan det ville vere ein komité som også ville ha borgarlege medlemmar (visseleg med borgarleg fleirtall om Stortinget skulle seie ja) ligg det nær å tru at Arbeidarpartiet hadde ei oppfatning av at visse grunnleggjande felles interesser skulle klårgjerast. Og ei borgarleg erkjenning av gjensidig fordel for både arbeidarar og arbeidskjøparar skulle då ifølgje Arbeidarpartiet si oppfatning vere motivering god nok for at Stortinget skulle gje sitt samtykke.

Krisekrava kunne då altså, om enn haltande og vagt, i

eit par tilfelle vise ein samanheng mellom krisetiltaka og realiseringa av det sosialistiske samfunn. Det var ein liknande samanheng i samband med forslaget om reorganisering av bankvesenet.

Arbeidarpartiets offisielle oppfatning av vegen mot sosialismen i 1932 kom då til å gå ut på følgjande: Ved å understreke poenget om samfunnets felles interesser, kunne deira kriseforslag ha sjanse for å bli realisert gjennom samarbeid med dei borgarlege. Men med dei borgarlege i fleirtallsposisjon både i folket og på Stortinget, kunne ikkje Arbeidarpartiet utan vidare ha von om ei vidare utvikling i sosialistisk lei. For å oppnå mogelegheiter for det, måtte fleirtallet vinnast. Det avgjerande fleirtall var i Stortinget. Frå 1930 og frametter hadde det parlamentariske arbeid vorte stadig meir oppvurdert. Det var Stortinget, AFL og DNA vende seg til med sine kriseforslag. Det var berre i den generelle ideologiske fraseologi Stortinget vart vanvørda som arbeidsfelt. Ein fleirtallsposisjon der blei tatt for å innebere utøving av den politiske makt i samfunnet. Med denne makt i ryggen kunne partiet så drive igjennom ei utvikling i sosialistisk retning på det eine samfunnsområde etter det andre.

Sjansen for å oppnå ein fleirtallsposisjon vona ein ville bli monaleg betre når krisetiltak blei gjennomført. Då ville ein med eksemplets makt kunne vise at DNA sin politikk var den riktige — og auka oppslutning ville følgje. Men det er liten grunn til å tru at desse samarbeidsinvittane til dei borgarlege berre blei vurdert som eit slikt taktisk trekk i den politiske strategi. Arbeidarpartiet sine kriseforslag var også prega av eit ekte ønskje om snarleg løysing. Og det ser ut til at samarbeidet med dei borgarlege først og fremst hadde som mål sosial og økonomisk betring for folket. Den vekt dette stadig blei tillagt frå DNA-hold, skulle da tyde på at dei kortsiktige politiske tiltak blei tillagt større vekt enn dei langsiktige, sosialistiske mål. Men i den grad denne samarbeidslinja på lengre sikt var tenkt å ende i det tilsikta systemskifte — romma den openbare motsetningar og vanskar. Det måtte vere klart at dei borgarlege ikkje ville innlate seg på ein samarbeidspolitikk etter DNA sitt mønster.

Dessutan var, slik vi har sett, DNA si linje prega av ei indre motsetning i forholdet mellom evolusjonistisk og revolusjonær samfunnsendring. Men alt i alt var ikkje dette misforholdet mellom revolusjonær og evolusjonistisk samfunnsendring så skrikande i 1932/33 som i 1930. I samband med

krisekrava hadde det innanfor eit par saksområde blitt utvikla ei evolusjonistisk oppfatning om systemendringas karakter. I desse tre åra hadde det evolusjonistiske element fått ein stadig breiare plass i partiets agitasjon. Samstundes hadde det revolusjonære blitt redusert. Før programdebatten tok til ved årsskiftet 1932/33, kan ein seie at reformismen hadde manifestert seg som ideologisk hovedtendens. Dette harmonerte og betre med DNAs praktiske krisepolitikk, enn restane av den venstreradikale ideologiske tradisjonen.

Men Arbeidarpartiet sa seg å vere eit sosialistisk parti. Realiseringa av sosialismen sto på partiets program og blei proklamert i offisielle partifråsegner. Det blei ofte vist til det sosialistiske samfunn som den store løysing på tidas problem. Det var såleis behov for å sjå dei konkrete krisetiltak i ein vidare samanheng.

Det blei maktpåliggjande for partiet å forsøke å setje kriseforslaga inn i ein ideologisk samanheng slik at det ikkje skulle rå tvil om kva partiet sitt eigentlege mål var. Men kva for slag ideologisk samanheng dette skulle vere, var ikkje vidare klart utforma i åra frå 1930 fram til det nye program i 1932/33. Det var ei motsetning mellom eit stadig sterkare behov for ein aktiv krisepolitikk og det gamle revolusjonære perspektiv.

Utarbeidinga av det nye program i 1933 kan sjåast som ein freistnad på å rette på dette misforhold.

IV. Programforslaget 1932

På bakgrunn av framstillinga ovafor, må det seiast å vere uklare og til dels motstridande linjer som Arbeidarpartiet hadde om vegen til sosialismen fram til det nye programforslag i november 1932.

Mykje tala for at den ideologiske debatt innan partiet hadde vore minimal i desse åra p.g.a. ønskje om å unngå indre partistrid. Som det blei påpeikt i samband med programforslaget seinare på året, hadde samlinga i 1927 fortona seg som ein lukkeleg ende på den ulykksalege «dogmestriden». Om åra etter samlinga kunne det seiast at «de gamle stridsspørsmål smuldret etterhvert bort».¹⁹ Den ideologiske tvetydigheit, vagheit og inkonsistens som er påpeikt ovafor tyder på ei fundamental uklarheit innan DNA m.o.t. strategien framover.

Til skilnad frå tidlegare års debattar under krisa, blei det frå august/september 1932 tilløp til ei nærmare konkreti-

sering av overgangsformene frå kapitalisme til sosialisme. Dette tema kunne registrerast i ein leiar i Arbeidarbladet.²⁰ Her gjekk ein imot det borgarlege syn at statsinngrep og offentleg kontroll var rota til elendet. Det blei hevda i Arbeidarbladet at utviklinga av kapitalismen sjøl hadde avskaffa konkurranse og kreftenes frie spel som dei borgarlege forsvara. Tida no var prega av kartellar, trustar og bank-samanslutningar, hevda leiarforfattaren. Denne utviklinga hadde aktualisert spørsmålet om *statskapitalismen*. Denne blei ikkje sett på som mål, «men som et *middel* på veien frem til helt ordnede produksjons- og omsetningsforhold». Statskapitalismen var dermed introdusert som eit vesentleg element i overgangen frå kapitalisme til sosialisme. Og eit av hovedproblema i programdebatten 1932/33 kom til å dreie seg nett om statskapitalismen, og korvidt den var brukbar å satse på i arbeidarrørsla sin overgangspolitikkk. Det er grunn til å tru at leiaren med dette meinte det same som Ole Colbjørnsen la i begrepet i ein artikkel i Arbeidarbladet tidlegare på året.²¹ Statskapitalisme blei her gjort til samlebegrep om offentlig (statleg) aktivitet generelt, eller det av arbeidslivet som fall inn under den offentlege sektor i motsetning til den private.

Synet til Ole Colbjørnsen

I utviklinga av denne nye politikk — økonomisk og ideologisk — kom Ole Colbjørnsen til å bli ein hovedfigur.²² Hn vr formidlarer av nye tankar i økonomi, og freista gje tankane ein trygg og forsvarleg ideologisk basis så dei kunne presenterast som offisiell Arbeidarparti-politikk. Colbjørnsen sin innsats fylte to formål: å ha eit positivt økonomisk program til å takle krisa, og å inkorporere dette program i ein strategi for sosialismen. Det første blei det viktigaste, på bakgrunn av dei rådande sosiale og økonomiske forhold. Det andre blei av tradisjonelle grunnar ei ideologisk nødvendigheit. Dette kom også til å prege Arbeidarpartiet sin politikk desse åra fram til dei fekk regjeringsmakta i 1935. Det er derfor gode grunnar til å gå noko nærmare inn på denne artikkelen av Colbjørnsen som er nemnt ovanfor.

På bakgrunn av at problema i jordbruket hadde vore dominerande i krisedebatten hittil, hevda han at det no var på tide å konsentrere seg om utviklinga av landets industri — «om fabrikkreising». Arbeidarklassen hadde lite eller inkje å vinne på ei statsovertaking av alt eksisterande bedrifter. Det var noko m.a. erfaringane frå Russland talte for. Ei

verkeleg aukning av reallønn og betring av levevilkår kunne i første rekke oppnåast ved nyetablering «av nasjonale industrier og andre bedrifter». Å skape ein kraftig ekspansjon av industri og dei øvrige næringar var arbeidarklassen sin store misjon å gjennomføre, meinte Colbjørnsen.

For å realisere dette blei statskapitalismen framheva. Colbjørnsen tok utgangspunkt i at omlag $\frac{1}{3}$ av verksemda i landet var i statskapitalistisk regi — d.s.s. offentleg i ei eller anna form. Om lag ein like stor del av landets nasjonalformue var på statens eller kommunane sine hender, men p.g.a. den store gjeldsbøra var den offentlege aktivitet redusert til eit nivå som ikkje sto i forhold til det offentlege sine aktiva. Dette meinte han best kunne løysast med «en ny kapitalakkumulasjon», som innebar ei aukning av statens aktiva ved skattlegging og auka aktivitet, utan tilsvarande ny gjeldsstifting.

Dessutan ville ein auka offentleg aktivitet bli følgd av betre arbeidsmoglegheiter for dei arbeidslause, ikkje minst i byane. Berre staten kunne i krisetidene ta initiativet til ei slik industrireising. Det private initiativ var ikkje mykje å rekne med lenger. Det einaste logiske ville såleis vere at staten engasjerte seg aktivt og grunnla nye industrianlegg. Ifølgje Colbjørnsen ville det vere ei naturleg vidareutvikling av staten og kommunane sine tidlegare oppgåver, t.d. innan elektrisitetsforsyninga, kommunikasjon og vasskraft.

Dette temaet om statskapitalisme som ei ønskjeleg overgangsform — blei sentralt i debatten som følgde programforslaget frå november 1932. Med dette var også ei gradvis utvikling fram mot sosialismen antyda, ettersom statskapitalismen sto i motsetning til kriseteorien om kapitalismens samanbrot. Men enno var inkje sagt om korleis DNA i *praksis* skulle innleie ein slik politikk under eit borgarleg politisk herredømme. Uklart var det og om dette var ei naturnødvendig utvikling mot sosialismen, eller om visse avgjerande politiske eller økonomiske føresetnader måtte vere tilstades for at ein statskapitalisme skulle føre over i sosialisme.

På landsmøtet i 1930 blei det nedsatt ein komité som skulle revidere partiets prinsippprogram.²³ På eit sentralstyremøte i desember s.å. blei komitéen utvida med 4 medlemmar og fikk mandatet utvida til å gjere forslag til arbeidsprogram.

Programutkastet

Korleis blei så overgangsfasens problem handsama i programforslaget? Det blei påpeikt at føresetnadene for sosialismen fanst i utviklinga av det borgarlege samfunn. Konsentrasjonen av kapital med heile industrigreinene på nokre få hender, gjorde det lettare for samfunnet å ta over og leie produksjonen ut frå samfunnets interesser. Også auka statleg og kommunalt engasjement i det økonomiske liv blei sett som noko som gjorde sosialisering meir aktuelt. Det galdt regulerande inngrep frå stat og kommune, og offentleg næringsdrift. Dei krisepolitiske framstøytar skulle innpassast i eit langsiktig perspektiv, overgangen til sosialismen. Posta neom økonomiske krav, planlegging og forskning og industrien skulle bidra til ei snarleg betring av krisa, men og formast slik at dei fall naturleg inn i den framtidige sosialistiske planøkonomi. Colbjørnsen sin innverknad på programforslaget kunne merkast ved at ord og vendingar som han hadde nytta i tidlegare artiklar, gjekk att i teksten.²⁴

Det gjekk vidare fram at for å skape grunnlag for ei overgangsform til sosialismen, måtte arbeidarklassen erobre statsmakta. Staten måtte utnyttast til å skaffe samfunnet kontroll over det økonomiske liv, slik at det blei leia i samsvar med samfunnets interesser. Statskapitalisme blei ikkje nemnt uttrykkeleg. Men innhaldet var i samsvar med det som tidlegare hadde vorte kalla statskapitalisme. Programforslaget såg den statskapitalistiske utvikling gunstig som grunnlag for ein sosialistisk politikk. All auka offentleg aktivitet under borgarleg styre tyktes å vere av det gode. Di meir av næringslivet under offentleg kontroll og regulering når DNA tok makta, di betre. Ved arbeidarkontroll ville premissane for den offentlege aktivitet bli endra i samsvar med Arbeidarpartiets. Med Arbeidarpartiet som statens oppdragsgivar ville statens verksemd bli endra i samsvar med ein sosialistisk politikk. Staten tyktes oppfattast som eit meir eller mindre viljelaust apparat som kunne føyast etter den som tilfeldigvis haldt i taumane.

Men samstundes blei det påpeikt at staten målbar dei kapitalistiske interesser. I forslag til arbeidsprogram heitte det, at den kapitalistiske stat ikkje kunne utøve nokon tilfredsstillande kontroll etter samfunnets interesser. Dette var først mogeleg i eit sosialistisk samfunn. Så her var det rom for ulike tolkingar av programmet: Var ei vidare statskapitalistisk utvikling eit brukbart grunnlag for ein overgangspolitik, eller var den ikkje?

V. Programdebatten

I Arbeiderbladets omtale av forslag til arbeidsprogram blei det systemsprengjande perspektiv understreka. Først ved å sjå arbeidsprogrammets økonomiske krav frå ein sosialistisk synsvinkel, såg ein at det peikte fram mot dei overgangsformer arbeidarrørsla sto overfor. Det kombinerte både kortsiktige og langsiktige krav. Samstundes som dets realisering måtte til for å trygge arbeidarane si stilling «for å holde den borgerlige reaksjon stangen», viste programmet vegen fram mot nyordninga, i følgje Arbeiderbladet. Tranmæl, redaktøren, fann såleis ikkje noko problematisk med ei statskapitalistisk utvikling mot dei overgangsformer som snart sto for døra.

Debatten som følgde viste at ikkje alle delte programmets framstilling av overgangssamfunnets karakter og statskapitalismens avgjerande rolle her. Debatten blei utløyyst ved ein del kritiske merknader til programforslaget frå redaktør Olav Schefflo i «Sørlandet».²⁵ Forutan Schefflo var det i første rekke Håkon Meyer som kom til å reise alvorlege innvendingar mot programmet, og Finn Moe som gjekk mot O. Colbjørnsen si tolking av det.

Schefflo forkasta statskapitalismen som overgangsform til sosialismen på det noverande stadium av kapitalismens utvikling.²⁶ Ifølgje Schefflo opererte programforslaget med økonomiske og politiske føresetnader som ikkje var til stades. Sosialismen var enno ikkje aktuell. Men før eller seinare ville den altså bli det, etter som kapitalismen etter hans oppfatning naturnødvendig ville gå i oppløysing.

Men Schefflo fekk svar. Colbjørnsen gjekk i rette med han og dels forsvara, dels gav ei anna tolking av programforslaget. Det ligg nær å ta hans synspunkt for i stor mon å samsvare med Tranmæl sine. Olav Larssen omtalar forholdet mellom Colbjørnsen og Tranmæl såleis: «Colbjørnsen skrev som han ville, Tranmæl hadde aldri noen innvendinger mot han.»²⁷ Også i samtida kom det til uttrykk oppfatningar om det nære forholdet mellom Colbjørnsen og Tranmæl, m.a. med omsyn til det nye program.²⁸ Colbjørnsen uttrykker dominerande holdningar til krisespørsmål og sosialisme i desse åra i norsk arbeidarrørsla. Gjennom Colbjørnsen sin argumentasjon kan ein langt på veg uteske hovedprinsipp og -linjer til partileiinga — i alle fall så langt Tranmæl sine ord var avgjerande.

Colbjørnsen karakteriserte Schefflo si innstilling som «ven-

Øverst til venstre: Ole Colbjørnsen. Øverst til høyre: Olav Scheflo.

strekkritisk», og at den var prega av ei «litteratur-kritisk» innstilling til sosialismen. I motsetning til Scheflo meinte Colbjørnsen at sosialismen no sto fram som ein nær realitet, på bakgrunn av privatkapitalismens tiltakande forfall og den store krisa. Sosialismen kunne no realiserast gjennom høvelege overgangsformer. Dette kunne skje ved at arbeidarklassen kjempa for nære og dagsaktuelle krav, politisk og økonomisk, og ved å erobre *statsmakta*. Det var ein parlamentarisk fleirtallsposisjon Colbjørnsen her antyda.

Det råde ei grunnleggjande usemje om moglegheitene for å bruke Stortinget som reiskap i kampen for sosialismen. Men usemja gjekk like mykje på ei ulik vurdering av kor langt det privatkapitalistiske system no var kome mot sitt endelege forfall. Scheflo meinte programforslaget foregreip utviklinga. Colbjørnsen meinte at «vi allerede befinner oss i det privatkapitalistiske samfunnssystems forfallsperiode». Det kaos og forfall Scheflo predikerte, kunne ifølgje Colbjørnsen alt konstaterast som fullbyrda, eller i ferd med å fullbyrdast. Usemja galdt det strategisk rette tidspunkt for arbeidarrørsla å slå til med sin overgangspolitik.

Colbjørnsen hevda det var feilaktig at offentleg næringsdrift og regulering ingen ting hadde med sosialisme å gjere.

Ikkje berre postvesen, statsbanen etc., men også mjølke- og fleskesentralane, samvirkelag o.l. hadde ifølgje Colbjørnsen noko med sosialisme å gjere. Om det prinsipielle program skulle endrast, måtte det leggjast større vekt på den avgjerande rolle det hadde at stadig større delar av næringslivet kom under offentleg herredømme. Dette kunne skje ved direkte offentleg drift eller ved utvida offentleg kontroll. For ein måtte vere klar over «den demokratiske statskapitalismes, eller om man vil statssocialismes, overordentlige betydningsfulle rolle som oppkjørselsveier til sosialismen». «Dette er nødvendige gjennomgangsledd til sosialisering - - - og overhodet til sosialistisk næringsdrift.»²⁹

Colbjørnsen freista å tilføre programforslaget ein epokegjerande dimensjon. Berre i 1919-20 hadde det vore program med same perspektivrike siktemål. Men elles hadde tidlegare program rørd ved lite anna enn prinsipp og teori. No hadde desse fått si praktiske utforming — og sto føre realisering, om m.a. hans parlamentariske forventningar blei innfridd. Denne praktiske utforming av tidlegare teori innebar ikkje noko brot med denne teori. Her var kontinuitet og samanhang.

Ole Colbjørnsen sin argumentasjon om statskapitalisme som eit mellomstadium i ein gradvis overgang var heller ikkje holdbar for programkomitéens sekretær Finn Moe. Både arbeidarane og kapitalistane ville gripe inn med maktmiddel når den avgjerande fase i overgangen frå kapitalisme til sosialisme nærma seg. Arbeidsprogrammet hadde ifølgje Moe den styrke at det sette dei praktiske krav i perspektiv, og at det peikte fram mot «to av kjernepunktene i socialismen, planøkonomi og demokratisk kontroll».³⁰ Men fordi programmet var økonomisk riktig måtte ikkje dermed dei nødvendige *politiske* føresetnader bli utelatt.³¹ Om så blei tilfelle, ville det snart bli ei utvikling i ei anna retning.³²

For å skape klarheit i programmet, gjorde Moe framlegg om å erstatte statskontroll med «kravet om *arbeider- og bonde-kontroll*». Dermed ville vel Moe søke å unngå den tru til statens nøytralitet, som han meinte kunne sporast i m.a. Colbjørnsen sin argumentasjon. Men dette innebar også ein ganske avgjerande ulikskap i synet på dei politiske føresetnader for systemendring. Med kravet om *statskontroll* tyktes Colbjørnsen og hans meningsfeller feste lit til at kontroll ov-anfrå i det politiske system som tilstrekkeleg for å sikre ei utvikling i sosialistisk retning. Moe derimot, meinte at ved arbeidar- og bondekontroll ville ein få kontroll nedanfrå i

det politiske system, og at dette var ein avgjerande føresetnad for eit revolusjonært gjennombrot.

Sjøl om programmet var klart nok for Moe, meinte han at hans endringsforslag m.a. kunne bidra til å fjerne den store tiltru til den statskapitalistiske utvikling som Colbjørnsen sine innlegg kunne ha skapt. Programmet burde såleis ved ei lita redaksjonell endring klart reservere seg mot å gå inn for ein samarbeidspolitikk med dei borgarlege for å fremje den statskapitalistiske utvikling. Det ville m.a. derfor vere klokt å gå frå kravet om eit økonomisk råd. Erfaringane frå andre land talte etter Moe si meining for at politikken til slike råd ikkje kunne gå på tvers av etablerte økonomiske interesser i det private næringsliv. Viss kravet om økonomisk råd blei oppfylt likevel — burde DNA då klart reservere seg mot den kapitalistiske politikk det økonomiske råd då eventuelt ville følge.

Med sitt forslag om bonde- og arbeidarkontroll tyktes Moe her plassere seg på linje med Tranmæls gamle *masselinje*, eit viktig element i Fagopposisjonen sin ideologi. Poenget her var at føresetnadene for eit revolusjonært gjennombrot måtte vere aktiv medverking frå grunnplanet i arbeidarrørsla. Tranmæl derimot, som tydelegvis gjekk god for Colbjørnsen sine oppfatningar, kom no til å stå som målsmann for eit anna syn. Med satsinga på den parlamentariske linje, blei statsmakt og statskontroll sett på som nødvendige — og kanskje tilstrekkelege — føresetnader for sosialismen.

Kva hadde så Colbjørnsen å svare på kritikken? Kom den til å endre hans syn på fabrikkreising, den økonomiske politikk og overgangen til sosialismen? Gjennom ei rekkje artiklar i Det 20de Aarhundrede og Arbeidarbladet,³³ freista han å gi grundigare utgreiing og argument for sitt syn. Han framheva at revolusjonær samfunnsending ikkje var ein nødvendig føresetnad for at arbeidarrørsla kunne setje igang med ein sosialistisk krisepolitikk. Det nye ved programforslaget, særleg arbeidsprogrammets økonomiske politikk, hadde eigentleg mykje til felles med programmet frå 1919-20. Programmet skulle såleis vere ei atfføding av det beste i partiets tradisjon. Og med denne som utgangspunkt, freista Colbjørnsen å utvikle ei politisk og ideologisk plattform for å legitimere DNAs arbeidsprogram og krisepolitikk.

I og for seg uttalte han seg einig i den kritikk som var reist mot å tale om «en samfundsmessig organisert planøkonomi» i arbeidsprogrammet. Dette kunne godt overflyttast

til det prinsipielle program. Også punktet om den statskapitalistiske utvikling og dens moglegheiter kunne «gi foranledning til ganske store nyanser i oppfatning og utlegning». Men dette måtte ikkje innebere at alt som dreia seg om fabrikkreising, planlegging og forskning skulle ventas med til etter maktskifte. Colbjørnsen meinte t.d. at det ikkje skulle vere noko i vegen med å presse igjennom eit økonomisk råd alt på det noverande stadium. Scheflo sin merknad om at eit økonomisk råd berre var av interesse for «sosialpolitiske kandestøpere» og utan nytte for arbeidarklassen, var ei undervurdering av arbeiderrørsla si evne til å nytte ut nyvunne posisjonar. Colbjørnsen meinte vidare at innvendingane frå Scheflo, Meyer og Moe mot hans synsmåtar på kva som var mogeleg dagsaktuell politikk, var diktert av frykt for ikkje å vere nok revolusjonære. Det var urimeleg å innstrenke det dagsaktuelle program til saker som ikkje bevega seg langt frå ein borgarleg politikk.

Planøkonomi og industrireising hadde ifølgje Colbjørnsen vore debattert i den norske arbeidarrørsla, i meir enn 12 år, og var såleis ikkje berre kopiering frå russiske forhold. Partiets landsmøte i 1919 og 1920 vedtok arbeidsprogram som uttalte seg om sosialisering og organisering av industriproduksjonen. Men no hadde ein del partifolk tilsynelatande heilt gløymt dei store økonomisk-politiske framstøytar partiet hadde hatt mellom 1918 og 1922. På den tid nytta ein rett nok ikkje ord som industri- eller fabrikkreising i dei framlagde planar, men dette var målsettinga ved sida av sosialisering av alt eksisterande industri. Parallellen med programmet frå 1919-20 blei også understreka av Tranmæl.³⁴ Men Tranmæl understreka at det noverande program var meir «realpolitisk betonet» enn dei tidlegare bedriftsråd- og sosialiseringsprogram. Det noverande økonomiske program var ei vidareføring av tidlegare krisekrav reist i Stortinget. Det var ikkje berre av aktuell interesse, men peikte og fram mot den økonomiske nyorganisering som var siktemålet med Arbeidarpartiet sin politikk. Tranmæl gav her såleis den same historiske legitimering som Colbjørnsen. Vidare gav han uttrykk for den same gradvise, systemsprengjande politikk som Colbjørnsen meinte ei realisering av arbeidsprogrammet ville innebere.

Ved å påvise klar samanheng mellom partiets noverande forslag til arbeidsprogram og tidlegare forslag, ville Colbjørnsen framheve at *hans* synspunkt var i pakt med Arbeidarpartiet sine beste tradisjonar på dette felt. Kritikarane sin

frykt for at arbeidsprogrammet var reformistisk, var såleis ugrunna. Det var tvert om heller revolusjonært, «det mest dagsaktuelle sosialistiske program --- siden 1919-20». Om ein lite industrivennleg linje skulle vinne fram, ville dette innebere ei høgredreining i Arbeidarpartiets politikk. Colbjørnsen gav dermed eit lite flatterande bilde av t.d. Håkon Meyers politiske logikk. Colbjørnsen ville her vise at den praktiske politiske linje den radikale Meyer sto for, faktisk innebar ein reformistisk politikk, som ikkje skilde seg nemneverdig frå Venstres.

Men slik Colbjørnsen såg programposten om industrireising, ville den ikkje innebere ei ideologisk nyorientering. Sitat både frå Lenin, Kominternskrifter og artiklar i Det 20de Aahundrede frå 1921-22, frå «det den gang så 'revolusjonære' Arbeiderparti», hadde for Colbjørnsen relevans også anno 1933.

Men hovedsaka var ikkje at han fann programmet ideologisk trygt forankra, og at det viste den rette vegen framover. Viktigast var arbeidsprogrammet sin økonomiske del. Den la opp til ei utviding av den økonomiske aktivitet, der det viktigaste var industrireisinga.³⁶ Det avgjerande var dei presserande økonomiske behov hjå arbeidsfolk i by og bygd, som nødvendiggjorde ei raskast mogeleg utnytting av dei arbeidsmoglegheiter landet hadde. Under den eksisterande krise hadde det ifølgje Colbjørnsen vore ein påtageleg avgang av kapital frå den aktivt produserande industri. Stadig meir kapital blei passiv, uverksam og rentesugande. Dette kunne berre samfunnet som heilheit bøte på. Det var dette Arbeidarpartiet sitt kriseprogram gjekk ut på. Dei arbeidstiltak Arbeidarpartiet gjekk inn for, måtte ikkje sjåast isolert, men i samanheng med partiets krise- og arbeidsprogram. Då ville ein forstå at dette program hadde eit vidare siktemål enn den borgarlege innskrenkingspolitikk.

Colbjørnsen meinte også at ein endra jordbrukspolitikk var viktig. Frå ein del i partiet var denne framstilt som viktigare enn Colbjørnsen sine industriplanar.³⁷ Særleg framheva Harald Langhelle sterkt at på dette felt var arbeidsprogrammets utgangspunkt feil. Han hevda at tankane om nasjonal fabrikkreising var tydeleg inspirert av Sovjets femårsplan. Men Norge hadde ikkje same problem som Sovjet, hevda Langhelle. Der var det behov for industri. I Norge derimot talde mykje for at industrien var for stor i forhold til dei andre næringane. Colbjørnsen og programkomitéen

hadde såleis overvurdert dei industrielle mogeleigheiter i Norge. I ei krise med overproduksjon kunne den eksisterande industri tilfredsstille landets behov. Same innvending hadde Scheflo i «Sørlandet». Samfunnet leid ikkje av underproduksjon, men av overproduksjon. Og sidan det vart produsert nok, såg Scheflo fordelingsproblematikken som det sentrale i realiseringa av sosialismen. «Samfunnskaka» var altså stor nok, men den private eigedomsrett til produksjonsmidla måtte avskaffast om ein skulle få ei meir rettferdig fordeling. Men for Colbjørnsen kunne ein jordbrukspolitikk berre kome som eit tillegg til ein sterkt utvida industriell aktivitet. Dette måtte vere «en ufravikelig betingelse».

Colbjørnsen meinte vidare at det ville vere meningslaust å krevje ein klar grenseoppgang for kor mykje av den økonomiske politikk som var realiserbar straks, og kva som måtte vente til etter «maktskifte» — og som kunne kallast for agitasjonsstoff. For det som særmerkte arbeidarrørsla sine krav, også dei dagsaktuelle, var at dei peikte ut over det eksisterande samfunn og såleis skilde seg skarpt frå den borgarlege krisepolitikk. Alt i det eksisterande samfunn var det brukbare element å bygge ein arbeidarpolitikk på. Med tanke på statskapitalismens moglegheiter, gjorde han Lenins ord til sine: «Sosialismen er ikke annet enn det neste skritt fremad fra det statskapitalistiske monopol». Ved å vise til sitat frå Lenin og «Det 20de» i 1921-22 meinte han å vise at ein aukande statleg kontroll over næringsliv og trustar var ein brukbar overgangstaktikk som arbeidarrørsla kunne anvende i kampen for det sosialistiske samfunn: Ein tenkte seg ei aksellerering av den statskapitalistiske utvikling som ville munne ut i arbeidarkontroll og «en planmessig samfunnsordning». Colbjørnsen sitt poeng var at ein ved å framskande og nyttiggjere seg den statskapitalistiske utvikling ville få ei dynamisk utvikling ut av det privatkapitalistiske produksjonssystem.

Krisepolitikken skulle såleis ha to mål: råde bot med den naud krise hadde skapt og å stake opp ein veg mot erobringa av samfunnsmakta, for så å bygge opp ein annan produksjonsordning, basert på planlegging og etterkomming av samfunnets behov.³⁸

Denne systemsprengjande krisepolitikk framsto som ein syntese av vel organisert planlegging og industriell ekspansjon i statskapitalistisk regi. Planøkonomien og industrireisinga var her to sider av samme sak. Men når Colbjørnsen talte om planøkonomi i samband med krisepolitikken, var som tid-

legare nemnd ikkje dette det samme som full planøkonomi eller sosialistisk planøkonomi.³⁹ Planøkonomien var her heller ikkje det same som avgrensa statsregulering som borgarlege regjeringar kunne foreta. Både ut frå Colbjørnsen sine artiklar og andre innlegg i debatten går det fram at ved ein systemsprengjande sosialistisk krisepolitikk forestilte ein seg ulike grader av planøkonomi — frå det som vagt kan karakteriserast som statlege inngrep i næringslivet til stadig meir omsegripande og djuptgåande samfunnskontroll og -herredømme i dei viktigaste økonomiske sektorane i samfunnet. Denne tredje type var ifølgje Colbjørnsen ein planøkonomi som skulle bidra til å realisere ein verkeleg sosialistisk krisepolitikk. Planøkonomien og industrireisinga skulle ha ein *dynamisk* funksjon i krisepolitikken. Samstundes som det her blei lansert svar på den aktuelle krise, skulle det leggjast opp til eit slags aksjonsprogram med eit sosialistisk perspektiv. Ved såleis å inkorporere både dei aktuelle og dei langsiktige mål, ville planøkonomiens rolle i krisepolitikken representere «den største og kraftigste sprengkilde i det nuværende kapitalistiske samfunds struktur».⁴⁰ Colbjørnsen passa dette inn i si tolking av arbeidsprogrammet. Han forsvara programmet og framheva den dynamiske utvikling mot sosialismen som programmet opna vegen for. Den sosialistiske planøkonomi var her eit retningsgjevande prinsipp — eit mål som programmet opna vegen til.⁴¹ Det nytta ikkje lenger å vente til ein fekk revolusjonen på bordet, noko hovedkritikarane Scheflo og Meyer tyktes meine, ifølgje Colbjørnsen.

Det kan såleis vere grunn til å hevde at Colbjørnsen her bidrog med noko avgjerande nytt i Arbeidarpartiets overgangsstrategi. I nær samanheng med ein statskapitalistisk og ekspansjonistisk politikk, blei planøkonomien tillagt ei rolle i fasen mellom det kapitalistiske og det sosialistiske samfunn. Det kan vere uklart kva *omfang* sjølve planøkonomien var tiltenkt. Snarare var det tale om eit prinsipp eller eit mønster — som skulle syte for at krisepolitikken langsiktige mål ikkje skulle tapast av syne. Etter som denne krisepolitikken vann fram, og dei planlagde statskapitalistiske foretak ekspanderte, ville då gradvis større og større delar av næringslivet kome under planøkonomiens regulering og kontroll. Dette dynamiske perspektivet i planøkonomiens funksjon var viktigare for Colbjørnsen enn å setje klare grenser for dens reguleringsområde.

Strategien skulle ifølgje Colbjørnsen ha tre faser: Utgangspunktet var offentleg næringsdrift, at kommunane eller staten

dreiv med transport, kraftforsyning m.v.

Det andre trinn i utviklinga var fabrikkreising. I Norge hadde ein alt teke til med dette. Denne utvikling skulle aksellererast under påtrykk av Arbeidarpartiet. Fabrikkreising i samfunnsregi ville vere «vårt fremtidige sosialistiske hovedfelt». Det var difor ikkje utan grunn at programkomitéen hadde gitt fabrikkreising ein framskoten plass i det økonomiske program. For Colbjørnsen var offentleg næringsdrift sosialismens første spire — som det altså gjaldt å pleie vel.

Men kva det tredje trinn i den statskapitalistiske utvikling eigentleg ville innebere, blei ikkje klart presisert av Colbjørnsen. Det ser ut til at han meinte utviklinga meir eller mindre naturnødvendig ville presse fram eit maktskifte, som ville gje arbeidarklassen grunnlag for å bygge opp ei ny sosialistisk samfunnsordning. Colbjørnsen skilde seg ut frå dei andre ved å hevde at ei statskapitalistisk utvikling ville vere eit godt grunnlag for ein sosialistisk politikk. Dei andre vurderte dette annleis enn Colbjørnsen. Det kunne i deira auge vere ein farleg veg å slå inn på fordi arbeidarrørsla så langt frå herska over statsapparatet. Og akkurat dette problem blei ikkje eksplisitt teke opp av han. Dette var eit punkt Moe, Meyer og Schefflo gjorde til ei hovedinnvending mot O. Colbjørnsen sitt syn. Han nøgde seg med å slå fast at med slike store oppgåver arbeidarrørsla no sikta seg inn på i krisepolitikken, måtte ein venne seg til å ta ein risiko.⁴²

Dei andre hevda det var fare for at ei slik statskapitalistisk linje lett kunne snuast til kapitalismens fordel. Den kontrollerte jo dei økonomiske kommandopostane i samfunnet, staten fungerte stort sett som dens reiskap.

Men for O. Colbjørnsen hadde då altså offentleg verksemd sin positive eigenverdi alt i det borgarlege samfunn. I statskapitalistiske institusjonar vart samfunnsinteressene fremja, tekne omsyn til og ofte avgjerande for dei økonomiske disposisjonane. Arbeidarrørsla si oppgåve måtte såleis vere å fremje tiltak som gjorde privatkapitalistiske verksemdar avhengige av staten, og ikkje omvendt auke statens avhengighet av privatkapitalistiske interesser. Det avgjerande måtte vere å styrke statens stilling i næringslivet.

Colbjørnsen ser såleis ut til å ha tiltenkt staten ei sjølvstendig og uavhengig rolle i samfunnet. Den var «fritt-svevande» i forhold til det private næringsliv. Men når det her er snakk om statens uavhengige rolle, er det i første

rekke statens funksjon på det økonomiske nivå⁴³ Colbjørnsen ser ut til å ha hatt i tankane. I den økonomiske politikk var det visse teknisk-økonomiske funksjonar som staten kunne utøve uavhengig av maktinteresser i samfunnet. Den fremste oppgåva O. Colbjørnsen hadde skissert for staten, var organisering og planlegging av arbeid og produksjon, fabrikkreising.

Colbjørnsen sine tankar kan ytterlegare illustrerast ved å nansere statsbegrepet gjennom å skille mellom Nicos Poulantzas' *statsapparat* og *statsmakt*.⁴⁴ Det første skulle då omfatte det institusjonelle apparat, tenestemenn i forvaltning og byråkrati og den plass dette har i samfunnet, og også dei ulike økonomiske, politiske og ideologiske funksjonar til staten. Det andre skulle då omfatte dei sosiale grupper eller klasser som innehar samfunnsmakta, og at deira makt blei konsentrert eller samla i staten. Det er dette som ligg i statsapparatet som dekkar seg bak hans bruk av «staten» i den økonomiske politikken. Dei statlege organ vart t.d. sett på som ekspert- og utgreiingsorgan som kunne greie ut og setje i verk tiltak uavhengig av dominerande økonomiske interesser i samfunnet (som i denne lånte teminologi då skulle utgjere *statsmakta*).

Det som i første rekke karakteriserte Colbjørnsen sin sosialistiske krisepolitikk var å tilstrebe endringar i dei økonomiske forholda. For han blei planøkonomi og ekspansjon i første rekke eit ledd i arbeiderrørsla sin *økonomiske* kamp. Det primære blei i første omgang betringar i arbeidsløyse- og sosialpolitikken. Det vidare mål var kampen mot arbeidsgivarane om meirproduktet og kontrollen over produksjonsmidla. I det Colbjørnske perspektiv ville denne kamp då i kraft av sitt voksande omfang og eigendynamikk gå over i ein *politisk* kamp, der erobringa av samfunnsmakta var målet.

VI. Oppsummering

I åra frå 1930 til 1933 arbeidde det seg fram eit nytt syn på overgangen til sosialismen innan DNA. Gjennom nokre år med uklare og tvetydige standpunkt vann ei ny linje fram i og med prinsipp- og særleg arbeidsprogrammet frå 1933.

Den nye strategien vart knytta til utarbeidinga av krisepolitikken. I den aktuelle økonomiske politikken vart to element sentrale: utvida offentleg verksemd og planøkonomi. Omgrepet «planøkonomi» vart nytta i tre tydingar — som ei form for organisering av økonomien under sosialismen, som

regulering av økonomien under kapitalistiske produksjonstilhøve og som ei overgangsform frå det eine samfunnet til det andre. Den auka statlege aktiviteten — statskapitalismen — fekk slik ein dobbel grunngiing — å betre tilhøva der og då og å vere skritt på vegen mot sosialismen.

Den sentrale personen i denne nyorienteringa var Ole Colbjørnsen. Hans tankar er og eit ttrykk for det som rørde seg på sentralt partihald, t.d. hos Martin Tranmæl i desse åra. Jamvel om Colbjørnsen og Tranmæl legitimerte den nye kursen ved å vise til fortida til partiet, dreiv dei i røynda fram ein heilt ny politikk, kjenneteikna ved eit ope positivt syn på staten og moglegheitene som låg i å nytte denne. Opp mot dette synet sto tre sentrale kritikarar. Finn Moe godtok hovudlinjene i det nye programmet, men søkte å gi dei ei klassekamp-grunngiing. Håkon Meyer og Olav Scheflo bar fram synsmåtane frå den gamle venstre-radikale tradisjon i partiet. Deira alternativ var ei vente- og sjå-haldning til, og ei tru på at spådomane om den revolusjonære situasjonen ville slå til. Deira kritikk var vesentleg negativ, men hadde den funksjon at dei pressa Colbjørnsen til å klargjere kva som var linja i programmet. Innsatsen til Colbjørnsen var eit alvorleg forsøk på å spenne ei ideologisk bru over kløfta mellom dagskrav og langsiktige mål, på å leggje det teoretiske grunnlaget for ein ny veg til sosialismen.

Noter

1. Innleiinga i Krisekrava -32, s. 4, Kriseplanen -34, s. 7 og arbeidsprogrammet -33.
2. Om dette sjå D. Winch, Economics and Policy og M. Stewart, Keynes and After, Penguin 1972.
3. «Vi kan finansiere oss selv». Colbjørnsen og Sømme, En norsk 3-årsplan, Oslo 1933, s. 15.
4. Østerud ser planleggingsideologien som ein avløyser av revolusjonsideologien i Arbeiderpartiet etter 1933. Ø. Østerud, Samfunnsplanlegging og politisk system, Studiefakkell 1972, s. 22.
5. Arbeiderbladet 17.2.32. Artikkel om krisa og arbeidsløysa av Ole Colbjørnsen.
6. St.tid - 30, ref. av trontaleordskifte.
7. «Planløsheten ved det privatkapitalistiske system fører folket op i en stadig alvorligere økonomisk og social krise». Dette og følgjande henvisingar til partiets program er henta frå E. Lorenz, Arbeiderbevegelsens historie 1.
8. Beretning -30, s. 32.
9. Ibid, s. 62 f.
10. Manifest i samband med demonstrasjonsdagar «mot reaksjonen»

- monopolet har noe med sosialisme å gjøre». Sørlandet 29/11-32.
som vart arrangert fleire stader rundt om i landet på 31. jan.
og 1. feb. 1931. Beretning 31, s. 44 f.
11. Meddelelsesbladet 1931, s. 161 f.
 12. Alt i 1922 hadde DNA kravd kontrollorgan for bankane. Jfr. og Hornsrud, St.tid. 32, 7a, s. 169. Her peikar han på at DNA fleire gonger dei siste 10 åra hadde fremja forslag om «et finansråd med besluttede og kontrollerende myndighet over landets bank- og pengevesen...». Dette vart også foreslått av DNAs midretall i finanskomitéen i samband med støtte til Bergens Privatbank og DnC, st.tid., ibid, s. 166.
 13. Desse forslaga burde «etter vår mening alene anskues som foreløbige saneringsforanstaltninger». Krisekrava-32. s. 15.
 14. Arbeiderbladet, 6.1.32.
 15. Ibid., 15.2.32.
 16. St.tid.-32, 7a, s. 189-90.
 17. Hornsrud, ibid., s. 169.
 18. Krisekrava-32, s. 25.
 19. Klipp frå Halden Arb.bl. i Arbeiderbladet 30.11.32 og Nordlands Framtid, ibid., 6.12.32.
 20. Ibid., 16.8.32.
 21. Ibid., 16.7.32.
 22. Etter diverse utanlandsopphald, m.a. i russisk teneste 1922-28, blei Colbjørnsen ansatt som økonomisk og finansiell medarbeidar i Arbeiderbladet 1.9-32. Iflg. han sjøl (art. i Arbeiderbladet 22.8.-32) hadde han i Russland til dagleg vore oppteken med teoretiske og praktiske spørsmål i samband med utarbeidinga av femårsplanen. Han vann seg snøgt ein sterk posisjon i DNA sin krisedebatt, og blei partiets fremste talsmann i - og utformar av - partiets krisepolitikk - både politisk og ideologisk. Hans rolle let seg lett registrere ved at dei synspunkt han hevda i ei mengd artiklar gjekk att i offisielle partidokument. Om hans viktigste rolle i utforminga av den nye politikk, jfr. også Olav Larssen, *Mennesker ved skillevei*, s. 29 og i hans første memoar-bok, «Sti gjennom ulendt terreng», s. 182 f. og s. 189. Samleis Sømme i BT 6/6-70 og i intervju med forf. 28/6-73 og T. Hegna i Arbeiderbladet (nekrolog -73).
 23. Prot. frå landsmøte -33, s. 26.
 24. «DNA hevder nødvendigheten av en sterkt utvidet økonomisk aktivitet». - DNA «-går inn for en omfattende fabrikkreisning, samfundet må anlegge større industrielle bedrifter». (Parallell til argumentasjon i Arbeiderbladet feb. -32, juni -32). O. Colbjørnsen agiterte også for sine synspunkt på fleire møter. M.a. er det referert seinare i progr.deb. til eit møte i Oslo Arb.samfund høsten -32, der den økonomiske politikk var oppe til debatt (Arbeiderbladet 20. og 28. febr. -33).
 25. Mykje tyder på at dette representerte den einaste alvorlege innvending mot progr.forslaget i partipressa. Med unntak av Scheflos innlegg var alle kommentarklipp i Arbeiderbladet ei einaste hyldingsrekkje. Sameleis red. Meyer i Det 20de Aarh.: «Hele partiets presse, undtatt Sørlandet, har nøiet sig med å trø sand og sukker på forslagene. Det har neppe vært et kritisk ord». Leiartikkel «Programbetragtninger». Det 20de Aarhundrede -32, s. 313.
 26. «Hverken postvesenet, statsbanene, kornmonopolet eller vin-

27. Sit. frå «Sti gjennom ---», s. 184. O. Colbjørnsen skreiv også ei rad leiarartiklar om krise og krisepolitikk.
28. Scheflo i «Sørlandet», klipp i Arbeiderbladet 16/12-32. Sameleis også red. Meyer i Det 20de -32, s. 313-14.
29. Arbeiderbladet 9/12-32.
30. Moe, Det 20de Aarhundrede -33, s. 25.
31. Smst. Sameleis i Arbeiderbladet 28/2-33: «- jeg tror at mulighetene for en virkeliggjørelse av dette program innenfor det kapitalistiske samfund er sterkt begrenset». (Uth. F. B. F.).
32. Programmet innebar «farer for utglining og kunne føre partiet op i en skjebnesvanger illusjonspolitikkk». Moe, Det 20de Aarhundrede -33, s. 25.
33. Særleg i Det 20de Aahundrede -33, s. 45 f. «Arbeidsprogramets økonomiske krav. Bemerkninger til programdebatten» og *Arbeiderbladet* 20/2-33, «Statskapitalisme, planøkonomi og industrireisingn. Litt dokumentasjon og historikk».
34. 'Minileiar' om arbeidsprogrammet. *Arbeiderbladet* 25/3-33.
36. Halvard Lange hadde (Det 20de Aarhundrede -32, «Partiet og bøndene», s. 283-287) hevda at O. Colbjørnsen sine argument for fabrikkreising var motivert ut frå ønskje om å auke tallet på industriarbeidarane i Norge, sidan dei tallmessig sett hadde stagnert dei siste 12 år. Arbeidarrørsla skulle dermed få ein utvida basis. (Jfr. H. F. Dahl som godtek Lange si framlegging av det som skulle vere Colbjørnsen si oppfatning. Sjå «Frå klassekamp...», s. 58. not 102). Men iflg. O. Colbjørnsen (Det 20de Aarhundrede -33, s. 47) hadde han blitt misoppfatta på dette punkt. «H. M. Lange tar feil, når han --- mener at hovedhensikten for mig, da jeg lanserte slagordet om «nasjonal fabrikkreising», var å skape en utvidet basis for vår bevegelse! --. Dette siste er noe som så å si kommer *en passant* --». (Uth. F.B.F.). Det avgjerande moment var dei arbeidsmoglegheter fabrikkreisinga ville skape i ei krisetid.
37. Lange, Det 20de Aahundrede -32, og H. Langhelle, «Fabrikkreising eller bureising». Det 20de Aarhundrede -33, s. 88 f.
38. «Det avgjørende er her de påtrengende økonomiske behov for arbeidsfolk i Norge, (og) nødvendigheten av --- en hurtig og effektiv utnyttelse av landets arbeidsmuligheter». O. Colbjørnsen i Det 20de Aarhundrede -33, s. 48.
39. «- at Arbeiderpartiet --- regner med å innføre full planøkonomi før arbeiderklassen har den fulle makt i samfundet (var) beæisst sludder ---», som blei prestert av kommunistane og Mot Dag, O. Colbjørnsen i Det 20de Aarhundrede -33, s. 47.
40. O. Colbjørnsen i *Arbeiderbladet* 20/2-33.
41. *Arbeiderbladet*, smst. Også 3/6 og 7/10-33. Same synspunkt om planøkonomiens dynamiske element i Det 20de Aarhundrede -34, s. 145 ff.
42. O. Colbjørnsen i *Arbeiderbladet* 20/2-33 og i Det 20de Aarhundrede -33, s. 48.
43. Til oppklaring av statens rolle er det blitt nytta idéar og begrep frå Nicos Poulantzas, Politisk makt och sociala klasser, Partisanbiblioteket 4. (1968). Her er det i tillegg til statens økonomiske funksjon tale om dens politiske og ideologiske funksjon på henholdsvis «den politiska klasskampens nivå, (og) ideologiska nivå», s. 50.
44. Ibid., s. 123.

Arbeiderbevegelsen, krisen og markedet

Innledning

Den store depresjonen fra 1929 til midten av 30-årene er en av de største påkjenninger den kapitalistiske økonomien har vært utsatt for. Krisen har derfor vært gjenstand for historikeres interesse i lengre tid. Interessen har i Norge vært særlig sentrert rundt politiske og til en viss grad sosiale emner. Krisens virkning på industriens utvikling spesielt, var inntil 1970-årene lite behandlet, annet enn i oversiktsverker.¹ Fram til 70-årene ble mellomkrigstiden for det meste betraktet som en periode preget av stagnasjon og tilbakegang, også for industriens vedkommende. En av grunnene til at perioden fikk denne karakteristikken, er at statistiske oppgaver over hele bransjer gir dette inntrykket.² Endringer *innen* bransjer kommer ikke fram, fordi ekspansjon og stagnasjon innen en og samme bransje ikke blir gjenspeilt i totalstørrelsene. Karakteristikken nedgangsperiode henger også sammen med de *sidene* ved krisen som oppmerksomheten har vært rettet mot. Arbeidsløsheten lå i de fleste årene i mellomkrigstiden mellom 20 og 30%, og det var gjeldskrise i primærnæringene. I et sosialhistorisk perspektiv kan derfor mellomkrigstiden klart karakteriseres som en nedgangs- og krisetid.

Betraktes industriutviklingen i et økonomisk historisk perspektiv, gjennom detaljstudier av bransjer og undergrupper av industrigrener, kan derimot ikke perioden karakteriseres som en nedgangstid på alle områder. Undersøkelser som har behandlet utviklingen i enkelte næringsgrener har vist at det var ekspansjon på flere felter.³

Utgangspunktet for disse detaljstudiene er at krisen betraktes som en strukturkrise, dvs. uoverensstemmelse mellom det som ble tilbudt og det som markedet etterspurte. Dens utgang forsøkes derfor forklart ved å vise til en transformasjon (omforming) av økonomien.⁴ Den transforma-

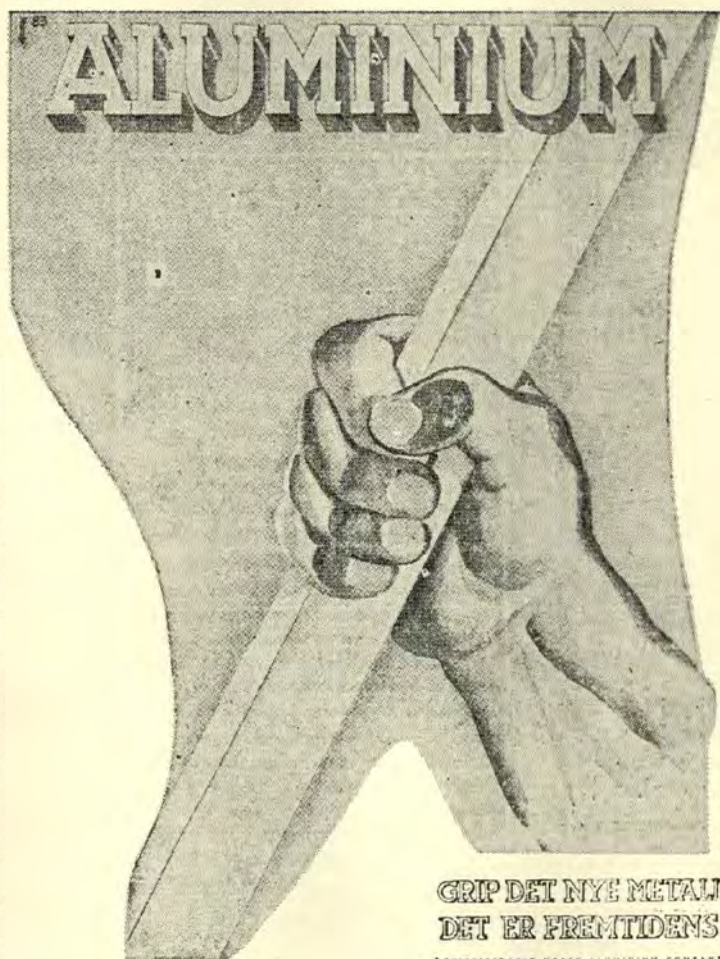
sjonen man forsøker å påpeke, innebar nye produksjonsmåter, nye produkter — og til en viss grad et nytt marked.

Før jeg går over til å behandle dette nye markedet, og dets eventuelle sammenheng med krisen, kan det være fruktbart å nevne *hvorfor* man ønsker å finne en forklaring på utgangen av krisen som ikke legger så sterk vekt på de mer «tradisjonelle» forklaringene, slike som bruk av finanspolitiske virkemidler og bedrede konjunkturer.

Når det gjelder betydningen av finanspolitiske tiltak for utgangen av krisen, kan det settes et spørsmålstegn til selve tidspunktet for deres anvendelse. Bunnen i krisen ble nådd i 1932/33, og derfor kan en også si at omslaget kom på dette tidspunktet. Det var *før* det ble satt igang noen form for motkonjunkturpolitikk av finanspolitisk art i Norge. Pengepolitikken som ble ført etter 1931 hadde nok en viss ekspansiv (etterspørselsfremmende) effekt, men dette er trolig ikke nok til å forklare utgangen totalt.⁵

Når det gjelder de bedrede konjunkturerne, kan en også stille spørsmålet om oppgangen internasjonalt kan gi et helt tilfredsstillende svar på utgangen av krisen i Norge. Krisen førte til en økende grad av nasjonal isolasjon og proteksjonisme. Dessuten hang utenrikshandelen etter i konjunkturoppgangen.⁶ Eksportnæringene fikk bedre vilkår etter omslaget, men både sysselsetting og lønnsomhet var bedre i hjemmeindustrien.⁷ Det er også blitt påpekt at den andelen av industriproduksjonen som gikk til eksport sank fra 1930 til 1934, og den fortsatte å synke utover i 1930-årene.⁸ Dette, såvel som den økende graden av isolasjon i seg selv, gjør at det synes mer relevant å konsentrere seg om hjemmeindustrien og den strukturendring som skjedde der.

Problemet blir da hvordan krisen påvirket hjemmemarkedet, og produsentenes strategi overfor dette markedet. Betydde omsetningsvansker og dårlig lønnsomhet at utgifter til f.eks. reklame ble nedskåret? Eller betydde kampen om markedene at reklameomkostningene ble økt? Betydde sviktende markeder at produsenter forsøkte å henvende seg til andre, og inntil da mindre påaktede forbruksgrupper? Forsøkte f.eks. produsenter i økende grad å nå arbeiderklassen med sin reklame dersom andre markeder sviktet? Det siste spørsmålet kan vel sies å ha interesse ut fra to synsvinkler. For det første er det naturlig å tro at en større grad av integrering av arbeiderklassen i varemarkedet ville ha både sosiale og politiske konsekvenser. For det andre kan en også nærme seg spørsmålet om en eventuell integrering av arbeiderklassen i dette markedet var medvirkende til

Annonse for Norsk Aluminium Company i Meddelelsesbladet 12/1936. Kapitalens reklame spiller på samme elementer som arbeiderbevegelsens propagandakunst: En sterk hand rundt stangen. Bare flagget mangler. Appell til framtidsrettethet og preg av å være noe nytt.

at den kapitalistiske økonomien kom seg ut av krisesituasjonen. Jeg skal ikke forsøke å gi noen fyldestgjørende drøfting av spørsmålene ut fra disse synsvinklene, men framsetter dem for å antyde mulige konsekvenser av en slik markedsutvidelse.

Undersøkelser av markedsutvidende tiltak kan gi en indikator på hvilket marked produsenter *ønsker* å treffe. Forbruksundersøkelser kan derimot si noe mer om arbeiderklassens *faktiske* forbruk. Det foreligger forbruksundersøkelser fra 1918/1919, 1927/1928 og fra 1947/1948.⁹ Problemet med disse undersøkelsene er at de egner seg forholdsvis dårlig til sammenlikninger, både fordi statistikkens kategorier ikke er de samme i de forskjellige undersøkelsene, og fordi undersøkelsen 1918/1919 er preget av den korte etterkrigsboomen. En viss pekepinn på utviklingen av arbeiderklassens forbruk gjennom mellomkrigstiden skulle det imidlertid være mulig å få fra statistikken. Forbruket av ferdigmat, hermetikk o.l., så vel som frukt og grønnsaker, økte i vanlige arbeiderfamilier. Man kan i hvert fall antyde en bevegelse fra mer eller mindre rene nødvendighetsvarer til et mer differensiert varespekter som lå noe over dette.

Når det gjelder å få et bilde av det markedet produsenter *ønsket* å oppnå kontakt med, har jeg valgt å undersøke markedsutvidende tiltak, både av teknisk og merkantil karakter. Markedsutvidende tiltak av teknisk karakter er det vanskelig å si noe kort og generelt om. Tekniske innovasjoner (nydanninger) for å treffe et nytt marked kan variere fra bedrift til bedrift og fra bransje til bransje. Markedsutvidende tiltak av merkantil karakter, dvs. reklame o.l., kan derimot sies å nærmest utgjøre en bransje for seg. Det reiser seg likevel en del problemer ved studiet av et fenomen som reklame. Det kan for det første angripes fra flere vinkler — både som bransje for seg gjennom reklamebyråer og foreninger, dessuten gjennom enkelte bedrifter og bransjer så vel som gjennom annonsemedia, dvs. aviser, tidsskrifter og radio (det var reklame i radioen fram til krigsutbruddet). For det andre er det svært vanskelig å få tak i egnede kildematerialer. Oversikter fra bedrifts- og reklamebyråarkiver er enten kastet eller ikke tilgjengelige. I bedriftshistorier og annet trykt materiale er det ofte nevnt svært lite om reklame. Det er derfor bare å konstatere at kildegrunnlaget er forholdsvis spinkelt, men det faktum at det er såvidt spredt skulle kunne bety at de forskjellige vinklene muligens kan støtte opp om hverandre.

Reklame i mellomkrigstiden generelt

Reklameorganisasjoner ble skapt, og de viste en utvikling fra mellomkrigstiden. Men omfanget av reklamen økte såvidt sterkt i løpet av perioden at det synes legitimt å snakke om et gjennombrudd for en systematisk bruk av reklame. Reklameorganisasjoner ble skapt, og de viste en utvikling fra å være interesseorganisasjoner for bransjens sysselsatte til å bli opplysningsfora for folk fra handel og industri.¹⁰ Utviklingen i den største foreningen, Reklameforeningen i Oslo, tydet på at det var kampen om markedene, dvs. lavkonjunkturen, som mer eller mindre tvang produsenter til å gjøre selve *avsetningen* mer sentral. Varen var ikke lenger sikret en avsetning fordi den var ferdigprodusert. Av dette fulgte en økt interesse for organisasjoner som befattet seg med salg og reklame.

1920-årene kan betraktes som en overgangsperiode når det gjaldt denne interessen for reklame *fordi* det var lavkonjunktur. Tidligere hadde reklame blitt betraktet som et overskuddsfenomen, noe man benyttet dersom forretningen gikk såvidt godt at en kunne tillate seg denslags unødvendige utgifter. I løpet av 1920-årene var det etterhvert tegn til at reklamen i økende grad ble betraktet som en nødvendig og integrert del av hele produksjons- og avsetningskjeden. Begrepet overgangsperiode er brukt fordi *begge* disse betraktningmåtene — reklame som et overskuddsfenomen og som en bedriftsøkonomisk nødvendighet — kan gjenfinnes i reklamekretser i 1920-årene. Utover i 20-årene viste produsenter en gradvis økende interesse for markedsføring, og ikke bare selve vareproduksjonen. Dette ga seg utslag i at reklame etterhvert ble allment akseptert. Reklame gikk derfor fra å være et forholdsvis marginalt fenomen innen forretningslivet til å bli en såvidt viktig del av selve handelen at det ble arrangert nordiske reklamekongresser som ble åpnet av vertslandenes handelsministre.

Forsterkningen av krisen i begynnelsen av 1930-årene påskyndet trolig noen av de tendensene som viste seg i 1920-årene. På et makronivå førte krisen til framveksten av ideen om en form for planøkonomi (en norsk treårsplan osv.). Det er mulig å spore liknende tendenser på et mikronivå. Krisen viste at avsetningen ikke lenger var *sikret*, et framtidig marked måtte på en eller annen måte «planlegges». Det skulle derfor være mulig å spore de første tegn til det Galbraith kaller en «planlegging av markedet» i sin bok *Den nye industristaten*.¹¹ For den enkelte produsent kun-

ne reklame basert på markedsanalyser o.l. framstå som et middel til å planlegge avsetningen. Utsagnet må ikke lede til å tro at markedet faktisk ble mer «planmessig» ordnet i et makroperspektiv — det er for den enkelte produsent at det antas å ha gyldighet.

En kan derved si at de samme målene delvis ble lagt på reklamen som på produksjonen i det hele. Reklamen skulle være rasjonell og effektiv. 1930-årene betydde derfor ikke bare en videreføring av tendensene i 1920-årene, men også noe kvalitativt nytt. Det nye var en planmessig utført reklame basert på bruk av markedsanalyser og psykologi, som også gjorde sitt inntog i reklamen i løpet av 1930-årene. Reklame ble etterhvert betraktet som et eget fag. Profesjonaliseringen av reklamen kan ses i sammenheng med strukturendringen i retning av mer spesialiserte arbeidsoppgaver i næringslivet. Den kvalitative utviklingen av reklamen kan derfor betraktes som en *del* av den strukturendringen som foregikk i løpet av mellomkrigstiden. Produksjonen ble forsøkt knyttet nærmere markedet, både ved å endre produktspekteret og ved forsøk på å «planlegge» markedet.¹²

Arbeiderklassen som forbruksvaremarked i mellomkrigstiden — den allmenne trend

De undersøkelser av krisen som har vært gjort i den senere tid, legger alle vekt på at det fantes et markedspotensial i arbeiderklassen. Det blir påpekt at vel er det så at det var en høy grad av arbeidsløshet, men det skyldtes særlig at store barnekull nå var kommet i arbeidssøkende alder. Selve antallet av sysselsatte i industrien holdt seg relativt stabilt. De som hadde arbeid opplevde en stabil og endog stigende reallønn etter 1925.¹³ Det blir derfor poengtert at det *var* en ny gruppe konsumenter som nå ble i stand til å etterspørre varer som lå noe over et eksistensminimum. Det ble også ført slike varer på markedet, billigere og enklere modeller av produkter som tidligere hadde gått til mer velstående konsumenter. Varer som ferdigmat, kosmetikk og enkle husholdningsmaskiner o.l. kan nevnes. Poenget er at disse nye modellene *ble* avsatt, og at det må ha vært en forbrukergruppe som både var i stand til og villig til å etterspørre slike varer.

Et annet eksempel på dette fenomenet er salget av billige kurvmøbler fra Vestlandet.¹⁴ Vestlandske Møbelfabrikk, som

ble startet i 1929, produserte enkle kurvmøbler til en langt lavere pris enn produsentene i Oslo. Vestlandske Møbelfabrikk opplevde bra avsetning, i motsetning til produsentene i Oslo som regnet med at markedet var nærmest mettet. I bedriftens jubileumsbok het det bl.a.: «Det er ikke tvil om at møblene dekket et behov. Det åpenbarte seg faktisk et vacuum.» Billige standardiserte utgaver av varer som tidligere hadde gått til høyere samfunnslag, fant etterhvert avsetning i arbeiderklassen. I en oversikt over møbelindustriens utvikling på Møre kommer betydningen av dette nye markedet i mellomkrigstiden ganske klart fram:

«Markedet er for det første erobret fra utlandet, og en annen viktig ting som en ikke må overse: der er funnet fram til stadig nye lag av befolkningen, fordi man gjorde det økonomisk mulig for dem å skaffe seg skikkelige møbler. Og det har ikke vært arbeidsmangel akkurat hos møbelfabrikkene på Sunnmøre.»¹⁵

Som Even Lange konkluderer: «Poenget er nettopp at prisene ikke bare var brekkstangen inn til det markedet Osloprodusentene tidligere hadde hatt, men også åpnet nye markeder . . . »

Møbelindustrien på Møre er et eksempel på at det ble foretatt markedsutvidende tiltak av *teknisk* karakter for å nå nye konsumentgrupper. En kan da stille spørsmål om andre tiltak, f.eks. reklame, ble mer bevisst rettet mot dette nye markedet. Problemet med spørsmålet om eventuelle endringer ved produsenters holdning til arbeiderklassen som forbruksvaremarked, er at det er vanskelig å «måle» i hvilken grad annonser ble utformet med henblikk på denne

Materiell for den kommunale administrasjon

En ordfører er administrasjonssjef i kommunen og skal påse en rasjonell og betryggende arbeidsmåte. Våre komplette materiellsamlinger for enhver administrasjonsgruppe av den kommunale forvaltning er systematisk anordnet i henhold til gjeldende lover og administrative bestemmelser og sikrer en betryggende, effektiv og økonomisk administrasjon.

Konsultativ bistand i alle kommunal-administrative spørsmål.

SEM & STENERSEN A.S., OSLO

Protokoll- og blankettforretning.

Arbeiderbevegelsen som marked. Kontormateriell for arbeiderbevegelsens ordførere. Annonse i «Det tyvende århundrede» 2/1933.

gruppen. Innholdsanalyser av annonser kunne nok være en mulig måte, men det ville trolig være forholdsvis vanskelig å finne fram til entydige kriterier både for utvalg og for kategorisering.

En annen mulig innfallsvinkel er å forsøke å registrere *hvor* det ble annonsert. Endringer i mediavalget blant produsenter kan tyde på søken etter nye grupper. Dersom man antar at mediavalget ble foretatt på en planmessig måte, skulle f.eks. økende bruk av arbeiderpressen tyde på en økende interesse for å nå disse leserne som konsumenter.

Tar man for seg annonseinntektene for Arbeiderbladet, Oslo, så viser de en klar stigning gjennom hele mellomkrigstiden:

Arbeiderbladets samlede inntekter av reklame og kunngjøringsannonser 1925—1935

År	Kr.	% årlig endring	År	Kr.	% årlig endring
1925	596.300		1931	1.088.354	2,2
1926	722.939	21,2	1932	1.119.458	2,8
1927	831.421	13,1	1933	1.183.269	5,8
1928	903.146	7,9	1934	1.364.297	13,3
1929	1.002.833	9,9	1935	1.472.179	7,3
1930	1.064.545	4,1			

Tallene er korrigert med levekostnadsindeks. 1925 = 100.

Kilde: Arbeiderbladet.

Grunnene til stigningen i annonseinntektene kan selvfølgelig være flere. Det var vanlig at det ble lagt vekt på opplagstall når en annonsør skulle velge avis.¹⁶ Det er mye som tyder på at Arbeiderbladets opplagstall var stigende.¹⁷ Annonssørenes økende bruk av Arbeiderbladet kan ha hatt sammenheng med at opplagstallet var stigende, og at annonsørene etterhvert regnet med å kunne nå flere ved hver annonse. Selvfølgelig kan det også foreligge et samspill mellom faktorene økende opplagstall og ønske om å nå nye konsumenter.

Den prosentvise økningen var sterkest omkring midten av 1920-tallet for så å synke noe. Manglende tall for perioden før 1925 og tiden etter 1935 gjør det vanskelig å si noe om stigningen var spesielt sterk. Selv om økningen sank noe relativt sett under de verste kriseårene i begynnelsen av 1930-årene, så var det i hvert fall ikke nedgang i inntektene.

Det kan derfor med sikkerhet hevdes at Arbeiderbladet økte sin betydning som annonseorgan i løpet av 1920-årene. Denne utviklingen ble ikke direkte brutt under den forsterkede krisen i begynnelsen av 1930-årene, selv om økningen var svakere under de verste kriseårene. Sett i forhold til den borgerlige avisen Aftenpostens annonseinntekter er utviklingen interessant.

Aftenpostens inntekter av reklame og kunngjøringsannonser 1924—1932

År	Kr.	% årlig endring
1924	3.428.620	
1925	3.598.000	4,7
1926	4.337.633	20,6
1927	4.877.756	12,5
1928	5.157.437	5,7
1929	5.615.269	8,9
1930	5.701.194	1,5
1931	5.411.536	—5,1
1932	5.546.848	2,5

Prisene er korrigert med levekostnadsindeks. 1925 = 100.

Kilde: Aftenposten. Tall for tiden etter 1932 foreligger ikke.

Aftenpostens annonseinntekter viste noenlunde samme årlige prosentvise økning som Arbeiderbladets, bortsett fra endringene fra 1930 til 1931. Nedgangen på 5,1% er sterk i forhold til Arbeiderbladets økning på 2,2%.¹⁸ I Aftenpostens egen historie blir fallet grunnlagt med at arbeidskonflikten førte til en nedgang i det hjemlige forretningsliv.¹⁹ Det er selvfølgelig mulig at dette slo sterkere ut i Aftenposten pga. sterk svikt i forretningslivets kunngjøringsannonser.

På en annen side så er det *mulig* at annonsører satset bevisst på arbeiderklassen som konsumentgruppe dette krigsåret, fordi de *måtte* finne nye markeder. Dette kan i høyden bli en påstand. Hovedpoenget er imidlertid det at arbeiderklassen *også* skulle satses på som konsumentgruppe. Det har i og for seg ingen hensikt å argumentere for at den skulle utnyttes mer enn andre grupper i samfunnet, annet enn relativt fordi utgangspunktet var såvidt lavt. Det sentrale er at arbeiderklassen skulle bli en *del* av et marked.

Reklamekretser og arbeiderklassen

I reklamekretser (foreninger, artikler i fagtidsskriftet o. l.) ble det sjelden gitt direkte uttrykk for at arbeiderklassen ble betraktet som en nytt markedspotensial. Under 2. nordisk reklamekongress i Oslo i 1933 ble det imidlertid gitt uttalelser som vitnet om et bevisst forhold til arbeiderklassen som en gruppe det *burde* reklameres for.²⁰ Det ble for det første hevdet at arbeiderklassen var den gruppen i samfunnet som lettest lot seg påvirke av den «massesuggestion» som foredragsholderen mente reklame var. Dessuten:

«Arbeiderne er en mere homogen masse enn andre lag av befolkningen. Derfor byr den så god grunn for den sæd reklamen sår... Derfor har masseartiklene her sitt publikum. Den kollektive kjøpekraft er stor, men det jeg vil kalle den individuelle kjøpekraft er liten ... sluttsammen er dog at arbeiderbefolkningen utgjør en solid kjøpekraft for masseartikler, og at den i følge sin kollektivistiske tenkemåte lett lar seg påvirke av reklame.»

Det ble i hvert fall gitt klart uttrykk for at arbeiderklassen representerte en verdifull kjøpekraft. Dessuten ble det antydnet at den burde være lett å nå for produsenter av massevarer — noe som ikke lenger bare betydde nødvendighetsvarer.

Når det gjelder spørsmålet om produsenter *faktisk* rettet mer reklame mot arbeiderklassen, så er Arbeiderbladets annonseinntekter alene et nokså spinkelt grunnlag å si noe ut fra. Andre spredte, mer kvalitativt pregede kilder peker imidlertid i samme retning. Daværende disponent i Arbeiderbladet, O. Kirkvaag, hevdet bl.a. at det ble vist en økende interesse for Arbeiderbladet gjennom 1920-årene, noe som også stemmer med tallene for annonseinntektene for avisen.²¹ Han hevdet imidlertid også at det virkelige gjennombruddet for Arbeiderbladet som et allment akseptert annonseorgan, kom i begynnelsen av 1930-årene, noe som vanskelig lar seg lese ut av tallene. En følelse av «sosial akseptasjon» kan selvfølgelig ha manifestert seg uavhengig av en kvantifiserbar økning i inntektene. Tidligere hadde han ant noe som på det nærmeste kan karakteriseres som politisk uvilje mot å annonsere i Arbeiderbladet.

I reklamebyrået Høydahl Ohme ble det også registrert en økende interesse for arbeideravisene som annonseorganer i løpet av mellomkrigstiden.²² Byråets direktør mente at dette delvis skyldtes de stigende opplagstallene. Men han antok også at det kom av at annonsører etterhvert regnet med at det var der det var mest å hente økonomisk sett, for de fleste konsumvarer som margarin, tobakk og sjoko-

lade o.l. En kan vel anta at det ble regnet med at det ennå var noe å hente ved annonsering i arbeideravisene fordi markedet var forholdsvis uprøvd, og at produsenter etterhvert ble klar over at avisenes lesere faktisk representerte et kjøpekraftig marked.

Arbeideravisenes holdning til reklame

En annen innfallsvinkel til å studere arbeiderklassens forhold til forbruksvaremarkedet i mellomkrigstiden — som også er interessant ut fra politiske kriterier — er arbeideravisenes holdning til reklame og annonser for arbeiderklassen. Mye tyder på at arbeideravisene selv var medvirkende til at produsenter fikk øynene opp for arbeiderklassen som et markedspotensial. Arbeideravisene var i hvert fall ikke *i mot* en integrering av arbeiderklassen i forbruksvaremarkedet. Kildematerialet jeg har lagt til grunn for en slik uttalelse, er avisenes annonser for seg selv som annonsemedia, og hefter utgitt i samme hensikt.

Arbeiderpartipressen viste en stigende interesse for annonser og reklame i løpet av 1920-årene. Tendensen ble forsterket mot slutten av tiåret og i løpet av 30-årene. Det er na-

S 41

50 øre

PR. $\frac{1}{2}$ ESKE

90 PR. $\frac{1}{1}$ -.-

SUNNIVA

Kvaliteten tilfredsstiller den mest kresne.
Prisen er overkommelig for enhver.

MELKEFORSYNINGEN
1. BILD

Arbeiderklassen som marked. Appell til nye forbrukergrupper: Prisen gjør det mulig å delta i et forbruk som før var forbeholdt de få. Annonse i «Meddelelsesbladet» 3/1935.

turlig at de fleste aviser var opptatt av de inntektene annonser kunne gi. Jo flere annonser, desto bedre økonomi. God økonomi forventes å bli gjenspeilt i en bedre avis, og dermed økning i opplaget. Det er klart at aviser som er tale-
rør for et politisk parti ser det som ønskelig med økt opplag. Det er derfor ikke bemerkelsesverdig i seg selv at arbeiderpartipressen drev med reklamekampanjer i reklametidsskriftet Propaganda for å trekke annonser til avisene. Propaganda var et tidsskrift som det ble antatt at annonsører leste. De fleste borgerlige aviser hadde drevet med en form for egenreklamerings i dette tidsskriftet siden det ble opprettet i 1922. I 1924, 1925 og 1926 hadde også Arbeidebladet (Oslo) noen små annonser i Propaganda som understrekte hvor viktig avisen var for å følge med i norsk politikk. Det ble poengtert hvor viktig avisen var pga. sitt *politiske* innhold.

Fra 1928 og utover ble innholdet i annonsene endret. Det ble etterhvert mindre betoning av den politiske siden ved partipressen i annonsene. I 1928 ble det utgitt et eget kongressnummer av Propaganda i anledning av den 2. norske reklamekongressen. Flere arbeideraviser annonserte i dette nummeret.²³ Annonsene ga i forholdsvis klare ordelag uttrykk for *hvorfor* avisene var av verdi for annonsører. Bergens Arbeiderblad hadde f.eks. en helsidesannonse under tittelen «Noen betraktninger av interesse for alle reklamekjøpere». Annonsen forklarte hvilken betydning arbeiderklassen hadde i kraft av å være den «største forbruker-klassen av alle nødvendige næringsmidler og beklædnings-gjenstande — ikke kostbare luksusartikler... Reklamemanden av i dag som *kun* (min uth.) tar de forretningsmessige hensyn placerer derfor til stadighet ogsaa sine annonser i godt utbredte arbeideraviser.»²⁴ Indirekte blir det vel her hevdet at det var politiske eller sosiale hensyn som gjorde at annonsører ikke brukte arbeideraviser i tilstrekkelig grad — i hvert fall ikke økonomiske. Til en viss grad kjenner en igjen Kirkvaags antydning om at det var politisk uvilje mot å annonsere i arbeideraviser. Annonsen påpekte at slike holdninger var forretningsmessig lite lønnsomme.

Avisen Ny Tid ga i samme nr. av Propaganda også et råd til forretningsmenn. I en annonse ble det påpekt at:

«Arbeiderklassens utvikling fører med sig at arbeidernes behov óg forfleres, og at de såkalte luksusartikler efterhvert blir hvermanns eie. Det gjelder da for forretningsdri-vende å skape, efterkomme og stimulere disse behov ved hen-siktsmessig reklame i arbeidernes egne organer.»²⁵

Begge disse annonsene peker på det *privatøkonomisk*

lønnsomme ved å annonsere for arbeiderklassen, både nødvendighetsvarer såvel som «såkalte luksusartikler».

Disse annonsene var ikke bare en engangsforeteelse i anledning kongressen. I 1930 begynte Arbeiderbladet med en serie annonser som utdypet argumentene for at forretningsmenn burde bruke arbeideravisene som annonseorganer. Tallet på annonser økte i 1931, 1932 og 1933. Fremtiden (Drammen) og Bergens Arbeiderblad begynte med samme typer annonser i 1930. Argumentene som ble brukt kan antydningvis grupperes under følgende hovedpunkter:

a) Tidene hadde forandret seg. Arbeiderklassens stigende reallønn skulle tilsi at den hadde anledning til å tilfredsstille andre og flere behov enn tidligere.

b) Til en viss grad var disse behovene ennå latente, fordi varene som skulle tilfredsstille disse behovene ennå var såvidt nye. Behovene måtte derfor i noen grad vekkes, og det kunne den framsynte bedrift gjøre ved hjelp av reklame.

c) Arbeiderne var en mer egnet målgruppe for reklamen enn andre lag av befolkningen. I egenskap av å være en gruppe med sterke solidaritetsbånd innad, etterspurte gjerne

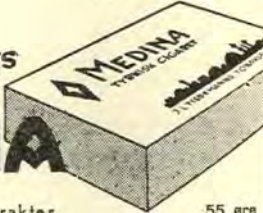
TRYGVE LIE
JUSTISMINISTER

TIDENS MENN OM TIEDEMANN

Tiedemanns cigaretter er gode å ty til i nutidens opjagede tempo. De gir ro i sinnet og smaker godt.

Trygve Lie

**TIEDEMANNS
MEDINA**

den milde cigarett med karakter

55 ann

Arbeiderbevegelsen som salgsargument — arbeiderklassen som marked: Liknende annonser ble kjørt med landbruksminister Hans Ystgaard og forsvarsminister Fredrik Monsen («I stedet for kanonrøken foretrekker jeg røken fra Tiedemanns tobakk»). «Meddelelsesbladet» 8/1936.

medlemmer av gruppen slike varer som andre hadde. Dette gjorde arbeiderklassen egnet for et massekommunikasjonsframstøt som reklame, i motsetning til borgerlige individa-lister.

d) Av de ovenfornevnte grunnene var det direkte *ulønn-somt* for produsenter å overse arbeiderklassen som konsu-mentgruppe.

e) Fordi reklamen vekket latente, og påskyndet manifeste behov, betydde det at den forårsaket økt omsetning. Re-klame kunne derfor fungere som et krisebekjempende mid-del, fordi den kunne øke den økonomiske aktiviteten. Dette gjaldt imidlertid bare når den ble rettet mot grupper som tidligere ikke hadde deltatt i omsetningslivet i noen særlig grad, men som nå kunne pga. stigende reallønn.

Argumentet med de forandrede tidene ble til en viss grad anskueliggjort gjennom sitatet fra Ny Tids annonse i 1928. Avisen Fremtiden antydte også at det kunne være at produsenter faktisk ikke hadde registrert økningen i realløn-na i samme takt som det skjedde. Avisen hevdet at produ-senter tok for lite hensyn til arbeideravisene fordi «alle har lett for å stivne i en form, preget av såkalt erfaring og sedvane ...»²⁶ Et utslag av slike sedvaner var at man bare skulle avertere billige husholdningsartikler i arbeider-avisene. Dette var en oppfatning som i følge avisen for-lengst var distansert av utviklingens gang. «Arbeiderklassen har jo idag et ganske annet og langt mere alsidig behov enn tidligere».

Det arbeideravisene her gjorde, var å gå i rette med de politiske tankene bak annonsørers valg av media. Arbei-derbladet anskueliggjorde tankegangen i en annonse ved å hevde at det kunne være mangel på *vilje* hos produsenter til å innse at arbeiderklassen ikke lenger bare besto av fattige proletarer. Det ble hevdet i en annonse at:

«De tider er forlengst forbi, da man bare kunne forestille sig en socialist med 'six-pence' og hullede strømper. Idag står massen av dem som tenker socialistisk som en forbruker-makt, som kun den ikke ser som ikke *vil* (min uth.) se.»²⁷

Igjen kan man vel si at det her indirekte ble hevdet at det var de som av politiske grunner *ville* at arbeiderklassen skulle være fillete proletarer som ikke oppfattet at det nett-opp i denne klassen lå latente avsetningsmuligheter. Dessuten gir annonsen uttrykk for at arbeiderklassen *burde* integreres i forbruksvaremarkedet — den var en forbrukermakt og bur-de behandles som sådan. Det ble et annet sted hevdet at folk nok var begynt å forstå hva arbeiderklassen betydde rent politisk, og det var nå en ting — «men de ferreste har gjort

sig opp en mening om hvilken rolle de spiller i byens omsetningsliv.»²⁸ Men på dette feltet skulle illustrasjonen fra årets (1932) 1. mai-tog være lærerik fordi «gjennom annonser i Arbeiderbladet var disse 40.000 opfordret til å møte til demonstrasjonen. Gjennom annonser i Arbeiderbladet kan de også møte fram i deres butikk.»²⁹

Arbeiderklassen var blitt en betydningsfull faktor rent politisk, og da burde den også bli det markedsmessig. Det betydde at den, som andre grupper i samfunnet, burde bli reklamert for og oppfordret til å kjøpe de varene som var på markedet. Argumentet begrenset seg ikke til en sosial likhetstankegang — at arbeiderklassen *burde* konsumere like mye og like bra som andre grupper i samfunnet. Det ble også poengtert at den *kunne* gjøre det pga. de stigende lønningene.

Dessuten hevdet Arbeiderbladet at arbeiderklassen i grunnen egnest seg *bedre* for reklamering enn andre grupper i samfunnet. I 1933 ble det sagt at «kollektivismen er reklamens forbundsfele» og at Arbeiderbladet var «kollektivistenes blad».³⁰ Reklamemannen burde derfor «utnytte de fordeler arbeiderpressen byr».³¹ En av disse fordelene var at der kunne en finne «de folk som ut fra dyp solidarisk følelse kun kjøper i de forretninger som byr dem varer fra deres egen avis.»³²

Arbeiderklassen var derfor godt egnet som avtaker av masseproduserte varer. Det er uten videre klart at produsenter *trengte* et massemarked etterhvert som denne produksjonsformen vant fram. Lavkonjunktursens medvirkning til økt bruk av reklame skal utdypes senere, her skal det foregripes noe ved å hevde at det er mye som tyder på at lavkonjunktursen ikke bare medvirket til at nye midler (mer, og andre former for reklame) presset seg fram, men også andre *mål*. Krisen betydde jo bare at noen av de gamle markedene sviktet. Det kan ha vært medvirkende til at produsenter etterhvert måtte finne et nytt mål — arbeiderklassen.

Arbeiderpressen ga råd som skulle være velkomne for produsenter med sviktende markeder og lønnsomhet. Egenannonsene ga uttrykk for hvordan produsenter skulle drive privatøkonomisk lønnsomt. Arbeiderbladet la bl.a. forholdsvis stor vekt på hvor *lønnsomt* det var å satse på arbeiderklassen med reklame. I 1930 påpekte en annonse det stigende antallet av stemmer som hadde gått til Arbeiderpartiet i de senere år. Avisen stilte så spørsmål om det i det hele tatt kunne være *tvil* om at det lønte seg å bruke reklame i dette veldige markedet.³³ I og for seg er dette et argument som minner om klagen over at produsenter ikke

innså at arbeidere ikke bare var fillete proletarer. Hovedpoenget var at arbeiderklassen hadde økt i politisk makt — og de burde da også gjøre det i sosial anseelse. De produsenter som ikke forsto dette ville i følge Arbeiderbladets annonser gå glipp av fortjeneste. Et viktig spørsmål er om dette er forhold som ble endret i løpet av krisen, og om selve krisepresset hadde noen betydning.

Arbeiderpressen ga dessuten råd til forretningsmenn om hvordan de skulle øke fortjenesten ved å henvende seg til arbeiderklassen. Avisen antydte at det betydde stagnasjon og tilbakegang for den enkelte produsent dersom han ikke forsto å stadig *utvide* sine markeder.

«Ethvert firma stagnerer som ikke utvider sitt omsetningsmarked ved å knytte nye omsetningsfelter til de gamle. Arbeiderpressen er på mange felter ennå ingenmandsland. Her har reklamefolk fremdeles et stort og fruktbart nyland som venter på å bli lagt under kultur.»³⁴

Det er fristende å hevde at den «kulturen» arbeiderklassen skulle legges under var et utvidet kapitalistisk marked. Det ble jo hevdet at den enkelte produsent skulle *tjene* på å «kultivere» arbeiderklassen. En systematisk integrasjon av denne klassen i markedet, ville derfor være ensbetydende med en styrking av det samfunnssystemet som det partiet avisen var talerør for, i de fleste andre tilfeller motarbeidet i ord.

Verdenskrisen 1930-33 og reklame generelt

Standardisert produksjon for et massemarked, som foregår uten direkte kontakt mellom produsent og konsument, befordrer i seg selv en form for massekommunikasjon. I et marked preget av sterk konkurranse er det i og for seg naturlig at denne markedskommunikasjonen tar form av reklame for å sikre det enkelte varemerket avsetning. Derfor kan en si at det økte konkurransepresset som krisesituasjonen skapte, førte til et større behov for reklame for den enkelte produsent.

Overgang til mer foredlet produksjon rettet mot endelig konsum på hjemmemarkedet økte norske produsenters behov for et middel til å erobre markedsandeler fra utenlandske konkurrenter. Det at «Landsforeningen Norsk Arbeide» og «Kjøp Norsk»-aksjonen fikk sterk vind i seilene under den internasjonale krisen skulle tilsa at dette siste momentet var sentralt for en del produsenter.³⁵

Som nevnt innledningsvis, så er det tydelig at det foregikk

en holdningsendring når det gjaldt reklame i løpet av 1920-årene, og denne endringen manifesterte seg forholdsvis klart under den forsterkede krisen i begynnelsen av 1930-årene. Reklame ble en akseptert og integrert del av næringslivet. De samme målene ble lagt på den som på produksjonen forøvrig. Det ble mant til mer orden og system i reklamen. Den skulle ikke bare være en blind satsing av enorme summer. Reklamen måtte utformes etter en plan, i likhet med produksjonen. Markedsundersøkelser måtte ligge til grunn. På samme måte som utlegget til en produksjonsfaktor ble vurdert etter dens nytte, måtte reklamen bli vurdert. For salget (og derved reklamen) var en *del* av selve produksjonsprosessen. Når parallellen til produksjonen først var trukket, måtte man gjennomføre en *rasjonalisering* av reklamen, på lik linje med den rasjonaliseringen som produksjonen i stigende grad ble gjort til gjenstand for under krisen. Den økte interessen for markedsanalyser, inntektsoversikter og statistikk som viste seg ved reklameskolens undervisning og i fagtidsskriftet Propaganda, kan illustrere dette ønsket om å drive en rasjonell utformet reklame med mest mulig igjen for de anvendte midlene. Det at reklameutgiftene totalt ikke i første omgang viser større økning enn de gjør, kan henge sammen med dette ønsket om å drive en rasjonell reklame. De kvalitative kildene viser nemlig liten nedgang i *interessen* for reklame.

Denne holdningsendringen var nok tildels betinget av at reklamen i økende grad ble ansett som et middel som kunne bringe større overensstemmelser mellom tilbud og etterspørsel — altså et krisebekjempende middel dersom krisen betraktes som en strukturkrise. Handelsminister Meling nevnte bl.a. i en tale i 1933 at reklamen var et nødvendig middel i samfunnets omsetningsliv, fordi produksjonen hadde et forsprang på avsetningen. Dette forspranget mente han at reklamen kunne hjelpe til å regulere.

Det er også forhold som tyder på at reklamen ble betraktet som et krisebekjempende middel for samfunnet som helhet. I talen hvor statsråd Meling antydte reklamens betydning for plan i markedet, ble dens kriseløsende karakter også eksplisitt nevnt. Debatten som foregikk omkring reklamen viste at det var medlemmer av NRK's styre og programråd som mente at det burde være reklame i radioen nettopp *fordi* det var krise, selv om dette kan ha vært en form for legitimering av andre holdninger.³⁶ Innenfor kringkastings styre var det gjennomgående en viss uenighet om reklamen i radioen. Flertallet var imidlertid fram

til 1939 tilhengere av å beholde den. Et av argumentene for å opprettholde den, var at det var spesielt viktig å imøtekomme næringslivets behov for reklame i en krisetid. Argumentasjonen gikk på «at det vilde være nokså viktig om Kringkastingen i noen grad kunde hjelpe til å lette krisen ved å få øket bruken av norske varer. . . »³⁷

Også arbeiderpressen understrekte det kriseløsende ved reklamen. Ved å stimulere kjøpelysten blant dem som var kjøpevillige, ville produsenters lønnsomhet bedres. Det ble poengtert at en slik markedsutvidelse var spesielt viktig i en periode med avsetningsvansker og overproduksjon. Det ble hevdet at 95% av reklamen gikk til

«den del av befolkningen som allerede er velforsynt. Sund fornuft sier oss imidlertid at overproduksjon først og fremst bør søkes avsatt til den del av befolkningen som har behov for den, fordi den mangler forsyning.»³⁸

Samlet skulle reklame virke kriseløsende for samfunnet som helhet, dvs. dersom den ble drevet etter en viss plan. I 1934 rykket arbeiderpressen inn med en 15 siders fellesannonse i Propaganda hvor det ble hevdet at reklamen kunne virke som et «samfundsmessig gode»

«...hvis den fører til en økning av det samlede forbruk. Reklamen er således i almindelighet først virkelig nyttig når den skaper nye behov ut over den tidligere efterspørsel, og når den virker som en energivekker, en stimulans til øket arbeid, således at det skapes nye verdier som svarer til de nye behov. Å gjøre reklamen til en slik energivekker er ... dagens aktuelle opgave.»³⁹

Det blir nokså tydelig forfektet at reklamen skulle virke ekspansivt dersom den ble plassert slik at den vekket nye behov hos nye forbrukerskarer. Ved å trekke arbeiderklassen inn i forbruket, ville det bli skapt nye arbeidsplasser. Som et krisebekjempende middel var dette klart basert på systemets premisser. En krisebekjempende reklame måtte jo være lønnsom for den enkelte produsent, dvs. føre til markedsutvidelse. Gjennom økt lønnsomhet for den enkelte kapitalist skulle økonomien arbeide seg ut av krisen.

Krisen 1930-33 og reklame rettet mot arbeiderklassen

Dersom det var slik at reklamen virket som et krisebekjempende middel, var det da også slik at den i økende grad ble rettet mot arbeiderklassen under 1930-års krisen? Ble reklamen som var rettet mot arbeiderklassen i det hele tatt påvirket av at krisen ble forsterket?

For å kunne antyde et svar, er det igjen fruktbart å hen-
 vise til arbeiderpressens egenreklame. Det er ikke urimelig
 å anta at annonsene ga uttrykk for hva man *forventet* at
 produsenter ville være lydhøre for. I og med at selvannon-
 seringen ikke sluttet, men tvertimot ble forsterket, var an-
 nonsene sannsynligvis vellykkede i den forstand at avisen
 oppnådde positiv respons i form av flere annonser.⁴⁰ Arbei-
 derbladets økning i annonseinntekter og sannsynlige øk-
 ning i annonsespalter skulle tyde på det.⁴¹ Arbeiderbladets
 annonsekampanje var heller ikke begrenset til lesere av
 Propaganda. Det ble også gitt ut et 40 siders hefte i 1932,
 med tittelen «Hvad vet De om forbrukerne i Oslo?» Hef-
 tet inneholdt en mengde statistikk og forklaringer på hvor-
 for arbeiderklassen var en verdifull del av forbruksvaremar-
 kedet. Hftet falt i god jord i reklamekretser.⁴² Avisen startet
 også en brevkampanje i 1930. Kampanjen besto av en serie
 brev som ble sendt til ulike produsenter og annonsører, og
 de inneholdt omtrent samme argumentasjon som annonsene
 i Propaganda. Brevene ble ansett for å ha vært svært vel-
 lykkede (i samme betydning som ovenfor) av avisens forret-
 ningsledelse.⁴³ Det skulle tyde på at produsenter *var* lyd-
 høre for argumentene i annonsene.

Hovedargumentene i arbeideravisenes «markedsføring» av
 sine lesere skulle være klare nok. Annonsene anskueliggjor-
 de i hvert fall avisens politiske tosidighet ganske klart. På
 den ene siden ble det hevdet at arbeiderklassen var en ut-
 byttet klasse og som sådan tjente mindre enn den skulle.
 På den andre siden ble det i annonsene hevdet at arbeider-
 klassen faktisk tjente mer enn de fleste produsenter var klar
 over, og godt nok til å konsumere de samme varene som
 andre grupper i samfunnet. Denne politiske tvetydigheten
 gikk ikke helt upåaktet hen i Propaganda. I 1933 skrev
 bladet

«... er folk flest opmerksom på den indre strid som er brudt
 ut i partiets hovedorgan? Skal man tro *redaksjonen* så tjener
 arbeidere for litet, de har knapt nok levelige vilkår. Men i
 følge *forretningsavdelingen* har arbeiderne så mange penger
 at de ikke vet hvad de skal bruke dem til, de kan ikke til-
 fredsstille sine behov fordi de får for få annonser å lese. A
 gi folk «stener for brød» er et uttrykk som kanskje trenger
 fornyelse: hvad kan være mer tidsmessig enn å erstatte ste-
 nene med annonser?»⁴⁴

Det kan selvfølgelig innvendes at de holdninger som teks-
 tene i annonsene ga uttrykk for, ikke kan tolkes som avise-
 nes eller partiets uttalte politikk, og at de må stå for de
 forskjellige forretningslederes regning. Annonsene var ut-

formet med det primære mål å øke avisenes annonseinntekter, og ikke det å gi uttrykk for en generell politisk holdning. Det var imidlertid ikke *bare* i annonser at de skisserte holdningene til reklame kom fram. I en artikkel i Arbeideravisen (Trondheim) ble det hevdet at «vi sier reklamen er produktiv, for den skaper efterspørsel, øker salget og derved skaper mere arbeid og større inntekter ...»⁴⁵ I partiets mer teoretisk pregede tidsskrift, «Det 20de århundre», ble det i en artikkel i 1934 gitt et forsøk på en *politisk* forklaring på reklamens samfunnsmessige betydning. Det ble hevdet at

«... i sitt vesen er ... positiv skapende. Den skaper begjær hos folk efter ting som nu er utenfor deres rekkevidde. Den legger frem mulighetene for komfort og lykke, og et fullstendig liv, hvilket det nuværende økonomiske system forneakter så mange. Den fremmer trangen til en høiere levestandard, den henger livets herligheter op slik, at alle kan se dem, og den skaper også mot og krefter til å gjøre noget for å få dem. Det kan således sies at reklamen ikke bare er skapende — den er også *positiv revolusjonær* (uth. i teksten).⁴⁶

Betydningen av arbeiderklassens faktiske kjøpekraft er her neddempet, men den positive holdningen til fenomenet reklame er åpenbar. Reklame ble ikke bare betraktet som et nødvendig onde man måtte ta i bruk for å skaffe avisen penger.

Endelig bør det være mulig å hevde at dersom framstøtene hadde avveket sterkt fra partiets prinsipielle holdninger, ville tiltakene sannsynligvis blitt nedskåret eller stanset.⁴⁷ Det ble de ikke. For hovedorganets del ble de tvertimot økt til å omfatte flere områder fra 1930 av, i form av direkte brev til annonsører, og sirkulering av det trykte heftet med nøye utarbeidet statistikk. Arbeiderpressens fellesannonse i 1934, så vel som de andre avisenes annonser i Propaganda, skulle også tyde på at det ikke var enkeltstående tiltak fra Arbeiderpartiets forretningsledelse.

Nå er det ikke hovedpoenget å drøfte annonsenes politiske innhold i seg selv. Jeg ønsker derimot å antyde hva slike tiltak kan ha gjenspeilt av *generelle* holdninger til arbeiderklassen som forbrukergruppe, så vel som hva slike tiltak kan ha betydd for produsenters holdninger til arbeiderklassen som marked. Det var jo produsenter tiltakene var rettet mot. Annonsene ga uttrykk for at arbeiderklassen var nådd langt nok i sin økonomiske og kulturelle utvikling til å framstå som en viktig del av varemarkedet. På sett og vis kan de sies å gi uttrykk for det H. F. Dahl har karakterisert som arbeiderklassens «sosiale integrasjon» i samfunnet.⁴⁸ Arbeiderklassen skulle også «tilhøre» markedet. Den

skulle konsumere de samme varene — dette innebar også luksusvarer — som andre lag av befolkningen. Dette ville ikke bare være et gode for arbeiderklassen, men også for samfunnet som helhet. Ut fra utsagnene om at tiltakene var vellykkede, skulle det være mulig å hevde at produsenter var mottakelige for denne tanken, og at denne mottakeligheten tildels ble påskyndet av forsterkningen av krisen i begynnelsen av 1930-årene.

Det er selvfølgelig ikke legitimt å hevde at det bare var arbeiderpressens egenannonsering som førte til at annonsører reklamerte mer i arbeideravisene. Som nevnt spilte trolig økende opplagstall også en rolle. Dessuten det momentet at selve krisepresset trolig førte til at annonsører forsøkte å finne nye markeder. En bedrift som Freia beveget seg f. eks. inn på produksjon av nye varer i bransjens kriseår, og produksjonen var tydelig rettet mot et nytt marked.⁴⁹ Eksporten hadde sviktet, og da måtte nye avsetningsmarkeder finnes. Dette nye markedet måtte finnes i Norge, og da måtte arbeiderklassen inkluderes. Krisen i begynnelsen av 1930-årene kan trolig ha hatt liknende virkninger på andre annonsører, omenn på et noe forskjellig vis. Steen og Strøm og motehuset Molstad begynte å annonsere i Arbeiderbladet i 1932, riktignok uten særlig «glede», men fordi de måtte — andre markeder sviktet.⁵⁰ En bedrift som Lilleborg regnet også med at produksjonen måtte rettes mot et bredere marked.⁵¹ Undersøkelsen som har vært gjort om møbelindustrien på Møre, konkluderte som nevnt også med at produksjonen ble særlig rettet mot arbeiderklassen. Selv om kildegrunnlaget er både spredt og spinkelt, skulle det være grunnlag for å hevde at krisen i begynnelsen av 1930-årene førte til en forsterkning av tendenser som ble tydelige utover 1920-årene — en tendens til systematisk å integrere arbeiderklassen i forbruksvaremarkedet. Selv om det var krise og midlene i mange tilfeller var små, betydde ikke det at produsenter sluttet å orientere seg i retning av arbeiderklassen, snarere tvertimot.

Sammendrag og konklusjon

Med en viss forsiktighet, fordi dette ikke er noe målbart fenomen, vil jeg derfor hevde at krisens virkning både på produksjonssiden og etterspørselssiden framskyndet arbeiderklassens integrasjon i forbruksvaremarkedet. På produksjonssiden førte krisen til produksjonstekniske endringer. Nye

varer som kunne tilfredsstille det antatte behovet til et *bredt* lag av befolkningen kom på markedet. Fordi krisen førte til at gamle markeder i mange tilfeller sviktet, måtte nye finnes. Annonsører endret trolig sine tidligere betenkeligheter med å annonsere for arbeiderklassen, enten de hadde vært økonomisk eller politisk betinget. Nå måtte de.

Utvidelsen av det hjemlige markedet er i nyere undersøkelser blitt brukt som en delforklaring på utgangen av krisen i Norge, dvs. en faktor som medvirket til at nedgangen ble snudd til oppgang. I den grad avisenes markedsføring kan antas å gjenspeile Arbeiderpartiets politiske holdning, kan partiets politikk ha vært medvirkende til den begynnende oppgangen. Politikken førte til en form for ekspansive tiltak på mikroplanet. Dersom man antar at reklame i hvert fall fremmer kjøp, ble konsekvensen av partiets politikk medvirkende til oppgangen på det kapitalistiske systems egne premisser. Arbeiderpressen kan dermed sies å ha framstått som en like god ivaretager av produsentenes interesser som produsentene selv, det var jo gjennom deres økte lønnsomhet at krisen skulle overvinnes. Et forbehold må selvfølgelig tas når det gjelder denne betoningene av Arbeiderpartipressens rolle. Selve konsentrasjonen om dette ene feltet kan virke til å legge for mye vekt på arbeiderpressens betydning for oppgangen. Tiltakene må ses som en del av en helhet, og da som en medvirkende faktor. Hovedpoenget er *at* markedet ble utvidet, og *at* arbeiderklassen tydelig fikk en plass i dette utvidede markedet i løpet av mellomkrigstiden.

Noter

1. Siden det er temaet blitt mer dyptgående behandlet av Francis Sejersted i «Historisk introduksjon til økonomien», Oslo, 1973. Det har vært skrevet ca. 6 hovedoppgaver som behandler utviklingen innen enkelte deler av industrien under krisen, og visse trekk ved industriutviklingen totalt. Emnet var temaet for det nordiske historikermøtet i 1974, og det ble delvis tatt opp igjen på tilsvarende møte i 1977.
2. Jmfr. SØS nr. 3, Oslo 1955 og «Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden», Uppsala 1974. (Møterapport fra historikermøtet) s. 212, samt E. Lange: «Krise og vekst», h.oppg. Oslo 1974, s. 3.
3. Jmfr. nt. 1.
4. Økonomisk transformasjon-kort definert som den strukturforandringsprosessen som skjer på bakgrunn av skiftende behov

- og forskjellig produktivitetsutvikling i forskjellige sektorer. Sejersted, op. cit. s. 35.
6. A. Refsdal: «Nyetablering og krise», h. oppg. v. 1973, Oslo,
 5. Uppsalarapporten s. 34.
s. 21, og Sejersted, op.cit. s. 198.
 7. Berge Furre: «Norsk historie 1905-40», Oslo 1971, s. 247.
 8. E. Lange op. cit. s. 3, nt. 7.
 9. NOS VII nr. 13. Husholdningsregnskap, sept. 1918-sept. 1919.
NOS VIII nr. 103. Husholdningsregnskap, 1927-1928.
NOS XI nr. 23. Husholdningsregnskap, mai 1947-mai 1948.
 10. Int. med O. Kirkvaag, 30/4-1975 (disp. i Arbeiderbladet 1930-40).
 11. J. K. Galbraith, «Den nye industristaten.»
 12. Ibid. kap. XVIII.
 13. SØS nr. 3, Oslo 1955, s. 177.
 14. Hele dette partiet om møbelindustrien på Vestlandet er fra E. Lange, op.cit. s. 70ff.
 15. Møbelind. på Sunnmøre. Arr. Johs. Sulebakk, Ålesund 1941.
Sit. etter E. Lange op. cit. s. 73.
 16. Opplagets betydning for annonsører var tydelig i denne tiden. Et av de største stridselementene i reklamekretser var at opplaget ikke var kontrollert. Striden førte til at Reklameforeningens formann gikk av i 1928.
 17. I følge formannen som gikk av pga. «opplagssaken», Thor Bjørn Schyberg, var arbeideravisene de første som frivillig gjennomførte notarialbekreftede opplagskontroller. Det skulle tyde på at opplaget var stigende — de hadde ikke noe å tape på at det ble kjent.
 18. De forskjellige tallmessige utgangspunktene skulle ikke spille noen særlig rolle for en slik sammenlikning.
 19. Gunnar Christie Wasberg, Aftenposten i hundre år. 1860-1960. Art. av Harald Hamre.
 20. 2. nordisk reklamekongress i Oslo 1933 (trykt referat). Oslo 1933.
 21. Int. med O. Kirkvaag, 30/4-1975. Fra T. Jacobsen (Nielsen), «Krise og markedsutvidende tiltak», h. oppg. Tromsø h. 1976, s. 105 f.
 22. Int. med dir. Arvid Dietrichson, H. O., 25/5-1976.
 23. Propaganda nr. 37, 1928. Arbeideravisene som annonserte i dette nr. var Bergens Arbeiderblad, Arbeiderbladet, Arbeideravisen (Trh.) og Ny Tid (Trh.). Ny Tid fulgte Kommunistpartiet etter bruddet i 1923. Ny Tid fulgte ikke opp annonseringen i Propaganda etter denne ene gangen i 1928, slik at når det heretter refereres til arbeiderpressen, er det Arbeiderpartiets presse det er snakk om.
 24. Prop. nr. 37, 1928.
 25. Ibid.
 26. Prop. nr. 61, 1930.
 27. Prop. nr. 73, 1931.
 28. Prop. nr. 83, 1932.
 29. Ibid.
 30. Prop. nr. 99, 1933. Forøvrig var teksten i annonsen hentet nærmest fra det nevnte foredraget.
 31. Prop. nr. 73, 1931.
 32. Ibid.
 33. Prop. nr. 61, 1930.

34. Prop. nr. 72, 1931.
35. E. Lange, op.cit. s. 145f.
36. T. Jacobsen (Nielsen) op.cit. s. 103. For en utførlig behandling av holdninger til reklame i radioen, se H. F. Dahl, «Hallo-Hallo», Oslo 1975, s. 325f.
37. NRK's arkiv. Møteprotokoll 2/6-1934, Programrådet. Evenrud.
38. Prop. nr. 80, 1932.
39. Prop. nr. 111, 1934. Dette er bygget på et sitat fra Jul. Hirsch, «Kan det betale sig at reklamere», Kbh. 1934. En bok som stort sett tok for seg de områdene hvor undersøkelser fra forskjellige land (USA, Tyskland) viste at det var lønnsomt for den enkelte produsent å reklamere.
40. Argumentet med produsenters økte reklamering som et produkt av en vanskelig situasjon kunne selvfølgelig i prinsippet overføres hit også. Imidlertid viste Arbeiderbladets annonseinntekter at avisen ikke kom i noen *vanskeligere* økonomisk situasjon i løpet av den perioden da denne spesielle formen for annonsering foregikk.
41. «Sannsynlig» fordi et forsøk på å måle økning i annonsespaltene var vanskelig å gjennomføre helt systematisk. Forsøket ga i hvert fall *inntrykk* av økning, uten at dette kan dokumenteres nøyaktig.
42. Int. med dir. A. Dietrichson, H. O. 25/5-76.
43. Int. med O. Kirkvaag, 30/4-75.
44. Prop. nr. 103, 1933.
45. Arbeideravisen, 23/11-1934.
46. Det 20de århundre, nr. 6, 1934, s. 201.
47. Det *kan* være en tilfeldighet, men som nevnt sluttet Ny Tid (som fulgte kommunistene etter bruddet) med de «forklarende» annonsene etter den første i 1928.
48. H. F. Dahl, «Fra klassekamp til nasjonal samling», Oslo 1969.
49. T. Jakobsen (Nielsen), op.cit. s. 64f.
50. Ibid. s. 109.
51. Ibid. s. 81.

Ødegaardismen: Klassesamarbeid i den lokalpolitiske hverdag

1. Ødegaardismens innhold, omfang, og former

«Ødegaardisme» er navnet på den økonomiske politikk som DNA-flertallet i Gjøvik kommune førte i årene 1927 til 1940. Det er med andre ord et eksempel på hvorledes DNA i lokalsamfunnet reagerte med tiltak mot den økonomiske krise i mellomkrigstiden.

Niels Ødegaard var ordfører i byen i hele perioden (og i 20 år etter 1945). Politikken fikk navn etter han fordi han satte et sterkt personlig preg på politikken både i kraft av sin dyktighet og sine verv som ordfører 1923-67, som avis-redaktør 1924-39, og som stortingsrepresentant 1934-40.

Selve navnet Ødegaardisme var visstnok et skjellsord fra kommunisthold fordi kommunal støtte til privateide bedrifter ble sett på som klassesamarbeid.

I 1927 begynte den arbeiderstyrte kommune en betydelig og direkte økonomisk støtte til bedrifter som var nedlagt eller truet med nedleggelse på grunn av avsetningsproblemer. Det ble sagt klart fra at målet for den kommunale støtte var å skape arbeidsplasser for å sikre inntektene til kommunen og arbeidsfolk. At støtten også sikret de private eierinteresser ble ikke underslått eller sett på som noe galt. Senere sitater fra lederartikler vil vise dette.

De bedrifter som i første rekke nøt godt av direkte kommunal støtte var A/S Gjøvik Støperi i 1927, Gjøvik Bruk i 1929 og Hunton Bruk i 1933. I 1937 var kommunen også meget delaktig i opprettelsen av Gjøvik Skifabrikk. Støtten var altså begrenset til industribedrifter innen kommunen. Den skjedde i form av leveringsgarantier, lån til drifts- og startkapital, bevilgning ved akutt pengemangel eller aksjetegning. I alle tilfellene overlot kommunen driften og daglig ledelse til det private næringsliv.

2. Bakgrunnen i 1920-årene og årsakene til politikken

Denne artikkelen har ikke som oppgave å diskutere årsakene til mellomkrigs krisen. Her skal bare fastslås at den historiske bakgrunn for Ødegaardismen var synkende fortjeneste og økende arbeidsløshet i industrien. Dette førte til en håpløs økonomisk situasjon for Gjøvik kommune (som dengang omfattet ca. 5000 innbyggere og et adskillig mindre geografisk område enn i dag). Gjeldsproblemer i jordbruksdistriktene omkring (Toten, Vardal, Snertingdal, Biri og delvis Land) bare forsterket problemene. Uten inntekter kunne ikke kommunen løse sine oppgaver. Dermed kom et annet utslag av den økonomiske krise. De kriserammede og nødlidende fant seg ikke i forholdene uten videre. De godtok ikke fattigdom som skjebnebestemt og uunngåelig. Dette førte til skjerperte krav til kommunen.

Siden 1890-årene hadde Venstres sosial-radikale profil styrket synet om at staten og kommunene hadde ansvar for sine innbyggere. Senere hadde sosialismens og arbeiderbevegelsens vekst utviklet troen på at det offentlige kunne og skulle skape bedre og likeverdige kår for alle. Få eller ingen godtok 1920-årenes krise. Sosialister og sympatisører med arbeiderbevegelsen mente at de offentlige myndigheter skulle gripe aktivt inn. De skulle både hjelpe de nødlidende og overta styringen av næringslivet.

De borgerlige mente nærmest tvert om. I krisetider skulle staten foreta seg minst mulig. Tiltak ville nemlig bli for dyre for skattebetalerne og dermed ødelegge de muligheter som private næringsdrivende tross alt hadde. Hjelpen til nødlidende måtte også begrenses til et minimum av hensyn til utgiftenes konsekvenser for skattebetalerne, og for å hindre offentlig premiering av latskap.

Sosialistenes marxistiske teori gikk ut på at kriser var uunngåelige under kapitalismen. Krisene ville gjøre arbeiderklassen opprørsk og tvinge frem en revolusjon hvor arbeiderklassen overtok den politiske og økonomiske makt. Den borgerlige liberalistiske teori mente at kriser ville komme i perioder. De var uunngåelige som resultat av at det for kortere perioder oppsto ubalanse mellom mange og frie krefters spill. Krisene kunne også ha en god virkning slik at usunne og unødvendige foretak ble luket bort.

1920-årene betydde derfor et realistisk og drastisk brudd med både klassisk liberalisme og sosialisme. For de bor-

Niels Ødegaard. Foto: «Aktuell» 1951.

gerlige sprakk teorien ved at krisen var langvarig og dyptgripende. Frimarkedsmekanismen med tilbud og etterspørsel justerte slett ikke systemet tilbake i likevekt. Den anti-statlige holdning ble til og med hos enkelte borgerlige grupperinger erstattet med autoritær fascisme.

Men krisen gjorde heller ikke arbeiderklassen mer pågående og revolusjonær i det lange løp. Fagbevegelsen mistet medlemmer og partisplittelser svekket slagkraften. Noe kort og overfladisk kan man si at folk foretrakk brød og arbeid fremfor revolusjonsforberedelser.

Denne noe omstendelige påpekning av velkjente fakta er nødvendig for å forstå det psykologiske klima som datidens politikere og velgere levde i. Gamle teorier så ut til å måtte vrakes, nye problemer krevet nye løsninger. Borgerlige idealister og marxistiske materialister stanget mot krisens og fattigdommens virkelighet.

Siden virkeligheten tvang folk til å handle annerledes enn gamle teorier tilsa, ble det politisk mulig å eksperimentere. Selv i Sovjet-Unionen prøvde kommunistene seg på NEP (ny økonomisk politikk som tillot privat initiativ og markedsmekanisme innenfor en statskontrollert ramme.

Inntil da kan arbeiderbevegelsen sies å ha vært spesielt opptatt av fordelingen av godene. Under en langvarig krise ble det imidlertid svært få goder å fordele. Det nye problem var hvorledes godene skulle skapes. Sosialistene ble mer opptatt av produksjonsproblemene, et felt som tidligere var dominert av borgerlige økonomer.

Produksjon krever relativt rolige samfunnsforhold. Således bidro dette sammen med partisplittelse og synkende medlemstall til å fremme moderate holdninger i arbeiderbevegelsen. En pragmatisk sosialdemokratisk tendens ble styrket i 1920-årene. Man måtte konsolidere det som var, arbeiderklassen og dens organisasjoner måtte reddes med «brødpolitikk».

Dette er en generell bakgrunn for den politiske utvikling i arbeiderbevegelsen. Men i Norge er den noe vanskelig å få øye på fordi DNA på sentralt hold hadde en meget radikal og revolusjonær språkbruk. Dette gjør også sitt til at Ødegaardismen fremstår som spesiell. Mange forskere har i de senere år påpekt at verbalradikalismen og de revolusjonære programmene må sees på som viktige midler til indre samhold og ytre forsvar i en periode preget av usikkerhet og mangel på virkemidler mot krisen.

Etterhvert kom jo også pragmatismen og arbeidsplassfremmende tiltak til å prege DNA's politikk på sentralt

hold og på landsbasis. 1933-programmet med «Hele folket i arbeid» taler sitt tydelige språk om det.

På Gjøvik startet en lignende politikk opp allerede i 1927. Politikken for å skape arbeidsplasser var ofte et «klasse-samarbeid» mellom DNA-flertallet og bedriftsledere på tross av borgerlige kommunepolitikerens motstand. Innlegg i bystyredebatten og lederartikler i den dominerende borgerlige avis «Vestopland» viser det. (Det vil bli dokumentert senere i artikkelen.)

Hvorfor skjedde dette på Gjøvik? Bykommunen var en av de tidlig arbeiderstyrte. I 1923 fikk DNA flertall med Niels Ødegaard som ny og ung (30 år) ordfører. Dette flertall benyttet blant annet makten til å øke bevilgningene til forsorg og nødsarbeid slik at kommunekassa var tom da treårsperioden utløp i 1926. Situasjonen var slett ikke bedret. DNA fikk likevel flertall for en ny periode. Dette var en enorm utfordring. Tradisjonelle virkemidler var oppbrukt uten nevneverdig resultat. Tilliten fra velgerne forpliktet. Hva nå? I august skrev Ødegaard en leder i Opland Arbeiderblad som varslet nye toner og virkemidler. Det var ikke bare presset fra velgerne som ble følt. Kommunal konkurs betydde statlig administrasjon. Staten var borgerlig styrt, og det ville være et sviende nederlag for en arbeiderstyrt kommune.

Tanker om å vende tilbake til jorden og begynne storstilet nydyrking var ikke realistiske for arbeidsløse i en liten industri- og handelsdominert kommune. Jordbruksdistriktene omkring hadde mer enn nok med sine egne gjeldsproblemer.

De virkemidler som sto til rådighet var DNA's politiske makt i kommunen, arbeidsløse og arbeidssultne innbyggere, og eventuelle samarbeidsvillige bedriftsstyrer og bedriftseiere. Med disse faktorene tilstede startet A/S Gjøvik Støperi opp i 1927. I bystyret var det uttalt borgerlig skepsis mot å anvende offentlige midler til sådanne tiltak. Motstanden var imidlertid ikke hårdnakket avvisende. DNA-gruppas politikk betydde ingen direkte trussel mot de grunnleggende maktforhold. Den private eiendomsrett ble ikke trukket i tvil, selv om enkelte borgerlige uttalte frykt for at kommunalt engasjement på lang sikt kunne uthule privat initiativlyst. Med etterpåklokskapens utilstrekkelighet kan man trygt hevde at Ødegaardismen var en reformpolitikk som nettopp bidro til å redde grunnleggende trekk ved det økonomiske system. Ved at tiltakene faktisk virket etter sin hensikt gjenreiste de tilliten til systemet både blant investo-

rer og vanlige velgere. I tillegg til arbeidsplassene og inntektene var gjenopprettelse av tilliten en uhyre viktig konsekvens av politiske tiltak som Ødegaardismen.

Man kan spørre: Hvorfor begynte ikke andre arbeiderstyrte industrikommuner en lignende politikk? Svaret er at det gjorde de, men ikke før det ble velsignet med landspartiets kriseprogram av 1933.

Vi sitter igjen med spørsmålet: Hvorfor så tidlig på Gjøvik? Foreløpig kan ikke forfatteren finne noen annen forklaring enn at personen Niels Ødegaard hadde evner og mot til tidlig å oppfange nye tendenser og sette dem ut i praktisk politikk. Selv om dette altså var mulig politikk i 1927 var det en meget dristig linje. Det var uhyre stor risiko både for politisk og finansiell fiasko. Ødegards styrke som politiker var at han handlet og satte tiltak ut i livet mens andre lurte på om det var forsvarlig. Tiltakene var heller ikke desperate slag i løse luften. De harmoniserte godt med hva som senere ble kalt motkonjunkturpolitikk og vitenskapelig utformet (for det statlige nasjonalplanet) av den britiske økonom John Maynard Keynes i 1936.

Ødegards unge alder gav ham ingen belastning med tidligere erfaringer. Som sosialist hadde han heller ikke spesiell respekt for tradisjonell forretningspraksis og lønnsomhetsberegning. Hans argumentasjon om lønnsomhet på kommunal basis og at investeringene ville spre seg til flere virksomheter peker hen mot senere tiårs ABC i økonomisk politikk.

3. For og imot Ødegaardismen

Hva var holdningene lokalt til Ødegaardismen fram mot annen verdenskrig?

Eventuelle meningsforskjeller innad i DNA (i kommune-partiet eller mellom kommune-partiet og landspartiet) eller kritikk fra NKP er vanskelig å belegge fordi kildematerialet er så tynt. Arbeiderbevegelsen er jo ikke nettopp kjent for å protokollføre politisk uenighet innad i organisasjonene. Kommunistene beskyldte (selvfølgelig?) Ødegaardismen for å svikte arbeiderklassens interesser ved dens samarbeid med private industriiere. Men det ser ikke ut til dette skadet politikken nevneverdig. DNA vant valgene i 1930-årene, og Opland Arbeiderblad hadde nesten ikke noen angrep på NKP eller noe forsøk på forsvar overfor klassesamarbeidspåstandene. Antagelig var det unødvendig.

Det viktigste skillet i holdningene overfor Ødegaardismen faller sammen med det lokale skillet mellom DNA og de borgerlige. Men dermed er ikke alt sagt. Holdningene skiftet over tid og fra sak til sak. Mest stabil var holdningen på DNA-hold på Gjøvik, selv om den skilte seg fra klassekamplinjen til partiet sentralt. Det er i argumentasjonen hos de borgerlige man finner de største endringene. (Basert på Bondepartiavisen «Vestopland» som var felles borgerlig talerør, og på bystyredebuttene). Man kan dele opp utviklingen i tre ulike perioder. 1. Oppstartingsfasen 1927-28. 2. Fortsettelsen 1930-34. 3. Opprettelsen av «Arbeidslivets Støttefond» i 1938.

De generelle og prinsipielle synspunkter på krisepolitikk, ble bare delvis gjenspeilt i den lokale presse i Gjøvikdistriktet i årene 1927-30. Bondepartiavisen «Vestoppland» argumenterte hovedsakelig i overensstemmelse med tradisjonelle borgerlige linjer. «Oppland Arbeiderblad» var derimot noe mindre tro overfor den sentrale DNA-politikken.

«Vestopland» var ikke så direkte opptatt av industriens spesielle problemer. Jordbrukets stilling var i fokus for avisens interesse. Bondepartiet var på den tid det største og det dominerende borgerlige parti i Oppland. Selv om partiet ikke hadde representanter i Gjøvik bystyre, forsøkte avisen — som ble utgitt på Gjøvik — å være et felles borgerlig organ. Den propaganderte hele tiden for felles borgerlig opptreden overfor DNA. Derfor er det grunn til å se på lederartikklens holdninger som langt på vei representative for borgerlig politikk.

Et typisk uttrykk for avisens syn på offentlig støtte til produksjonslivet får man av en lederartikkel om statsstøtte til skipsbyggeriene, skrevet 5. januar 1927: «... statsstøtte kan anvises som nødhjelp i øyeblikket ... Det kan neppe være meningen at staten skal støtte nødlidende industrier som opretholder en for høi arbeidsløn. Industrien som andre næringer maa være henvist til at hjelpe seg selv ... Som en varig foranstaltning maa den (statsstøtten) absolutt avvises».

Forøvrig støttet avisen opp om regjeringen Lykkes nedskjæring av statsbudsjettet.

En ny lederartikkel 5. mars 1927 («Vel styrt») om tiltak overfor kriser, hevdet: «Det er to ting som kreves. Arbeidslønnen maa reguleres ned til et rimelig nivå ... uten en *kraftig* (uthevet) nedskjæring av kommunens budsjetter nyter det ikke at faa has paa arbeidsledigheten».

Dette var klar tale som ikke kunne mistolkes.

Det er unektelig andre toner i Ødegaards før nevnte lederartikkel fra august 1927. Den omhandler lokalsamfundets økonomiske problemer og behovet for praktiske og produktive tiltak. Her brukes uttrykk som: «... Alle krefter må settes inn på å få produksjonslivet i sving ... negative krefter må settes tilside Det gjelder bare at godviljen legges til ... »

Fraværet av klassekamppolitikk følges opp i en ny artikkel i september som avsluttes med: «Det er en nærliggende oppgave å få bedriftslivet i andre former, ti herav avhenger hele den økonomiske stilling for by og distrikt. Alle rettenkende mennesker burde samles om denne oppgave ... » Dette må kunne tolkes som oppfordring til tverrpolitisk samarbeid. En desperat undertone avsløres i en annen setning: «... i byens og distriktets navn må det snart gjøres ... »

To dager senere presiseres imidlertid samarbeidsrammen nærmere. Det skulle være et samarbeid ledet av de kommunale myndigheter for å gjenreise industriproduksjonen. Privat fortjeneste var ingen målestokk. Lønnsomhetsrammen skulle gjelde for kommunen, ikke for den enkelte bedrift.

I lederartikkelen skrev Ødegaard: «Det er ganske naturlig at man diskuterer betimeligheten av at kommunen overtar arbeider, som under alminnelige økonomiske forhold vilde blitt utført av private entreprenører.

Men man glemmer i forbindelse med den sak å omtale det som ligger til grunn for kommunens beslutninger i saken.

Forholdet er at arbeidslivet i vår by ligger sørgelig nede. Det finnes 2-300 ledige arbeidsfolk. Mange av disse må skaffes arbeide eller litt til underhold.

Kommunen drøfter da på hvilken måte man skal gjøre dette best for kommunens økonomi.

Vi har i forbindelse med spørsmålet om arbeidsledighetens bekjempelse derfor måttet ty til andre utveier enn de mest alminnelige, nemlig igangsettelse av kommunale arbeider direkte ...

Under sakens behandling har det vært innvendt at man gikk de private entreprenører i næringen, og at man oppnådde det samme for kommunekassen ved å overlate arbeidet til de private og vedta klausul om anvendelse av bare innenbys folk.

Det første argument er for såvidt riktig som at de forskjellige arbeider selvfølgelig vilde bli utført av entreprenører hvis ikke kommunen gjorde det.

Det annet er imidlertid ikke riktig. La oss si at kommunen overtar et arbeide som kan benytte 10 mann i 12 uker.

Det vil bli en direkte skatteinntekt på over 1600 kroner.

Men det viktigste er at 8000 kroner som innbringes i arbeidslønn, vil være en meget stor indirekte besparelse for kommunekassen.

Pengene kommer nemlig ikke bare de 10 mann til gode, men minst 50 mann, idet det ved de kommunale arbeider foregår utskiftning, således at det skal kunne komme flest mulig av de ledige tilgode.

Det er derfor ikke tvil om at for kommunekassen er kommunens overtagelse av arbeidet det lønnsomste under de nuværende forhold ...

Man skulle under slike vanskelige forhold som nå hersker, ikke behøve å diskutere om nødvendigheten av den brukte fremgangsmåte.

Forholdet er da også at de som har stemt for ordningen, tilhører alle partier, selvfølgelig fordi man forstår at ekstraordinære tider fordrer ekstraordinære foranstaltninger».

Artikkelen er sitert nesten i sin helhet. Lederen er meget illustrerende for Ødegaardismen. Den tar i første omgang utgangspunkt i de faktiske lokale forhold i arbeidslivet og drøfter et forslag til løsning (uansett hva sosialistisk eller borgerlig teori måtte hevde). Argumentasjonen peker i flere retninger. Den hevder at kommunalt engasjement i arbeidslivet er riktig fordi dette gir mulighet for en lønnsomhetsberegning innenfor den kommunale ramme og at lønningene dermed kan fordeles ut fra sosiale behov. Dette er et brudd med hevdvunnen privatøkonomisk tankegang. Lønnsomhet i samfunnsperspektiv og rettferdig fordeling er sosialistiske toner. Samtidig hevdes det at det er de ekstraordinære forhold som foranlediger en slik politikk.

Krisen ble altså ikke fremlagt og fortolket som et normalt utslag av det kapitalistiske system. Den ble betraktet som spesiell. (I alle fall må denne ene artikkelen kunne oppfattes slik).

På den ene side forsvarte Ødegaard seg mot eventuelle angrep fra borgerlig hold om mangel på sunn bruk av offentlige midler.

På den annen side ville han ha ryggen fri for kritikk fra sosialistisk hold om klassesamarbeid. Påstanden om at «ekstraordinære tider krever ekstraordinære foranstaltninger» kan brukes som forsvar begge veier.

Avslutningen på artikkelen med henvisning til oppslut-

ning av alle partier med sunt folkevett virker som en helgartering.

Som en motvekt overfor denne artikkelens pragmatiske moderasjon finnes samme dag en krass 2.-leder som polemiserer mot «Vestopland»s påstander om sammenheng mellom høye lønninger og dårlig fortjeneste for industrien:

«Det nytter selvfølgelig ikke å diskutere om hvordan man skal få hjulene i gang med vår kollega «Vestopland.»

Bladet vil jo ikke at hjulene skal begynne å gå.

I stedet leter man med lys og lykte etter argumenter for å få fastslått at arbeidernes organisasjoner er skyld i at bedriftene er stanset.

«Vestopland» tar intet hensyn til de foreliggende kjensgjerninger, men fremturer på den gamle vis med opplysninger om lønninger osv.

Her i byen vet vi imidlertid alle at de bedrifter som er verst stilt har hatt de dårligste lønninger. I den siste tid er det betalt like ned i 60 øre timen for voksne arbeidsfolk. Ved de samme bedrifter har organisasjonene også vært slettest. Men på tross herav står ingen dårligere enn disse bedrifter. Vi er forvisset om at deres ledelse kunne fortelle «Vestopland» noe om at det er ganske andre ting enn arbeidernes organisasjoner og lønninger som har gjort stillingen forvilet og bragt stansen.

Vi skal imidlertid ikke gi vår kollega nærmere opplysninger, men bare fastslå pånytt at det nu gjelder hva vi fremtidig må gjøre for å få hjulene til å gå.

Her trodde vi alle vilde være enige om å søke å finne utveier.

Vi har anvist veiene. Ingen har sagt noe imot dem. «Vestopland» har bare begynt en overfallspolitikk på arbeiderne, kommunens styre osv.

Man kan slutte derav at «Vestopland» og dets parti ikke ønsker at hjulene skal begynne å gå ... »

Her var Ødegaard mer på bølgelengde med den uforsonlige linje som preget DNA fra sentralt hold. Det ble understreket at det var Arbeiderpartiet som hadde løsninger på krisen («Vi har anvist veiene») og at Bondepartiet ikke ønsket å få produksjonslivet i gang. Men Ødegards linje forøvrig var ikke særlig preget av klassekamp. Lederen synes å ville slå to fluer i ett smekk; å reklamere for Arbeiderpartiet ved å fremheve at det sto for den riktige politikk samtidig som man kritiserte Bondepartiet for manglende samarbeidsvilje.

Under begynnelsen av bedriftsstøttepolitikken i 1927-28

var altså de borgerlige på Gjøvik mer bundet av tradisjonelle synspunkter på økonomisk politikk enn arbeiderparti-representantene. Avispolemikken tyder på det. Lederartiklene i «Opland Arbeiderblad» slo til lyd for et pragmatisk og fordomsfritt syn på problemene. Av og til ble pragmatismen dempet med oppskriftsmessige partistandpunkter overfor det borgerlige samfunn, men hovedinntrykket blir en praktisk ad hoc-holdning. Problemet kokes ned til å få hjulene i arbeidslivet til å svinge på ny, uansett om fremgangsmåten stemmer overens med offisielle partiholdninger.

Under fortsettelsen 1929-34 (Gjøvik Bruk og Hunton Bruk) videreutviklet Ødegaard argumentasjonen for kommunal bedriftsstøtte. Han pekte på at investeringene var produktive fordi de skapte arbeid som igjen skapte lønninger. Disse ville ved forbruk «sette i sving meget annet ...» (Sitat fra lederartikkel 15. jan. 1929). Han kom også inn på at pengeinstitutter generelt burde tenke mer langs disse baner.

Politikken ble forsvart med: «... skal man opnå noe, bør man la fordommene ligge og se praktisk på tingen ...» (samme lederart.). Fordommene kan jo tolkes som tidligere politiske ideer. Pragmatismen og klassesamarbeidet var såpass åpenlyst at Ødegaard til og med skrev om Støperiets heldig start i 1927-28, at den også måtte tilskrives «... dets iherdige, erfarne og dyktige leder, ing. Krefting.»

Prinsippfastheten var fortsatt ganske urokket på borgerlig hold. 1929—31 skrev «Vestopland» at den eneste vei ut av den økonomiske elendigheten var å gi det frie næringsliv størst mulig spillerom uten innblanding fra offentlige myndigheter og fagbevegelse. Selv offentlig innblanding i form av støtte stilte avisen seg prinsipielt skeptisk til. Skatene måtte ned og lønningsnivået tilpasses næringslivets (les eiernes) profittinteresser.

4. Økende enighet om støttepolitikken

Men når det kom til konkret økonomisk politikk lokalt var «Vestopland» mer forsonlig. Avisen omtalte forsøket med å starte opp Hunton Bruk (1930) meget positivt. Den fremstilte samarbeidet mellom kommunen og private interesser med stor velvilje og skrev at «... fordelene for byen synes å stå i rimelig forhold til ofrene ...» (ofrene var da de kommunale investeringer). I bystyret var også vedtaket om kommunal økonomisk støtte enstemmig.

I den lokalpolitiske situasjon godtok altså de borgerlige etterhvert offentlige inngrep. Men det ble forsvart med nødssituasjonen og at det var «hjelp til selvhjelp...» Man kan tolke dette slik at selvhjelp betyr det samme som hjelp til eierinteresser. Offentlig støtte var nærmest en nødvendig engangsforeteelse.

De lokalpolitiske tiltak virket nemlig ikke inn på «Vest-øplands» liberalisme i den almene økonomiske politikk. I 1930-årene var offentlig deltagelse i produksjonslivet ingen akseptert «revolusjonsforsikringspremie» for de borgerlige partier. Tvert i mot. Faren for at offentlig støtte skulle lede til en generell planleggingsøkonomi var en pris man ikke var villig til å betale.

Det må understrekes at begrepet planøkonomi i 1930-årene som regel var ensbetydende med «sosialisme».

Derimot ble samarbeidet mellom offentlige og private mer og mer åpenlyst DNA's kriseprogram. Ødegaardismen er et tidlig eksempel på at revolusjonsideologien ble erstattet av en planleggingsideologi. Arbeiderbevegelsens nære mål var ikke lenger å knuse det borgerlige samfunn. Heretter (i 1930-årene) skulle man vinne den formelle parlamentariske makt og styre økonomien i sosialistisk retning. (Disse synspunktene er vesentlig hentet fra Øyvind Østeruds «Samfunnsplanlegging og det politiske system»).

I 1938 skjedde en fast organisering av bedriftsstøttepolitikken i Gjøvik i form av institusjonen «Arbeidslivets Støttefond». Dette var et kommunalt fond styrt av formannskapet til hjelp for industrier i vanskeligheter. Samtidig som det var en reaksjon på de nye internasjonale økonomiske tilbakeslag i 1937-38, var det også uttrykk for lokalpolitisk enighet om at Ødegaardismen stort sett hadde båret frukter. Det var liten opposisjon i bystyredebatte, og Ødegaard formulerte seg slik at «mange tiltak hadde falt heldig ut». Riktignok var dette taktisk formulert for å milne eventuell borgerlig opposisjon, men det var også uttrykk for at de politiske motsetninger ikke lenger var så skarpe. DNA fant det ikke nødvendig å markere sin politikk i forhold til de borgerlige. Bare få borgerlige representanter fant det riktig å påpeke faren ved offentlig planlegging av produksjonslivet.

Situasjonen i 1938 var meget karakteristisk. Både DNA og de borgerlige sluttet i praksis opp om samarbeidet mellom kommunen og det private næringsliv. Men det skjedde på ulike premisser. For de borgerlige var det «engangsforetelser» fremtvunget av nød. Fordi det heller ikke var noe

angrep på den private eiendomsrett kunne det altså godtaes. Men det var en tydelig skepsis om at samarbeidspraksisen over et lengre tidsrom ville bety en farlig svekkelse av det private initiativ.

For DNA var samarbeidspolitikken i ferd med å bli den nye hovedlinje i politikken til forsvar for det arbeidende folks interesser.

Solidarisk lønnspolitikk — solidaritet med hvem?

Innledning

«Ennu har ingen maktet å overbevise oss om at jernarbeiderne eller landarbeiderne ville opná 10 øre mer pr. time eller 5 kr. mer pr. uke selv om typografer, murere og bygningsarbeidere frivillig gav avkal' på det tilsvarende. Og finnes det noen troskyldige sjeler som i sin naivitet tror dette, så bør de snarest tro om igjen. Det er jo også en annen part som har noe å si når talen er om arbeidernes lønninger, så hvis det idiotiske noengang skulle skje, at en gruppe arbeidere frivillig gav avkall på en 10-øre pr. time, så ville nok arbeidsgiverne straks benytte seg herav til egen fordel, og samtidig vil'e de like overfor de lavere lønnede grupper fremholde hvor nødvendig det var at også deres lønn ble nedsatt med samme beløp som den eller de grupper frivillig var gått med på å redusere sin lønn med.»

Dette skrev Bygningsarbeideren (fagbladet til Norsk Bygningsarbeiderforbund) i 1937.¹ Dermed satte forbundet fingeren på et kjernepunkt i den nye lønnspolitikken som Landsorganisasjonen slo inn på fra midten av 30-åra og som ble søkt videreført etter krigen: den såkalte solidariske lønnspolitikken.

Denne artikkelen handler om hvorfor og hvordan denne lønnspolitikken ble lansert, og om kritikken mot den. Rettere sagt: den handler om hvordan og hvorfor ledelsen i Landsorganisasjonen forsøkte å lansere et lønnspolitisk program som brøt radikalt med endel hevdvundne prinsipper for den faglige taktikken, og om hvordan dette programmet ble mottatt på topplanet i arbeiderpartiene og fagbevegelsen. Målsettinga med artikkelen er med andre ord svært begrenset: en presentasjon av argumentene for og imot den nye lønnspolitikken slik de kom til uttrykk på topplanet i arbeiderbevegelsen.

Den norske LO-ledelsen hentet både begrepet «solidarisk lønnspolitikk» og hovedideene bak denne lønnspolitikken fra Sverige, og i den faglige debatten i Sverige var Albin

Lind en sentral skikkelse. Han var redaktør for hovedorganet til LO, og var den som i en artikkel i 1937 myntet slagordet «solidarisk lønnspolitikk».² Sjøl om begrepet nok hadde blitt brukt i tilfeldige sammenhenger tidligere, ble det fra da av hovedprolen for en etterhvert stadig klarere utmeislet lønnspolitikk fra den svenske og norske LO-ledelsens side. Når lønnspolitiske talsmenn for den norske LO-ledelsen, som f.eks. Lars Evensen,³ la fram sine synspunkter, fulgte argumentasjonen punkt for punkt det Albin Lind hadde lagt fram noe tidligere. Ei brosjyre som ble utgitt i Sverige i 1938, hvor Lind forsøker å sammenfatte og systematisere ideene som lå til grunn for de nye prinsippene i fagbevegelsens lønnspolitikk, ble da også straks oversatt til norsk og tatt i bruk i faglige opplysningskampanjer.⁴ En presentasjon av Albin Linds synspunkter vil derfor også dekke *hovedinnholdet* i den norske LO-ledelsens linje for fagbevegelsens lønnspolitikk, sjøl om tyngdepunktet for argumentasjonen ble lagt noe annerledes i Norge. Grunnen til at Lind blir valgt, er at den norske landsorganisasjonen aldri presenterte noen sammenfatning av sitt lønnspolitiske program slik Lind gjorde.

Albin Lind: Alminnelig solidaritet med næringslivet

Utgangspunktet til Albin Lind er at arbeiderklassen gjennom sin vekst og organisering har fått stor og stadig voksende innflytelse på den økonomiske og politiske utviklinga. Dermed har arbeiderklassen også fått økt ansvar for samfunnsutviklinga som sådan, og dette økte ansvaret må føre til at arbeiderklassen «ser bort fra gruppesynspunkter og særinteresser og medvirker positivt til en utvikling av samfunnet i solidaritetens ånd».⁵ Fagbevegelsen på sin side «bør vise dette i sin medvirkning til en sunn utvikling av næringslivet».

Hva dette allmenne ideologiske grunnlaget innebærer mer konkret, sammenfatter han i tre punkter. Han sier at «denne arbeidernes alminnelige solidarisering med næringslivet» kan komme til uttrykk på tre måter: «1) i slike tiltak fra fagorganisasjonen som kan være egnet til ytterligere å stabilisere arbeidsmarkedet, 2) ved at arbeidere og funksjonærer får øket innflytelse i bedriftene med det formål at produksjonen skal gjøres mer effektiv, og 3) ved at samfunnet overvåker og kontrollerer produksjonslivet og planmessig tar del i bestrebelsene for å jevne ut levestandarden».

Det er i første rekke punkt 1) Lind utdyper videre i sin brosjyre. I forbindelse med drøftinga av metoder for lønnsutjevning kommer han også inn på siste del av punkt 3), mens han overhodet ikke tar opp problemene i forbindelse med punkt 2) til diskusjon. Men i forbifarten kan vi jo merke oss den klare målsettingen med «demokrati på arbeidsplassen» som han gir uttrykk for: å øke produksjonen.

Når Lind går videre med å legge fram «de nye retningslinjene» for fagbevegelsen, sier han at disse retningslinjene «av taktiske hensyn» ble lagt fram på to måter under de store tariff-forhandlingene i 1937:

Ved den ene framgangsmåten kommer det nye ansvar for næringslivet til uttrykk, mens den andre er et første famlende forsøk på å skape de organisatoriske forutsetningene for den nye lønnspolitikken, som terminologisk betegnes med ordene *solidarisk lønnspolitikk*. (Uth. av AL).

Lind knytter de to framgangsmåtene tett sammen. De er eneggede tvillinger, utformet på samme prinsipielle grunnlag. Før vi går litt nærmere inn på Linds utgreiinger om den solidariske lønnspolitikken, skal jeg skissere den andre hovedmetoden for stabilisering av arbeidsmarkedet: forhåndsforhandlingene.

Forhåndsforhandlingene

Bakgrunnen for forhåndsforhandlingene er, sier Lind, arbeiderbevegelsens og dermed fagbevegelsens «interesse av i størst mulig utstrekning metodisk å unngå skritt som kan være egnet til å skade næringslivet».

Mot en slik bakgrunn må også tariffoppsigelsene tegne seg annerledes enn før. Man hadde lenge gjort de iakttagelsen «på fagforeningshold», sier Lind, at oppsigelser av lønnsoverenskomstene i seg sjøl virket inn på aktiviteten i næringslivet. Arbeidskjøperne forserte tempoet i tida like før overenskomstens utløp for å bygge opp lager i tilfelle konflikt. Sjøl om man «tidligere visste at disse foreteelser i et visst monn var arrangert for å dempe arbeidernes pågangsmot», så måtte man nå legge størst vekt på den andre sida i dette spørsmålet. Den andre sida som arbeiderklassen nå måtte ta hensyn til, var arbeidskjøpernes reelle problemer i forbindelse med tariffoppsigelser. En tariffoppsigelse «innebærer en forandring av kalkuleringsgrunnlaget» til bedriftene, fordi det «stabile grunnlaget for prisdannelsen» som kollektivavtalene utgjør, faller bort. Riktignok har virkningene av dette problemet «naturligvis minsket når fagbevegelsens endrede holdning fører med seg at arbeidstans bare blir brukt som siste utvei», men urovirkningene

er allikevel tilstede. Den ting at en tariffoppsigelse bærer muligheter i seg for konflikt og arbeidsstans, har «sterk deprimierende innflytelse på næringslivet».

Med dette som utgangspunkt begynte den svenske LO-ledelsen å satse på såkalte forhåndsforhandlinger — et system norsk fagbevegelse hadde vært inne på alt i slutten av 20-åra⁶ og som har vært vanlig i begge land etter krigen: Når tidspunktet for lovlig oppsigelse nærmer seg, blir «partene» enige om å forlenge utløpsfristen og så forhandle seg fram til nye lønns- og arbeidsvilkår mens den gamle avtalen fortsatt gjelder. Fristen for oppsigelse av den gamle avtalen kan eventuelt forlenges ytterligere dersom forhandlingene drar i langdrag. Mulighetene for konflikt er her fortsatt tilstede, beklager Lind, men metoden representerer allikevel et stort framskritt. Når «det organisatoriske utviklingsnivå» tas i betraktning, regner han denne framgangsmåten som mest aktuell. Han presenterer også en alternativ framgangsmåte som «helt tilsvarende det krav på næringsøkonomisk beskyttelse som forhåndsforhandlingene er tenkt å være». Arbeiderne og arbeidsskjøperne skal iflg. den avstå helt fra «enhver mulighet av å gi kravene sine et ekstrapuff ved arbeidsnedleggelse eller lockout». Lind har imidlertid ingen tro på at en slik framgangsmåte blir aktuell på mange år. Først må den andre metoden «forberede grunnen».

Albin Lind legger stor vekt på de *organisatoriske* konsekvensene han mener forhåndsforhandlinger må få, særlig på to av dem: sentralisering og avdemokratisering.

Hvor langt han mener sentraliseringa bør gå, sier han ikke direkte. Det kommer allikevel klart fram at han mener den sentrale ledelsen i Landsorganisasjonen må få den avgjørende innflytelsen; han vil ha fjernet begrensningene for LO's handlingsområde.⁷

I nær sammenheng med dette og med samme begrunnelse som han tidligere har brukt, argumenterer Lind også for *avdemokratisering* av beslutningsprosessen ved tariffoppgjør. Han konstaterer først at det er en levende tradisjon i svensk fagbevegelse at arbeiderne gjennom avstemning skal avgjøre om en avtale skal godtas eller forkastes. På tross av varetoretten,⁸ som gjør avstemningene bare rådgivende, står denne demokratiske tradisjonen sterkt blant de fagorganiserte. Forsåvidt er det derfor beklagelig at «den nye metoden med forhåndsforhandlinger kolliderer med denne tradisjonen». Men det er umulig å kombinere for-

håndsforhandlinger med direkte demokrati, dessuten vil arbeidernes tapte innflytelse kompenseres på andre måter:

«Når en griper til forhåndsforhandlinger, er det jo for å unngå uro på arbeidsmarkedet og forstyrrelser i næringslivet. De fordeler av flere s'ags som dette fører med seg kommer det økonomiske liv tilgode, og dem er det arbeiderne krever del i både indirekte gjennom jevnere tilgang på arbeid og direkte i form av lønnsforbedringer. Skulle avstemningsmetoden gjennomføres på vanlig måte også ved forhåndsforhandlinger, ville tariffreguleringen få noe nær samme karakter som et vanlig tariffoppgjør. Risikomomentet og uroen ville ikke være til å unngå, og forde'ene ved forhåndsforhandlinger ville bli redusert eller falle helt bort».

Som løsning på dette problemet foreslår Lind å opprette et slags tariffråd, noe man allerede hadde forsøkt og oppnådd resultater med. Et utvalg med representanter for de arbeiderne som forhandlingene omfattet skulle kunne godta eller forkaste resultatet av forhåndsforhandlingene. Hvem som skal sitte i et slikt utvalg og hvordan det skal nedsettes, sier Lind ingenting om.

Svært lite sier han også om de resultater eller fordeler slike forhåndsforhandlinger skulle gi arbeiderne. Han sier løst at «det er sikkert ingen overdrivelse i å gå ut fra at det dreier seg om atskillige millioner kroner for året».

Men godtar man Linds premisser, er det forsåvidt heller ikke nødvendig å kreve dokumenterte fordeler. Han forutsetter nemlig uten videre at det bør gi resultater i form av innrømmelser fra arbeidskjøperne, dersom arbeiderne bare viser ettergivenhet:

Når fagbevegelsen skaper forutsetninger for dette (at bedriftene unngår tap i forbindelse med tariffoppsigelser, min anm.) ved forhandlinger, er det bare naturlig å regne med at bedriftene lar arbeiderne få de! i det som vinnes ved at risikoen for tap på grunn av oppsigelse av avtalene oppheves eller forminskes. Dette burde såleis gi seg utslag i større godvilje fra arbeidsgivernes side til å gå lenger i sine innrømmelser, det vil si gå med på høyere lønninger og bedre arbeidsvilkår, enn ved avtaler som er blitt gjennomført på vanlig måte.

Med denne tillitserklæringa til arbeidskjøperne, går Lind over til å behandle selve den solidariske lønnspolitikken. Han knytter tråden direkte til forhåndsforhandlingene ved innledningsvis å slå fast at også gjennomføringen av en solidarisk lønnspolitikk krever lovendringer i samme retning som for forhåndsforhandlingenes vedkommende: «... bare en enhetlig ledelse kan muliggjøre den stramme planmessig-

het og arbeidsfordeling som må være grunnlaget for en utjevnende lønnspolitikk av dette slaget».

Fag-, klasse- og samfunnssolidaritet

Men på tross av at «den sterke centralledelsen ennå mangler», har den solidariske lønnspolitikken allerede begynt å bli satt ut i livet. For å forstå denne politikken, mener Lind det er av avgjørende betydning å trekke inn «den psykologiske og organisasjonsmessig betingete utvikling av den faglige solidariteten». Han deler utviklinga inntil da i tre faser. Fra en snæver lokal solidaritet som omfattet arbeidere med personlig kontakt, gjennom en yrkessolidaritet hvor solidariteten ble utvidet til alle arbeidere med samme yrke, fram til tredje fase hvor solidariteten omfatter hele arbeiderklassen.

På det organisatoriske plan har imidlertid utviklinga slept noe etter, sier Lind. Tyngdepunktet i solidaritetspraksisen ligger fortsatt på forbundsplanet. Gjennomføringen av en solidarisk lønnspolitikk krever i første omgang at dette etterslepet rettes opp. Det er nødvendig med «en forskyvning av solidaritetstyngdepunktet fra fagforbundssolidaritet til klassesolidaritet». Men dette er ikke tilstrekkelig. I neste omgang må solidariteten utvides til å omfatte hele samfunnet. Den solidariske lønnspolitikken representerer således en fjerde fase i «solidaritetsutviklinga». For å gjennomføre en lønnsutjevning, må nemlig «den faglige lønnspolitikken få hjelp av en av samfunnet dirigert sosialpolitikk». Og i og med dette, «utvides rammen for den praktiske solidaritetsutøving fra klasse- til samfunnssolidaritet». Spørsmålet er derfor ikke, sier Lind, «hvorvidt en utvidelse av den faglige lønnspolitikken skal virkeliggjøres, men hvorvidt de fagorganiserte eier den solidaritetsmodning som er en forutsetning for en slik utvidelse».

Statlig inntektspolitikk og ny faglig taktikk

Ved å gå gjennom de utviklingslinjene Lind ser i solidaritetsbegrepet, har vi også berørt to av hovedformene han tenker seg for å realisere en slik lønnspolitikk.

Den ene sida av den solidariske lønnspolitikken er det vi kan kalle en *statlig inntektspolitikk*. Lind mener den faglige lønnspolitikken ikke er tilstrekkelig for å få til en virkelig lønnsutjevning. Statlige virkemidler, han nevner boligstøtte, barnebespising og skattetiltak, må til om det skal monne. Han sier i forbindelse med «den «innblanding» fra statens side som den solidariske lønnspolitikken regner med»,

at Landsorganisasjonen tidligere har «inntatt en prinsipielt avvisende holdning til tenken på direkte samfunnsinngrep i lønnsforholdene». Men dette har nå endret seg. Statlige inngrep på arbeidsmarkedet, eller «samfunnssolidaritetens lønnsutjevningsvei», har nå blitt akseptert.

Den andre sida gjelder gjennomføringen av den solidariske lønnspolitikken oppgave på det faglige området, ved valg av faglig taktikk. Her mener Lind det er to alternativer å velge mellom. Oppgaven er å jevne ut lønnsforskjeller mellom forskjellige industrier og næringsgreiner.

Dette kan for det første skje ved at «de grupper som er kommet fram til eller i kontakt med grensen for næringsgreinas bæreevne», stiller endel av sine «aktiviserende ressurser» til rådighet for de dårligere stilte gruppene. Dermed vil de sistnevnte gruppene kunne sette større makt bak sine krav, og «på den måten vil mulighetene for en viss utjamning vokse fram innenfor rammen av «deres» næringsgreins bæreevne».

Hva Lind mener med «aktiviserende ressurser» kommer ikke klart fram, men han tenker ihvertfall på oppsamlete-akkumulerte-fonds. Fagbevegelsen har nok innsett at «verdien av den åpne konflikts metode er redusert» og «forhandlingstaktikken har trengt seg fram». Men samtidig har fagbevegelsen ikke gitt opp sitt gamle «opprustningsprogram» — for man kan «jo aldri være sikker selv om «fredsutsiktene» er aldri så gode». Derfor har det foregått en opplagring av ressurser. Lind forutsetter at det i første rekke er høyt-lønnsgruppene som har slike opplagrede ressurser, noe som ikke nødvendigvis er tilfelle. Han forutsetter også at de som har nådd fram til næringsgreinas «bæreevne» er høyt-lønnsgrupper, mens lavtlønnsgruppene ikke har klart dette ennå. Det er heller ikke gitt, noe forøvrig Lind sjøl kommer inn på i andre sammenhenger. Han sier f.eks. at enkelte lavtlønnsgrupper ikke kan få mer gjennom faglige tiltak nettopp fordi grensen for «bæreevnen» er nådd. Det er produktiviteten og dermed «bæreevnen» i slike næringsgreiner som er for lav. Lønnsforhøyelser kan bare skje dersom produktiviteten økes gjennom rasjonalisering eller ved at lønnsomheten økes gjennom statlige støttetiltak.

For det andre kan en utjevning skje ved, sier Lind, at «de best stilte arbeidergruppene viser måtehold ved sine tariffoppgjør for på det viset å skape forutsetninger for en overføring av betalingsevnen fra en næringsgrein til en annen». Her er han svært uklar. Han sier allment at «det

som den ene arbeidergruppen ikke tar, det må den andre gruppen ha høve til å berge inn». Han gjentar i den forbindelse at det er en helt nødvendig betingelse at det skjer en sentralisering i fagorganisasjonen. Men det ser også ut til at han mener slik sentralisering er en *tilstrekkelig* betingelse: «Det skulle såleis kunne oppstå en faglig innflytelse på og en faglig dirigering av de forskjellige næringsgreiners lønningsevne, som det siden blei de forskjellige fagforbunds sak å søke utjevnet». Men her forutsetter han det som skulle forklares. Ingenting sies om hvordan denne innflytelsen skal oppstå og virke. Alt som anføres er at «de næringsgreiner det gjelder, må stå i så intim kontakt med hverandre at en regulering av lønnsomheten kan bli gjennomført eller tvunget fram». Dette følges opp med en løs påstand om at pro-Det gjelder met et spørsmål om råvarer kontra bearbeiding, blemet «ikke har noen sammenheng med eiendomsforholdet, avsetning på det hjemlige markedet kontra eksport». Til slutt sammenfatter Albin Lind det ideologiske innholdet i synspunktene sine på følgende måte:

«Ideologisk betyr dette at... de faglige oppgavene ikke bare blir avgrenset til arbeidsmarkedet. Fagbevegelsen fører seg inn i samfunnshelheten og får direkte interesse å vareta innen statshusholdningen. I dette ligger spiren til et nytt samfunnssyn, som har skallet vekk statssosialismens stivhet, men beholdt dens fasthet, som har suget opp det industrielle demokrati men ikke dets individualistiske desentralisme, som peker mot en annen arbeidsfordeling innen organisasjonene og mellom organisasjonene, men også mot et intimere forhold mellom produksjonsliv og samfunnsliv, – en ideologi som bygger direkte på det faktiske materielle grunnlag og som mindre dogmatisk enn tidligere har vært tilfelle, regner med *et næringsliv hvor både samfunnshensyn og det private initiativ får gjøre seg gjeldende, en ideologi mer i retning av organisatorisk utbygging og mindre i retning av direkte inngrep i eiendomsretten*. I alle henseender er den preget av et mer realistisk syn på næringslivet, samfunnet og oppgavene for fagbevegelsen.» (Min uth.).

På dette ideologiske grunnlaget trakk altså Lind opp en faglig taktikk som brøt radikalt med tidligere teoretiske prinsipper og organisatorisk praksis i fagbevegelsen. Dette ble så presentert som den norske LO-ledelsens linje for ei «nyorientering» av fagbevegelsen, som et sentralt ledd i «det nye grunnsynet» til sosialdemokratiet. Sjøl om LO-ledelsen var svært så lavmælt når den snakket om de organisatoriske konsekvensene av nyorienteringa, var det nok å gripe fatt i for den opposisjonen som fantes både i LO og i DNA.

I første rekke fra venstre: Olav Hindahl, I. B. Aase, Konrad Nordahl. Annen rekke: Christian Henriksen, Elias Volan, Lars Evensen. Tredje rekke: Nic. Næss, Torbjørn Henriksen, Josef Larsson, Martin Tranmæl. Øverst: Erling Kill, Albert Raaen, Rasmus Rasmussen, Hans Fladeby, Jens Tangen, Alfred Ljøner. Illustrasjon hentet fra «Maidagen» 1939.

Kritikken

I LO sto kommunistene i spissen for opposisjonen. Men motstanden mot viktige sider av den «solidariske lønnspolitikken» gikk langt inn i og høyt opp i sosialdemokratiet, både i fagbevegelsen og partiet. Sentrale personer gikk ut i offentlig polemikk⁹ med Lars Evensen og andre talsmenn for lønnspolitikk i LO-ledelsen.

.... *fra sosialdemokratisk hold*

Blant kritikerne var Halvard Lange — på den tida en av lederne i AOF — og Johanne Reutz, som ledet LOs statistiske kontor, holdt ei rekke foredrag om lønnspolitikk på denne tida og forfattet ei brosjyre om emnet som LO ga ut samtidig med brosjyra til Albin Lind. Hun var også medlem av DNAs sentralstyre. I første rekke var det organisasjonsmessige spørsmål og overføringsproblematikken de tok opp. De gikk mot den sterke sentraliseringa det ble lagt opp til, og de mente LO-ledelsen hoppet bukk over det faktum at ei rekke forutsetninger for den «solidariske lønnspolitikken» ikke fantes i det daværende økonomiske systemet. Argumentasjonen var den samme vi har sett Byggningsarbeiderforbundet brukte: Det finnes ikke mekanismer for overføring som kan garantere at frivillige lønnsnedslag fra høytlønte grupper kommer de lavtlønte til gode. Lønnsutjevning kan foreløpig bare skje på bedriftsplanet. Lønnsnedslag for hele grupper av fagarbeidere eller for hele forbund, vil bare tjene interessene til de kapitaleierne som kjøper den typen arbeidskraft som disse gruppene selger. Så lenge forutsetningene for lønnsutjamning mellom hele grupper ikke finnes, f.eks. så lenge det ikke er mulig å overføre overskudd fra en bedrift til en annen, skal heller ikke den faglige ledelsen argumentere som om slike forutsetninger finnes og forsøke presse gjennom en solidarisk lønnspolitikk på falske premisser.

At bare kapitaleierne tjener på at høytlønte holder igjen på lønnskrava sine, noe forøvrig til og med de svenske LO-økonomene Meidner og Øhman innrømmer idag,¹⁰ grep også andre i DNA fatt i. I debatten om partiets faglige politikk på landsmøtet i 1939 het det bl.a.:

«Jeg er fullt ut enig i den solidariske lønnspolitikken – om vi hadde et sosialistisk samfunn. Men i et kapitalistisk samfunn er det ugjennomfør'ig. Vi makter ingen overføring fra de sterke til de svakere bedriftene.»¹¹

«Jeg vil tilslutt streke under at vi har ingen planøkonomi

her i landet, og vet derfor ikke hva «den økonomiske bæreevne» er for de enkelte bedrifter.»¹²

...

«Det som skiller, er at vi finner det nye programutkastet reformistisk – hvor peker disse nye retningslinjene ut over det nåværende samfunns ramme? Alle er enige i at fagorganisasjonen skal gå inn for de lavestlønnede, men det må være kapitalistene som skal betale for det, ikke de bedre stilte lag av arbeiderklassen.»¹³

...

«I de gamle retningslinjene finner en klassemessige uttrykk. Nå er det byttet ut med samfunnsånd og classesamarbeid. Alt som har noe med klasseinnstilling å gjøre blir likvidert.»¹⁴

...

«Solidarisk lønnspolitikk er at *alle* lønnstakeres kår skal høynes. Men Nordahl (som nettopp hadde overtatt som LO-formann, min anm.) søkte å sette jernarbeiderne i Oslo og i det øvrige land opp mot hverandre.»¹⁵

.. og fra NKP

At solidarisk lønnspolitikk måtte innebære felles kamp for å bedre levekåra til hele arbeiderklassen, var ei oppfatning som også kommunistene delte.¹⁶ De avviste skarpt ideene om at høytlønte skulle avstå fra krav om lønnsforhøyelser, stort sett med samme argumenter som de sosialdemokratiske kritikerne. Men i motsetning til disse, gikk de naturlig nok også mot det prinsipielle og ideologiske grunnlaget som den faglige taktikken til LO-ledelsen var utformet på. Alt snakk om at arbeiderne skulle vise «samfunnsansvar» tjente bare kapitalistenes profittinteresser sa de, uten å være helt konsekvente: De gikk inn for senking av de høytløntes levestandard for å få flere i arbeid (kortere arbeidstid uten full kompensasjon i lønningene).¹⁷

Liksom ledelsen i LO mente også kommunistene at den økonomiske og sosiale utviklinga gjorde det nødvendig med ei omlegging av den faglige taktikken. Omlegginga måtte ta sikte på å samle en felles front av arbeidere og resten av det arbeidende folket mot finanskapitalen. Men de krevde at ei slik utvikling av den faglige taktikken måtte skje på det de hevdet var fagbevegelsens tradisjonelle klassekampgrunnlag. Kapitalkonsentrasjonen gjorde det nødvendig at fagbevegelsen samordnet krava sine, men dette måtte skje gjennom organiserte diskusjoner blant medlemmene, ikke gjennom sentraliserte forhandlinger på topplanen. Dessuten måtte altså slik samordning ikke på noen måte skje på bekostning av de høytlønte arbeidergruppene. Det ville bare føre til splittelse og umuliggjøre en virkelig solidarisk lønnspolitikk. Solidariteten med de dårligst stilte gruppene skulle komme til uttrykk gjennom organisatorisk og økonomisk støtte fra

hele fagorganisasjonen til deres lønnskamp, ikke gjennom «offer» fra de best stilte arbeiderne. Kommunistene ville ikke ha en luftig «solidarisk lønnspolitikk» tuftet på et klas-seløst «samfunnsansvar», de ville ha en solidarisk lønns-kamp. Ikke klassesamarbeid, men klassekamp måtte være det prinsipielle grunnlaget som bestemte den faglige taktikken til Landsorganisasjonen.

Den kritikken mot LO-ledelsens «solidariske lønnspoli-tikk» som kommer til uttrykk i det innledende sitat fra Byg-ningsarbeideren, og som ble utdypet i den faglige debatten på slutten av 30-tallet, ble — og har blitt — stående ube-svart av LO-ledelsen. På tross av dette forsøkte allikevel den faglige ledelsen å sette den nye lønnspolitikken prin-sipper ut i livet. Hvorfor ble det satt så mye inn på dette til tross for at viktige forutsetninger åpenbart ikke var til stede? Den følgende drøftinga tar ikke opp LO-ledelsens egen begrunnelse og motiver.¹⁸ Jeg ser istedet på lønnspoli-tikkens funksjon i et kapitalistisk system og forsøker en tolkning av «den solidariske lønnspolitikken» i en slik sammenheng.

Den solidariske lønnspolitikken funksjon

Jeg skal ta utgangspunkt i noe Erling Petersen skriver i Arbeidsgiverforeningas jubileumsbok: «Har man en regjering utgått av arbeiderklassen, vil denne regjering komme i en indre konflikt. Dens ansvar for den økonomiske utvikling bringer den i enkelte hovedspørsmål, ganske sikkert mot dens vilje, over på arbeidsgivernes side i lønnskampen».¹⁹

Krisepolitikk og regjeringsansvar

Den kortsiktige og altoverskyggende målsettinga med DNA-regjeringa Nygaardsvolds økonomiske politikk da den til-trådte i 1935, var å løse de enorme problemene som den djupe økonomiske krisa hadde skapt. Krisepolitikken til DNA tok sikte på å løse disse problemene innafor rammen av kapitalismen. Det betydde bl.a. at industrireisinga i all hovedsak skulle baseres på private investeringer.

En av forutsetningene var da at viljen til å investere kapi-tal i norsk industriproduksjon ble styrket. Skulle det skje, måtte utsiktene til avkastning på slike investeringer bli bedre. Regjeringa så det som ei hovedoppgave «å verne og bedre lønnsomheten i alt produktivt arbeid», for å si det med regjerinigerklæringa.

Hadde så en regjering av DNA større muligheter til å løse ei slik oppgave enn en regjering av de åpent borgerlige partiene? Det er klart at på ett område med stor betydning for avkastingen på investert kapital, hadde en regjering med sosial basis i arbeiderklassen helt spesielle muligheter for å gripe inn. Det var lønnskampens område. Dette er et område hvor DNA i regjeringsposisjon kunne — og kan — benytte seg av helt andre midler enn de åpent borgerlige partiene.

Regjeringa Nygaardsvold kunne appellere til de fagorganiserte om arbeidsro for å gjennomføre krisepolitikken. Argumentasjonen for at fagbevegelsen nå måtte underordne seg regjeringas økonomiske politikk var besnærende enkel — om man godtok premissene. Arbeiderne måtte, ble det sagt, være seg bevisst det ansvaret de nå hadde pålagt seg sjøl ved å overta regjeringsmakta. Fagbevegelsen måtte påta seg nye oppgaver. Siden regjeringsmakta betydde ansvar for hele samfunnet, måtte klassesolidariteten, som fagbevegelsen var bygd opp på, vike for solidaritet med hele samfunnet. Når regjeringa hadde øverste ansvar for samfunnsutviklinga, måtte fagbevegelsens og de fagorganisertes interesser underordnes regjeringas politikk.

Fra fordelings- til produksjonsorientering

Når regjeringas politikk blant annet gikk ut på å fremme samarbeidet i næringslivet og å øke profittene, er det klart at lønnspolitikken til LO måtte legges radikalt om dersom organisasjonen skulle underlegge seg en slik målsetting. I sin daglige *praksis* hadde LO-ledelsen i lang tid — om ikke alltid — tatt hensyn til en «rimelig» avkastning på kapitalen. Men med de etablerte *prinsippene* for faglig teknikk var det annerledes. Det hadde f.eks. vært en uskrevet regel at man skulle forsøke å øke lønnsandelen av verdiskapninga. Dels hadde dette blitt begrunnet i et klassekamperspektiv. Utover på 20-tallet var det hovedsakelig en slags underkonsumsjonsteori for å løse den økonomiske krisa som ble lagt til grunn: Årsaken til krisa var at arbeiderklassen konsumerte for lite i forhold til det som ble produsert. Lønnsandelen måtte derfor opp for å øke kjøpekrafta til arbeiderne og skape balanse mellom produksjonsevne og privat forbruk. Slike ideer hadde forholdsvis sterk innflytelse på den faglige ledelsen i slutten av 20- og begynnelsen av 30-åra.

En underkonsumsjonsteori om kapitalistiske kriser resulterer i at fordelings spørsmålet står sentralt i den faglige taktikken. Den funksjonelle fordelinga av verdiene i et kapital-

istisk samfunn, mellom arbeid, kapital og jord (grunnrente), blir hovedtema i debattene, og kravet er økt lønnsandel, høyere lønn. Lønns funksjon som en del av etterspørselen blir poengtert.

Men under kapitalismen påvirker lønna i prinsippet den økonomiske utviklinga fra *to* kanter. Den inngår som en del av den effektive etterspørselen ved at den i all hovedsak forbrukes (ikke spares) for å produsere, gjenskape arbeidskrafta. På den andre sida inngår lønna som en del av produksjonskostnadene — utgift til varen arbeidskraft. Typisk for den klassiske politiske økonomien var å se lønna først og fremst som kostnadsfaktor. Talsmennene for denne skolen så bl.a. for høye lønninger som årsaken til kriser i økonomien, og anbefalte inngrep i lønnskampen for å kontrollere lønnsutviklinga. I kapitalismens barndom foreslo de forbud mot fagorganisering. Og hetsen mot «fagforeningsmonopolet» i 20- og 30-åra hadde også en slik teoretisk forankring.

Når sosialdemokratene i 30-åra gikk over til å se produksjonsspørsmålet som stadig viktigere, fikk dette naturlig nok også konsekvenser for både taktikk og strategi. Hovedvekten ble nå lagt på lønna som produksjonskostnad, ikke dens etterspørselsfunksjon. Bl.a. i 3-årsplanen til Colbjørnsen og Sømme var dette påtagelig: Lønns andel av verdiskapninga måtte ned for å få «rom for» investeringer.²⁰ Med en slik produksjonsorientering forsvinner også etterhvert fordelingskampen mellom arbeid og kapital som et *hovedspørsmål* fra taktikkdebattene. Isteden blir forskjeller innafor LO og i arbeiderklassen stadig sterkere poengtert. Fordelinga av «tilgjengelige» arbeidsplasser eller lønnskroner blir et hovedtema — den såkalte kaketeorien begynner å bli akseptert.

«Samfunnssolidaritet»

I tillegg kom et annet nytt moment: Tidligere ble LO-ledelsens reformistiske linje hovedsakelig begrunnet utfra *arbeiderklassens* interesser, uten referanser til at det også skulle tjene andre klasser og lag i samfunnet. Etter regjeringsskiftet ble det nødvendig å få de fagorganiserte til å forstå at de tjente sine egne interesser best ved også å ta hensyn til andres interesser, andre utafor arbeiderklassen. F.eks. at arbeiderne var tjent med at kapitalistene fikk mulighet til å akkumulere, samle opp, kapital. En slik sjølførståelse blant de fagorganiserte var nødvendig for å få dem til å støtte den økonomiske politikken regjeringa la opp til.

«Fra klassesolidaritet til samfunnssolidaritet» ble derfor parolen.

Denne parolen fanger i nn grunntrekkene i et ideologisk mønster — det mønsteret sosialdemokratiet forsøkte å prege på alle områder av samfunnslivet for å rettferdiggjøre et *åpent* samarbeid mellom klassene. Det lønnspolitiske programmet som ble utviklet fra midten av 30-åra, var en viktig del av dette mønsteret. «Solidarisk lønnspolitikk» var trolig det *viktigste* av de innslagene i klassesamarbeidsideologien som var rettet mot *arbeiderklassen*. Regjeringa sto og falt med støtten fra den organiserte delen av arbeiderklassen. Og fagbevegelsen var den viktigste masseorganisasjonen blant arbeidernes organisasjoner. Særlig erfaringene fra tariffoppgjøret i 1937 hadde vist det utilstrekkelige i allmenne oppfordringer fra LO-ledelse og regjering for å sikre «arbeidsfreden» og støtte til «arbeidsreisninga». Arbeidet med å forme ut et konkret lønnspolitisk program i klassesamarbeidets ånd var derfor nødvendig og fikk høyeste prioritet på topp-planen i sosialdemokratiet på slutten av tretti-tallet.

Noter

1. Bygningsarbeideren 1/1937, s. 2.
2. Leder i Fackföreningsrörelsen 39–1937. Se J. Ullenhag: Den solidariska lönepolitiken i Sverige, Stockholm 1971, s. 38.
3. Se f.eks. Lars Evensen: Fagorganisasjonens lønnspolitikk, i Fagbevegelsens økonomiske problemer, Oslo 1939.
4. Albin Lind: Solidarisk lønnspolitikk, AOF 1939. Den første opplysningskampanjen i LOs historie startet i januar 1938. Utover i 1938 ble studie- og opplysningsvirksomheten i hele den sosialdemokratiske del av arbeiderbevegelsen trappet kraftig opp, og ved årsskiftet 1938/39 ble opplysningsarbeidet sett som DNAs kortsiktige hovedoppgave. Parallelt med dette foregikk bl.a. skolereisninga (LO-skolen o.a.). Jeg har skrevet mer om bakgrunnen for og karakteren av opplysningskampanjen i ei hovedoppgave: J. A.: Solidarisk lønnspolitikk - solidaritet med hvem? Hovedoppgave ved historisk inst., UiO 1977. Bortsett fra avsnittet om DNA-landsmøtet i 1939 bygger denne artikkelen på hovedoppgava.
5. Alle sitater fra Albin Lind: Solidarisk lønnspolitikk, AOF 1938.
6. Se Nils Henrik Fuglestad: Politiske motsetninger i norsk fagbevegelse i 1920-åra. Hovedoppgave ved historisk institutt, UiO 1975, s. 123 ff. Også i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/1977.
7. Se Ullenhag, ib. s. 39.
8. De fleste forbund i Sverige hadde lovfestet vetorett for forbundsledelsen. Resultatet av en uravstemning blant medlemmene var ikke bindende, bare rådgivende for forbundsledelsen.
9. Se J. Reutz: Konjunkturer, priser og fagorganisasjonens lønnspolitikk. Oslo 1938 og H. Lange i Meddelelsesbladet 1939, s. 25.

10. Sitert etter Ullenhag, ib. s. 38-39.

...Frågan er omvendt hur den solidariska lønepolitiken verkar på vinstandelen. En konsekvent låglønesatsning, borde rimligen följas av at höglönegruppernas krav hålls tillbaka. I ågløneindustrierna borde då vinsterne sjunka och stiga i högløneindustrierna.

Om företagen vore statliga, skulle problemet vara ringa: vinsterna återgår till allmenheten via lägre skatter och/eller ökande offentliga insatser. Av de privata företagens vinster återgår visser igen en del i skatt, men kvar står att höglönearbetarna avstår fremst till en del aktieegare som det inte er fackforeningarnas oppgift att verna om. R. Meidner och B. Øhman: Solidarisk lønepolitik, Stockholm 1973.

11. Rolf Pedersen, Oslo, DNAs landsmøteprotokoll 1939, s. 104.
12. Øystein Marthinsen, ss. s. 105.
13. N. K. Dahl, Oslo, ss. s. 107.
14. Halfdan Wigaard, Oslo, ss. s. 106.
15. Ingar Hillestad, ss. s. 105.
16. Den mest oversiktliche framstillinga av kommunistenes faglige politikk på denne tida finnes i Halvor Sørum: Fagbevegelsen. Stilling og oppgaver. Internasjonalt Arbeiderforlag, Oslo 1939.
17. Tidligere på 30-tallet tok kommunistene prinsipielt avstand fra slikt, se f.eks. kongressdebatten i 1931 som jeg har gjennomgått i oppgava mi. Se også Tore Pedersen: Tariffoppgjøret 1931, hovedoppgave i historie UiO 1975.
18. Om det, se f.eks. E. Bull: Norsk fagbevegelse, 1968, s. 134-39.
19. E. Petersen: NAF gjennom 50 år. Oslo 1950, s. 386.
20. Colbjørnsen og Sømme: En 3-årsplan for Norge, 1933, s. 23 og 34.

Hans Fredrik Dahl:

Opposisjonens historie

En opposisjon fra venstre har til de fleste tider gjort seg gjeldende i norsk arbeiderbevegelse. Denne opposisjonen har skiftet mye over tid. Den har vært øvet fra fagopposisjoner (det finnes én fagopposisjon av 1911, én av 1928, én av 1940) og fra grupper av intellektuelle. Den har vært kommunistisk og strengt elitistisk, eller frihetlig og populistisk. Det finnes kontinuiteter og overlappinger her, for tross de mange former er det ofte de samme menneskene det dreier seg om.

Opposisjonens innhold

Sett under ett kan de opposisjonelle krav føres tilbake til to grunnleggende former: den *anti-revisjonistiske* og den *anti-byråkratiske* opposisjon. De to former må forstås komplimentært. Antirevisjonismen er opposisjonens program, motstand mot byråkrati dens organisasjonsmessige uttrykk. De to former kan opptre hver for seg, og gjør det ofte, men bare ved å forenes hos de samme menneskene til et stabilt holdnings- og handlingsmønster, kan det tales om en *opposisjon*.

Revisjonismen er i sin klassiske betydning den retningen innenfor arbeiderbevegelsen som har gått inn for å revidere marxismen som teoretisk grunnlag for bevegelsen. Revisjonen har pågått siden 1890-årene, da Eduard Bernstein formulerte en berømt kritikk av Marx' spådom om kapitalismens uunngåelige sammenbrudd. Siden har en rekke praktiske (og mindre teoretiske) «loftsryddinger» utgjort velkjente trekk i sosialdemokratiets historie. «Nogon særpräglad socialdemokratisk ideologi finns sålunda inte», konstaterte Herbert Tingsten alt i 1941, da han gransket svensk arbeiderbevegelse etter at sosialdemokratene hadde oppgitt marxismen i løpet av mellomkrigstiden.¹ Det tyske sosialdemo-

kratiske parti, SPD — Marx' og Engels' parti — ryddet loftet helt ved Bad Godesberg-programmet i 1950-årene. I Norge kan man si at DNA forlot sammenbruddsteorien for godt ved programrevisjonen av 1933, og befestet oppgivelsen av klassekampen definitivt i 1947. Alt dette er tale om uttrykkelige revisjoner av tidligere ideologiske grunnlag. Hver revisjon har — i hvert fall i Norge — møtt en viss opposisjon fra venstre, fra de deler av arbeiderbevegelsen som ikke har ønsket noen (ytterligere) oppgivelse av marxismens klasse-lære. Opposisjonspartiet SF samlet opp mye av slik misnøye med DNAs etterkrigsrevisjonisme da partiet trådte fram i 1961. Det samlet naturligvis opp andre strømninger også, slike som var mer spesielle for 1950-årenes situasjon (NATO, atomvåpen, kald krig). Men skal man peke på linjen bakover, gir opposisjonen mot den revisjonistiske linje i norsk arbeiderbevegelse en klar kontinuitet.

Dette er en *ideologisk* kontinuitet. Den demonstreres ved at opposisjonen etter krigen har villet ta opp sosialismen der hvor den ble sluppet av DNA en gang i 30- eller 40-årene. Men program-radikalisme i arbeiderbevegelsen har mer enn ideologi-historisk interesse. Når radikale krav vinner fram i arbeiderbevegelsen — som grunnlag for en opposisjon av noen bredde, eller som grunnlag for et opposisjonsparti — må det være fordi kravene svarer til visse grupperes materielle interesser. Den holdning som ofte beskrives som «prinsipptro», uttrykker i virkeligheten ingen tro, men en sosial radikalisme, som igjen må forstås ut fra vedkommendes sosiale stilling og materielle interesser.

Den annen kontinuitet er den anti-byråkratiske. Gjennom de norske opposisjoners historie løper et tydelig element av motstand mot sentralisme og apparatstyre innen arbeidebevegelsen. Denne motstand gjenfinnes i mange former. Dels er det tale om en opposisjon mot graden av den indre sosiale kontroll i bevegelsen, dvs. en opposisjon mot lav takhøyde og sterke sekretærer. Dels er den en opposisjon mot byråkratiseringen som almen prosess, pampevelde, gubbestyre og hva som ellers følger i organisasjonstilstivningens kjølvann. Den ofte uttalte spenning mellom ungdomslag og voksenorganisasjoner har et element av denne type opposisjon, likeledes spenningen mellom «apparatet» og «grunnplanet». Endelig har vi å gjøre med en særlig sosialistisk variant av den egenartede norske sentrum-periferi-spenningen, hvor den anti-byråkratiske opposisjon er en opposisjon mot sentralisme og Oslo-dominans.

Disse to opposisjonsformer — den anti-revisjonistiske og den anti-byråkratiske — filtrer seg gjerne sammen, og det er ofte ikke så enkelt å avgjøre hva som sterkest gjør seg gjeldende. I tilfellet populismen, slik vi i dag forstår begrepet, har vi nærmest å gjøre med en fusjon, for såvidt som kravet om større radikalisme faller sammen med kravet om sjølstyre på grasrota: folk er radikale, bare de får bestemme selv.² Et skille lar seg likevel opprettholde; utviklingen av et opposisjonsparti som SF viser det. I SF var kampen mot byråkrati og sentralisering særlig viktig i de første årene: det var dette opposisjonsgrunnlaget som skilte partiet både fra DNA og fra en annen anti-revisjonistisk opposisjon, NKP. Det var sannsynligvis også det samme grunnlaget som gjorde at ikke så helt få av 1920-årenes gamle sosialdemokrater ble Orienterings-sympatisører i 1950-årene.³ Men denne frihetlige komponent må ikke overdrives. Dette synes bl.a. å framgå av de gamle sosialdemokratenes politiske profil i etterkrigstiden. NATO-opposisjonen i DNA var anført av sosialdemokratene i stortingsgruppa, som reagerte mot vestalliansen mye på grunn av at dette alternativet var diktert av partiapparatet. Deres opposisjon falt da også til jorden.⁴ Motstand mot apparatet konstituerte i seg selv ingen egentlig opposisjon. Bare i sammenheng med visse mer tradisjonelle populistiske verdier, f.eks. slike som de målbevegelsen står for, kunne en sosialdemokratisk profil anta en forsiktig systematisk karakter (Fostervoll). Men det var først gjennom en protest mot høyreutvikling i arbeiderbevegelsen, og altså som en anti-revisjonistisk radikalisme, at et nytt opposisjons-parti kunne utkrystalliseres.

De to formene gjenfinnes konkret i de enkelte opposisjonsbølger som har reist seg innenfor norsk arbeiderbevegelse. De har ofte hatt karakter av allianser mellom svært ulike grupper. Velkjent er alliansen mellom unge intellektuelle, altså studenter, og menige arbeidere, ofte utkantarbeidere. Man kan kanskje si at studentenes hovedbidrag i slike konstellasjoner har vært kritikken av revisjonismen, dvs. den ideologiske formulering, mens fagopposisjonelle grupper først og fremst har stått for en organisatorisk, anti-byråkratisk, opposisjon. Dette betyr naturligvis ikke at ikke rollene stundom har vært blandet eller kanskje til og med byttet. Her er tale om en hovedtendens, slik den kom fram i begivenhetene rundt den «nye retnings» oppmarsj i årene 1911-18, eller i Mot Dags sterke stilling i 1920-årene, eller ved påskeopprøret i 1958, SFs dannelse i 1961 eller SVs i 1973-75. Bare med denne alliansens tradisjonelle kraft for

øyet kan man forstå hvordan det var mulig at invitasjonen til stiftelsen av et sosialistisk folkeparti i 1961 utgikk fra en tremannsgruppe bestående av en forfatter, en professor og en universitetsstipendiat.

Opposisjonens to elementer kan studeres kanskje aller best i den første av disse bølgene, den som reiste seg innenfor DNA etter 1905. Den rettet seg mot en gammel og byråkratisert ledelse. Den var klassekamp- og konfliktorientert, motsatt ledelsens opportunistiske samarbeidspolitikk. Den hadde, som så ofte påvist, tre elementer: Fagopposisjonen av 1911 (organisert som landsomfattende fraksjon innen LO i 1913), Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund, og Den Socialdemokratiske Studenterforening. Denne opposisjonen rykket planmessig fram. Det kan ikke ha vært tvil i partiet, i hvert fall ikke etter 1911-12, at «opposisjonen» var en truende kraft som kunne komme til å ta makten. Det kan heller ikke for ettertiden være tvil om at denne situasjonen bidro til en samlende dynamikk i en opposisjon som ellers var heterogen nok. Ungdomsbevegelsen var, som Odd-Bjørn Fure har vist, betydelig mer radikal i sine krav enn den berømte taktikk-resolusjonen fra påskelandsmøtet i 1918 kan tyde på. Den rettet seg generasjonsmessig mot byråkratiseringen av partiet, og prinsipielt med voldsom radikalisme mot reformistenes samarbeidstaktikk. Man ser faktisk en norsk variant av leninismen i Ungdomsforbundets plattform, både i forestillingen om at klassestaten måtte knuses, og i tanken om partiet som arbeiderklassens fortropp. Dette var elementer av en norsk bolsjevisme som skulle komme til åpen utfoldelse i fraksjonskampene 1921-23.⁵

Fagopposisjonen hadde en annen profil. Den var helt u-leninistisk, både i synet på partiet og overfor statsmakten. Dens krav kan kanskje beskrives som et krav om en alternativ organisasjonsmodell, hvor den menige arbeiders naturlige radikalisme skulle komme mer direkte til uttrykk i ledelsens politikk. Noen fortroppsteori fantes ikke, og Trondheimsresolusjonens berømte krav om dynamitt i borehullene (dvs., dette var Tranmæls presisering av kravene) var taktiske anvisninger til å oppnå resultater i den faglige kamp, ikke politisk oppskrift på hvordan man knuser en klassestat.

Fagopposisjonens sosiale basis er en sak for seg. Mye av forskningen omkring dette spørsmålet har gått ut fra det samme som Trotskij gikk ut fra da han skulle forklare den russiske revolusjon: at på én gang rask og sen industrialisering skapte et særlig radikalt proletariat, som altså både i Russland og Norge (og forsåvidt også i Finland) ga revolu-

sjonen særlige muligheter. Trotskijs modell av «den ujevne utviklings lov» (*særlig* avanserte og *særlig* antikverte produksjonsformer side ved side)⁶ kan faktisk med hell nyttes overfor radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i Norge også. Vi står overfor en bevegelse med to tydelige trekk i sin sosiale profil: dels var den en utkantradikalisme, slik som tranmælismen i Trøndelag, og dels var den lokalisert til den nyanlagte storindustrien (Hydro, Elektrokjemisk). Mye tyder også på at nettopp arbeidere «på vandring» mellom utkant og industristrøk, ga et særlig utslag i radikal retning — i den grad de var organisert i DNA eller LO.

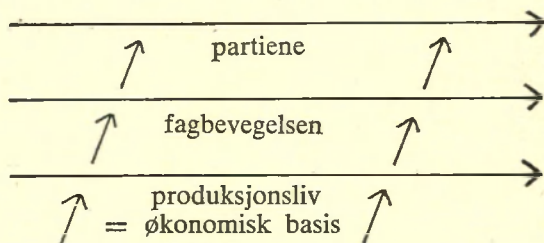
Mye kan sies og er blitt sagt om radikaliseringen 1911-18; særlig er det fristende å trevle opp alliansenes enkelte faktorer for å finne ut hva den egentlig besto av. Her skal vi imidlertid nøye oss med en samlende betraktning — tross alt greide jo de ulike retningene og elementene å trekke sammen politisk gjennom flere år. En sammenfatning kan være denne: Radikaliseringen var en tydelig generasjonsbølge. Den kom fra utkantene, og fra de menige lag i det nye industrisamfunnet. Den rette seg både mot byråkratiseringen av arbeiderbevegelsen, og mot borgersamfunnet og dets stat. Den var kort sagt anti-revisjonismens og anti-byråkratiets, sosialismens og populismens klare uttrykk.

Mange senere opposisjoner har delt de samme trekk.

Opposisjonens styrke

Opposisjonsbevegelsene i norsk arbeiderpolitikk har skiftet mye over tid, ikke bare i innhold og form, men i styrke. Hvorfor er opposisjonen av og til sterk og av og til svak? Man kunne kanskje tro at fenomenet «opposisjon» er noe som kan bestemmes symmetrisk, dvs. ved å vise til de nærmere og vekslende egenskaper ved den «posisjon» som angripes. Men dette er ikke uten videre tilfelle. Vi kan ikke om norsk arbeiderbevegelse si at en opposisjon fra venstre er noe som trer fram når og fordi det er grunn til det, f.eks. når flertallet beveger seg særlig hurtig i revisjonistisk retning, eller når levevilkårene forverres generelt i arbeiderklassen. Heller ikke kan vi si at fraværet av opposisjon betyr det samme som at DNA fører en relativt radikal politikk, eller at folk får det bedre i landet. Sammenhengen mellom materiell basis og politisk kurs i arbeiderbevegelsen er atskillig mer komplisert.

La oss begynne elementært. Arbeiderbevegelsen er en sammensatt sak. Vi kan tenke på den som tre lag. Nederst har vi basis, samfunnets produksjon eller økonomi. Det bestemmer hvordan alt annet skal se ut, også arbeiderbevegelsen. Over dette har vi fagforeningene, arbeidernes interesseorganisasjoner. Og over dette partiene, det «ideologiske» nivå av arbeiderbevegelsens struktur.

På figuren er denne strukturen tegnet opp. De vannrette pilene antyder at de ulike nivåene kan utvikle seg i noen grad selvstendig (økonomien følger f.eks. sine egne lover, det samme gjelder i noen utstrekning en organisasjonskultur som fagbevegelsen eller Arbeiderpartiet). Pilene nedenfra-opp viser til den gjennomløpende påvirkningen fra basis til overbygningen. Etter figuren går de slik at fagbevegelsen «bestemmer» over partiet. Dette er ikke uten videre tilfelle. Påvirkningen går også den andre veien, ofte i meget høy grad. Men poenget med figuren er ikke å si noe om den interne innflytelsesstrøm innenfor arbeiderbevegelsen. Det er å vise på hvilken måte et sosialistisk parti tilhører den politiske overbygningen i samfunnet: det gjør det som en overbygning over fagbevegelsen, som igjen er et uttrykk for arbeidernes sosiale kår. Vil man forklare den politiske kurs i et arbeiderparti, er det ikke nok å gripe til samfunnets økonomi eller produksjonen, og heller ikke til nabo- eller moderparti. Man må gå veien om arbeiderklassens situasjon slik den bestemmes av økonomien, får sin interesseformulering i fagbevegelsen, og finner ulike ideologiske uttrykk i arbeiderpartiene. Her kan det være ganske store forskyvninger over tid, slik de loddrette pilenes skråstilling på figuren antyder. Det kan helt enkelt ta tid, før en endring i basis viser seg i overbygningen.

En sterk venstreopposisjon — enten i form av en voksende fraksjon, eller i form av et opposisjonsparti i vekst — kan betraktes som et alment uttrykk for en radikalisering av ar-

beiderbevegelsen. Ikke alle arbeidere blir radikale, men noen blir, og de skyver på. Når inntreffer så dette?

Vi skal drøfte dette problemet ut fra tre forutsetninger. Den første gjelder de betingelsene som ligger i «basis», i samfunnets generelle økonomiske konjunkturer. De er noe arbeiderbevegelsen selv ikke kan gjøre noe særlig med, i hvert fall kunne den det ikke i den perioden vi her skal behandle, årene 1900–1950. Den andre forutsetningen er en som ligger i fagbevegelsen selv, og gjelder radikaliserings sammenheng med fagbevegelsens organisatoriske styrke eller svakhet. Den tredje forutsetningen gjelder så forholdene i den politiske overbygningen, altså de mer institusjonelle faktorer: innbyrdes plassering av ulike gruppers innflytelse og framgang/tilbakegang. Som vi skal se, må spørsmålet om venstreopposisjonens stilling ses i sammenheng med utviklingen på alle tre nivåer.

Opposisjonen og konjunkturerne

Diagram 1 gjengir profilen av fem kurver for den økonomiske og faglige utviklingen i Norge 1900–1950. Kurvene er gjengitt bare etter sin profil, for poenget ved oppstillingen er å vise tendenser til opp- og nedgang, ikke de absolutte tallene. De loddrette strekene markerer skiller mellom 5 faser innenfor de femti årene, markert I—V. De fem fasene gjengir den vanlige inndelingen av arbeiderbevegelsens historie i dette tidsrom, hvor skillene nok kan diskuteres og gjerne flyttes et par år fram eller tilbake for hver fase, men hvor mønsteret følger et hovedtrekk alle historikere er enige om:

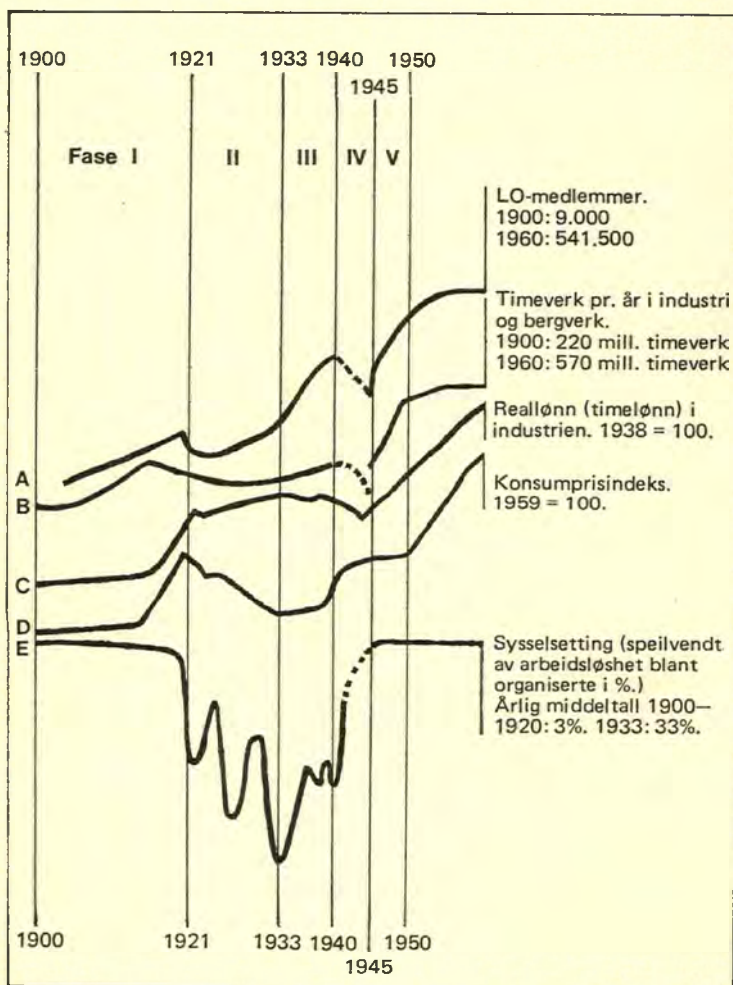
1905–21, *fase I*, er den «nye retnings» gjennombrudd og seier, her ført fram til første partisplittelse i 1921, da den sosialdemokratiske opposisjon brøt ut som eget parti.

1921–33, *fase II*, partisplittelsens år, med hovedvekt på faglig taktikk og direkte aksjoner. NKP brøt ut ved utmeldingen av Komintern i 1923. Samling DNA-Sosialdemokratene avsluttet 1927. Nedkjempelse av den kommunistiske opposisjon i fagbevegelsen 1927–30. 'Vaklingen' mellom faglig eller parlamentarisk linje avsluttet 1933.

1933–40, *fase III*, enhetens år, med overgang til parlamentarisme og krisepolitikk, videreført av Nygaardsvolds regjering 1935–40.

1940–45, *fase IV*, okkupasjonen. Organisatorisk oppriving, politisk radikalisering. Valget 1945: NKP 12%, DNA 41% av stemmene.

1945–50, *fase V*, den første etterkrigstiden. Hjemlig

Kurvene B, D, E etter Historisk Statistikk 1968 s. 76, 193, 529
 Kurve C etter Edv. Bull, Norsk Fagbevegelse, s. 107.

politisk integrasjon i Marshall- og NATO-systemene. NKP slått tilbake ved valget 1949 (alle mandater tapt).

Studerer vi nå kurvene i diagram 1 med henblikk på de første par faser, er det tydelig at opposisjonens framvekst før 1918, og partisplittelsen i årene etter 1921, var begivenheter som fant sted under helt ulike industrielle konjunkturer. Samtlige kurver viser en tydelig knekk omkring 1920: en overgang fra inflasjon, høyt sysselsettingsnivå, reallønnsøkning og tilstrømning til LO, og til prisfall, industriell krise og svære utmeldinger fra fagbevegelsen. Radikaliseringen opp mot 1918 fant altså sted på en tydelig oppgangskonjunktur, partistriden i overveiende grad på en nedgangsbølge. Av dette kan vi naturligvis ikke slutte at oppgang generelt skaper radikalisme (slik som uttrykket «de økte forventningers revolusjon» kan tyde på), nedgang stagnasjon og indre kiv, eventuelt også mindre radikalisme i arbeiderbevegelsen. Mellom den økonomiske basis og de politiske uttrykk ligger, ut fra den enkle modellen som her anvendes, fagbevegelsens organisatoriske forhold som det formidlende nivå. Disse forhold er naturligvis også påvirket av konjunkturerne. Kurven over LO-medlemmer viser dette ganske tydelig. Knekket i medlemstallet fra 1921 ble ikke gjenvunnet før i begynnelsen av 30-årene. Skal man karakterisere den faglige situasjon under ett i fasene I og II, må man si at fagbevegelsen før 1921 førte en offensiv, etter 1921 en defensiv kamp. En grunnleggende sammenheng her er prisutviklingen. Prisfallet 1921-33 gjorde hvert lønnsoppgjør til en strid om hvor stort *nedslaget* skulle være. Som man ser av reallønnskurven, gikk lønnsnivået i 1921 inn i en periode av langt svakere stigning enn før. Kombinert med sviktende industrielle konjunkturer og stor arbeidsløshet (vesentlig demografisk) ga dette en helt annen defensiv rolle til fagbevegelsen enn inflasjons- og ekspansjonsårene før 1921.

Rent almenpolitisk kan man også holde de to periodene opp mot hverandre. Verdenskrigens år ga nemlig en generell utvikling i radikal retning. Samfunnsmessig kontroll med næringslivet var i dette tidsrom aktuell politikk. Omfattende sosialiseringstiltak ble forberedt. Inntektsfordelingen forskjøv seg i arbeiderklassens favør. Hele det politiske system beveget seg mot venstre, noe som bl.a. viser seg i avholdsbevegelsens framgang. 1920-årene, og overhodet tiden fram til 1933-35, var derimot en klart reaksjonær periode. Statsaktiviteten forstummet som følge av pengeknapphet, og borgerlig politikk ble preget av repressive tiltak, av fascisme og arbeiderfiendtlige lover (se nedenfor).

Altså: radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i Norge fant sted under en generell framgang for radikale standpunkter og saker, mens den politiske motstrøm i tiden 1921-33 snarere ga grunnlag for et selvforsvar som neppe kan forstås som en særlig radikal linje: Tranmæl fant snart tilbake til sosialdemokratene, og kommunistenes innflytelse gikk tilbake fra valg til valg. Radikale opposisjonsgrupper kan etter dette se ut til å ha sine beste tider ikke når det økonomiske trykket generelt er størst, men tvert imot når det er minst.

Stemmer dette med de senere erfaringer fra perioden 1900-1950? Omkring 1933 snudde konjunkturerne. Arbeidsløsheten var fortsatt stor helt fram til krigen. Reallønnsutviklingen var heller stasjonær enn stigende. Men behovet for arbeidskraft i industrien steg etter 1933; produksjonen steg enda mer. Omslaget etter 12 år av mer eller mindre sammenhengende krise var kommet. Den generelle politiske konjunktur var kanskje igjen radikal: økonomisk planlegging og språklig samling hadde store år. Men noen radikaliserings innenfor arbeiderbevegelsen, f.eks. i form av økt press fra en venstreopposisjon, fant ikke sted — snarere tvert imot. Her ser vi altså en tydelig forskjell fra fase I, selv om flere kurver viser samme retning 1933-40 som før 1921. Det er åpenbart at basale økonomiske forhold ikke i seg selv forklarer så mye. Generelle politiske vilkår må trekkes inn. Dette kommer tydelig fram i utviklingen under fase IV, okkupasjonstiden.

Krigsårene kan forstås på mange måter. Vanligvis blir de sett som et brudd i alle «normale» utviklinger i norsk historie. I en viss forstand var de jo det. Grunnlaget for politisk virksomhet ble f.eks. drastisk forandret i og med at politiske organer tildels ble rasert, tildels opphørte. Men krigstiden kan også forstås på en annen måte. Den var, gjennom nazistenes okkupasjonspolitikk, uttrykk for kapitalismens mest ytterliggående press mot arbeiderbevegelsen. Krigen avdekket nemlig konflikter av tydelig klasse-karakter, selv om den i første rekke framsto som et imperialistisk overgrep. Mange arbeidsgivere profiterte aktivt på Hitlers rustninger. Leveforholdene i landet utviklet seg åpenbart i arbeiderklassens disfavør. Opposisjonen reiste snart hodet. En gruppe innenfor fagbevegelsen, som også rekrutterte flere radikale AUF'ere, trådte fram som Fagopposisjonen av 1940. Den var dannet for å hindre at arbeidskjøperne benyttet seg av tyskernes okkupasjon og det borgerlige Administrasjonsrådet til å slå timelønningene ned, et arbeid som senere brakte et par av dens ledere i farlig nær kontakt med tyskerne, og

de endte i landssvik. Fra 1942 steg imidlertid en annen opposisjon, den kommunistiske, til ukjent styrke, og ved frigjøringsvalget 1945 trakk NKP tre ganger så mange stemmer som i 1924, mellomkrigstidens høydepunkt. Denne opposisjonen holdt seg i noen år under de gode etterkrigskonjunkturerne, men ble, som vi skal komme tilbake til, nedkjempet i sluttet av 1940-årene.

Årene 1900-1950 viser, så skjematisk som de her er gjennomgått, at sammenhengen mellom industriell oppgang og sosial radikalisme ikke er entydig. Konjunkturskifte og forverring av levevilkår ga i 1921 grunnlag for en mer forsiktig kurs enn før 1921; i 1940 førte tilsvarende forhold til en radikalisering. Den industrielle oppgangen 1905-17 dannede bakgrunnen for den «nye retnings» opposisjon: oppgangen etter 1933 ble derimot ledsaget av enhet og fravær av opposisjon. Et *skifte* i konjunkturerne, så markert som det i 1921, eller 1933 eller 1940, er noe som åpenbart kan betinge endringer i arbeiderbevegelsens politiske kurs. Men hvilken vei endringene vil ta, er det neppe mulig å si noe nærmere om. Skal vi forklare de skiftende faser av arbeiderbevegelsens politiske historie, er det altså ikke nok å beskjefte seg med faktoren den kapitalistiske økonomiens trykk mot arbeiderklassen.

Opposisjonen og fagbevegelsens vekst

La oss her betrakte kurvene A og B i sammenheng. Landsorganisasjonen har, om vi ser bort fra mindre bølger, vokst gjennom hele perioden 1900-1950. Men hvem er det som kom til? Kurven over timeverk i industrien kan gi en pekepinn. Behovet for industriarbeid, målt i antall anvendte timer, viser nemlig en annen profil enn LOs organisasjon. Behovet for arbeidskraft økte kraftig under den storindustrielle høykonjunkturen 1905-17, men sto nærmest stille gjennom mellomkrigsårene. Dels skyldes denne stillstand konjunkturerne, dels den sterke rasjonaliseringen i industrien fra slutten av 1920-årene. Først etter 1945 kom et nytt sprang oppover. Vanligvis beskrives da også samfunnets grunnleggende klasseforhold slik at tiden opp til ca. 1918 ga en sterk overgang fra primær- til sekundærnæringene; mellomkrigstiden ga liten forskyvning, etterkrigstiden igjen en stor overgang, men denne gangen til funksjonærmessig mer enn til manuelt industriarbeid. Når LO vokste i mellomkrigstiden, betød det derfor først og fremst en organisering av ikke-industriarbeid-

dere, land- og skogsarbeidere ved siden av lønnstakere på kontor og i servicenæringer. Den siste gruppe står naturligvis også for veksten i tiden etter 1945, da skog- og landarbeidernes antall sank.

Det var en vanlig tanke at den langsiktige utviklingen i reformistisk retning i LO-DNA etter omkring 1920 må ha en sammenheng med funksjonærenes inntog i fagbevegelsen. Man kan tenke seg to muligheter. Enten har funksjonærene gjennom sin organisasjons-praksis virket dempende på arbeidernes radikalisme etter hvert som de er blitt tilsluttet LO. Eller så har fagbevegelsen selv dempet seg for å gjøre sine organisasjoner mer attraktive overfor funksjonærene. Begge deler kan selvsagt også ha skjedd. Ingen vet. Den mulige sammenheng er nemlig aldri konkret påvist. Den kan vel også vanskelig påvises. Arbeidere og funksjonærer tilhører samme *klasse*. Det er lite som tyder på at manuelt arbeid i seg selv er mer radikaliserende enn kontor- og servicepreget arbeid, om vi ser bort fra de mest belastende arbeidsplassene i industrien. Naturligvis kan man vise til ulike politiske tradisjoner i de ulike gruppene. Institusjonene er også forskjellige. Men slike forskjeller finnes også mellom grupper av manuelt arbeidende. Det saken gjelder, er hver gruppes levekår og strategi for å bevare/forbedre sine materielle interesser. Forverres kårerne, kan resultatet bli radikalisering like godt blant hvitsnippene som blant fabrikkarbeiderne, slik som under radikaliseringen av statsfunksjonærene etter 1918,⁷ eller kanskje under radikaliseringen av akademisk utdannede tjenestemenn fra 1960-årene.

Men selv om funksjonærene skulle gi en slik langsiktig forklaring av revisjonismen, løser de ikke *opposisjonens* problem. Anti-revisjonistiske opposisjoner har oppstått ut fra ulike grunnlag av revisjonisme, og ut fra grupper som ikke nødvendigvis er knyttet til «klassisk» industriarbeid. Altså må vi finne fram til mer spesielle sammenhenger mellom materiell situasjon og politisk praksis. La oss igjen ta utgangspunkt i kurven over LOs medlemstall. Den viser vekst. Dette vekst-bildet kan differensieres. Tilslutningen til LO betyr jo nemlig ingen jevn vekst i alle forbund samtidig, men at noen forbund på et gitt tidspunkt har gått fram, mens andre har stått mer stille. Ulike fag, dvs. de ulike næringers arbeidere, har nådd fram til organisatorisk «metning» til ulik tid. Boktrykkere og typografer ble for eksempel gjennomorganisert som fag så tidlig som i forrige århundre, jern- og metallarbeidere rundt første verdenskrig, kjemiske fag i 1920-årene, skogsarbeidere i 1930-årene, visse funksjo-

nærer etter krigen. Den individuelle utvikling av hvert fag har en samlet betydning for arbeiderbevegelsen. Det at et fag er gjennomorganisert, betyr nemlig noe meget vesentlig for de fagorganiserte: at de innehar et tilnærmet monopol på arbeidskraften i vedkommende fag. Dette stiller dem ikke bare i en sterkere posisjon vis-à-vis arbeidskjøperne enn fagorganisasjonene i svakt organiserte næringer. Det stiller dem i en annen posisjon. Deres interesser går i retning av kollektive avtaler og forhandlinger. Streik, eller bare trusel om streik, er som regel et effektivt våpen for dem. Det er nærliggende å tenke seg at dette gir de gjennomorganiserte en annen politisk profil enn de som ikke har en slik sterk stilling.

Jorunn Bjørgum har vist hvordan denne forskjellen mellom «høyt» og «lavt» organisasjonsnivå kan forklare mye av det som skjedde i norsk arbeiderbevegelse under den «nye retnings» oppmarsj.⁸ De nye arbeiderne var jo ufaglærte. De kunne derfor ikke etablere noe som liknet på et monopol, men måtte gripe til en annen faglig taktikk overfor arbeidskjøperne. Denne taktikken, som bl.a. måtte gå ut på å verge seg mot streikebrytere med harde midler, var helt naturlig av mer radikal art enn den gamle, tarifforienterte taktikken. Det oppsto en kløft i interesser mellom arbeiderne i de gamle industrier, utgått fra håndverksproduksjon, og de nye, ufaglærte, utgått fra anlegg og storindustri. Ulike materielle interesser skapte grunnlag for en faglig splittelse (1911), denne igjen for et politisk skisma (1921).

Radikale holdninger i fagbevegelsen kan etter dette synes å ha en særlig grobunn i den enkelte fagorganisasjoners etableringsfase, hvor kampen føres både mot arbeidskjøpere og mot streikebrytere. Rent sosialhistorisk er det mye som tyder på at de skarpeste konfliktene i det norske samfunnet i den perioden som her behandles, var slike som gjaldt forholdene arbeiderne imellom, dvs. fagorganiserte mot streikebrytere. Det var i slike tilfeller — og bare i slike tilfeller — at vold var aktuelt i klassekampen her i landet. Menstadslaget, for eksempel, var opprinnelig et slag mellom arbeidere. Noe av et høydepunkt i så måte var årene 1927-33, da skog- og landarbeiderne ble organisert. Prosessen utviklet en serie av voldsomheter, fra Julussa til Randsfjorden, som på en meget påfallende måte aktiviserte klassemotsetningene i Norge. Statspolitiet ble opprettet som et mobilt forsvar for borgerlig jurisdiksjon. Et fascistisk alternativ ble forsøkt formulert i politikken, dels i, dels utenfor Bondepartiet, hvis medlemmer var den mest berørte part på arbeidsgiversiden.

Under disse tendenser til skjerpet klassespenning var opposisjonsgrupper som NKP og Mot Dag svært aktive. De forsøkte dels å utvide konfliktene, dels å gi dem en almen politisk fortolkning ved å gjøre skog- og landarbeidernes kamp til «hele arbeiderklassens kamp». Forsøkene mislyktes stort sett. En av forklaringene må være at konfliktstoffet var lokalisert til et relativt smalt og isolert segment av fagbevegelsen, nemlig til Østlandets skogsdrift og landarbeid. Klassekampen i Norge i begynnelsen av 30-tallet var overhodet av partiell natur. Mens den pågikk i visse fag, forhandlet arbeiderbevegelsens sentrale organer med borgersamfunnets om generelle samarbeidsløsninger både på det faglige og det politiske plan. Hovedavtalen og kriseforliket, begge av 1935, var den dobbelte krone på dette verk.

Mye mer kan sies om sammenhengen mellom organisasjonsnivået og politikken i arbeiderbevegelsen. Det som her er trukket fram, viser at sammenheng foreligger. Etableringsfasen virker radikaliserende, men det er selvsagt stor forskjell på etableringens omfang i 1905-17 og 1927-33. Dessuten har andre ting spilt inn for opposisjonens styrke/svakhet i de to faser. Fra konjunkturerne (basis) og fagorganisasjonsforholdene må vi nå gå over til de vilkår på det politiske nivå som gjør seg gjeldende.

Opposisjonen og arbeiderbevegelsens politikk

Innenfor arbeiderpolitikken er det to forhold som avgjør opposisjonens stilling. Vi har de organisatoriske forhold, som først og fremst gjelder spørsmålet om de sentrale organers mulighet for *kontroll* med opposisjonen. Og vi har de politiske forhold, spørsmålet om når det kan sies å foreligge et *behov* for en opposisjon. Går hovedlinjen i LO-DNAs politikk raskt mot høyre, kan man jo tenke seg at mange mennesker føler behovet for å protestere, og at de danner en opposisjon. Omvendt kan man tenke seg at i perioder hvor arbeiderbevegelsen virkelig får utrettet noe for å realisere i hvert fall noen av sine mål, da vil det politiske grunnlaget for en opposisjon forsvinne.

Ut fra erfaringene i de 50 årene vi her behandler, er det nokså klart at faktoren *behov* ikke kan studeres uten i sammenheng med faktoren *kontroll*, eller at politiske og organisasjonsmessige forhold er nøye flettet sammen. Dette vil gå fram om man ser nærmere på de to største opposisjonsbølgene som har reist seg i bevegelsens historie, den før 1918,

og den under okkupasjonen 1940-1945, og om man sammenlikner deres oppsving og nedgang.

I sosial plassering er det mange likhetstrekk mellom den «nye retning» på den ene siden (og spesielt den delen av den som holdt fast ved kommunismen etter partisplittelsen 1921-23), og krigskommunismen i 1940-årene på den andre. Studerer man valgkartet for 1945, er det påfallende hvordan NKP vant fram i de samme kretser hvor DNA sto sterkt, altså i typiske arbeiderkretser både innen industri-, jord- og skogbruksområder. Tallene tillater en konklusjon om at det var arbeiderstemmene i største almenhet som ble radikalisert under annen verdenskrig, og at den tilslutning til DNA som også var et trekk ved valget i 1945, må ha kommet fra borgerlig side. Tallene viser en tydelig kontinuitet med 1924 (første gang NKP stilte til valg), og peker ut Bergen, industristedene på Vestlandet og ved Skiensfjorden, samt Hedmark, som de sterkeste radikale områdene. Høye tall fra mange kretser i Trøndelag og Nord-Norge føyer seg til som et tydelig utkant-element i krigskommunismen, som dermed antar stort sett samme sosiale profil som den «nye retning» 30 år tidligere.⁹

Hvordan forklare to så like opposisjonsbølger? *Krigen* er uten tvil en faktor i dem begge. Krigen stimulerte til protest mot kapitalismen, og økte forventningene om dens sammenbrudd. Den russiske revolusjonen i 1917, og Sovjets befrielse av Europa — inklusive Finnmark — østfra 1944-45, styrker dette felles trekk. Men slike ytre faktorer kan ikke strekkes for langt. Krigssituasjonen blir f.eks. ofte strukket for langt i forklaringen av NKPs oppsving i 1945: NKP var særlig aktivt under krigens motstandsarbeid, det var til stede mens andre var i eksil, det nøt godt av Sovjetsamveldets goodwill osv. Men også andre var til stede og var aktive, og England var minst like populært som alliert som Sovjetsamveldet. NKPs suksess må beskrives som en del av en almen radikaliserings av norsk arbeiderbevegelse og norsk opinion i det hele tatt, tilsvarende den bølgen av sosial radikalisme som gikk over landet under første verdenskrig.

Dette er bakgrunnen. Forløpet var i begge tilfeller oppsiktsvekkende. Arbeiderbevegelsen i Norge utviste i 1918 en større radikalisme enn i land vi ellers naturlig sammenlikner oss med. Det normale var jo at den kommunistiske opposisjon var i mindretall. I Norge kom den i flertall, noe som stiller Norge nærmest på linje med Italia og Bulgaria i arbeider-radikalisme etter 1917. Også radikaliseringsen i 1945 var sterk. I slutten av 1930-årene var NKP en særdeles svak

faktor. Partiets forskjellige samlingstilbud overfor DNA ble avvist med ettertrykk. Krigen ga kommunismen en plutselig medvind. De hjemvendte DNA-folk sto i 1945 overfor den mulighet at NKP kunne etablere seg som et like stort arbeiderparti som DNA. Seriøse forhandlinger ble innledet om samling av de to. De sprakk, på kommunistisk tilbaketrekning.

En særlig faktor kan i begge tilfeller anføres: et uvanlig fravær av kontroll fra DNA-ledelsens side. Man hadde, verken i 1918 eller i 1945, den mulighet til å holde opposisjonen nede som var til stede i «normale» situasjoner. Både parti og fagbevegelse var før første verdenskrig relativt nye og sårbare organisasjoner i Norge, uten utviklete mekanismer til å passivisere de utålmodige. Ulf Torgersen har påvist hvordan den «nye retnings» suksess hang sammen med at reglene for representasjon på DNAs landsmøter var slik at de favoriserte små, radikale lag ute fra distriktene, nettopp slike lag som Tranmæls retning seilte opp på. Både det svenske og det danske sosialdemokratiet var betydelig bedre sikret mot opposisjonstrusler — og opposisjonen forble i mindretall. Var graden av radikalisme et særnorsk fenomen, var mangelen på organisatorisk kontroll også det, og det siste kan bidra til å forklare det første.¹⁰

Fravær av kontroll er også det som preget situasjonen for den kommunistiske opposisjon under okkupasjonen. Samtlige politiske partier utenom NS var forbudt av okkupasjonsmakten. Pressen var under sensur. Landets politiske elite befant seg i eksil eller (det gjaldt særlig arbeiderbevegelsen) i konsentrasjonsleir. Normal politisk virksomhet var opphørt — og dermed også den normale kontroll med venstreopposisjonen i systemet. Den borgerlige hjemmefronten hadde, slik flere krigsmemoarer viser, langt færre muligheter til å holde kommunistenes innflytelse i sjakk enn i fredstid. Arbeiderpartiets muligheter var kanskje enda færre. Mange kretser gjorde bruk av den paradoksale «frihet» (som samtidig var en frihet under maksimalt tysk press) til å utvikle en klar, antikapitalistisk opposisjonell holdning. Den viste seg ved valgene i 1945, like fullt som under den streikebølgen som gikk over norske arbeidsplasser i 1945-46.¹¹

Hvis vi regner fravær av kontroll som en forklaring på opposisjonens tilkomst både før 1918 og før 1945, må vi tilsvarende regne tilstedeværelse av kontroll som en faktor bak de samme opposisjoners nedgang. Nå kan man riktig nok si at den «nye retning» aldri ble slått tilbake, at den tvert imot ble sittende ved makten og gjør det ennå. Dens

mest ytterliggående del, som i størrelse tilsvarte $\frac{1}{4}$ av medlemmene, $\frac{1}{4}$ av de aktive fagorganiserte, $\frac{1}{4}$ av avisene og $\frac{1}{2}$ av stortingsgruppa av 1923, skilte seg imidlertid ut som eget parti. Ser vi nærmere på NKPs skjebne målt i stemmetallene fra de fire stortingsvalg nærmest «toppen» i henholdsvis 1924 og 1945, ser bildet slik ut:

<i>År</i>	<i>%</i>	<i>stemmer</i>	<i>stemmer</i>	<i>%</i>	<i>år</i>
1924	6.1	59.400	176.600	11.9	1945
1927	4.0	40.000	100.200	5.8	1949
1930	1.7	20.000	90.400	5.1	1953
1933	1.8	22.800	60.000	3.4	1957

I 1920-årene tok det altså 6 år å bringe NKPs stemmetall ned til $\frac{1}{3}$ av høydepunktet, etter 1945 tok det 12 år. Uttrykket «bringe ned» sikter til rivaliseringen mellom DNA og NKP, hvor DNA ikke gikk av med seieren og stemmene uten innsats. I 1920-årene ble kampen først og fremst utkjempet i fagbevegelsen, hvor kommunistenes innflytelse var stor, spesielt i Bergen og i industriområdene rundt Skiensfjorden. Mange punkter i utviklingen av DNAs og Tranmæls politikk i årene 1921-30 får mening bare om de tolkes som innlegg i denne striden. Det gjelder f.eks. både samlingen med sosialdemokratene og den oppsiktsvekkende programradikaliseringen på landsmøtet i 1930. Særlig skarp var striden under «Strassbourgerslaget» 1927-30. Den sterke rasjonaliseringen av norsk industri i slutten av 1920-årene skapte i denne tiden et nytt press mot arbeidsplassene som etter alt å dømme favoriserte en revolusjonær linje.¹² Styrkeprøve mellom fraksjonene toppet seg under NKPs forsøk på å sette ut i livet Kominterns sosialfascisme-taktikk, proklamert av Den Røde Faglige Internasjonale som de såkalte «Strassbourger-teser». Forsøket endte med katastrofe for kommunistene, både her og i Tyskland, og av parallelle grunner: I Norge ledet det kommunistene til å samarbeide med uorganiserte, i Tyskland førte det KPD sammen med nazistene. NKPs medlemsutvikling viser disse tall:

jan. 1924	13.960
jan. 1929	6.045
jan. 1932	3.500 ¹³

Året 1930 ga det foreløpige nederlag for kommunismen i norsk fagbevegelse, noe Jardar Seim ser som et utgangspunkt for LOs orientering henimot en arbeidsfreds- og samarbeids-

linje.¹⁴ På det politiske nivå kan vi likevel gjennom hele 1930-tallet spore en viss innflytelse fra NKP — eller bedre, en viss taktisk manøvrering overfor kommunistene — i Transmøls politikk, bl.a. under striden om avstemningsreglene i fagbevegelsen i 1934, og i hans holdninger til Moskva-prosessen og til Stalin. Først med Hitler-Stalin-pakten, og utbruddet av Finlandskrigen i november 1939, kan man nemlig si at stalinismen *helt* ble avskrevet i Arbeiderbladet.

Hvorfor falt det kommunistiske alternativ så raskt sammen etter 1945? Flere forklaringer trenger seg på. NKP *var* ikke det frihetlige partiet mange trodde i 1945, det var et stalinistisk parti. Dessuten hadde det indre problemer. Krigen mellom partisanene (Furubotn) og kommissarene (Løvlien), den som endte med utstøtelsen av Furubotns «annet sentrum» i 1949–50, var den bitreste partistrid vi kjenner i Norge. Samtiden la større vekt på belastningen fra Sovjetsamveldets utenrikspolitikk (Tsjekkoslovakia, Berlin, den kalde krigen). Dette ble i hvert fall det viktigste argument i DNAs systematiske anslag ble utført med en energi som neppe hadde vært mulig i 1930-årene, fra regjeringens kamp mot Spania-demonstrantene i 1946/47 til Gerhardsens Kråkerøy-tale fra februar 1948, da det i demokratiets og rettssikkerhetens navn ble pålagt norske arbeidere å redusere NKP mest mulig. I tillegg til denne kontrollen må dessuten den politiske situasjon i arbeiderbevegelsen trekkes inn. De første etterkrigs-årene regnes gjerne som en særlig radikal periode av arbeiderbevegelsens styre av samfunnet. Utviklingen av inntektsfordelingen gikk igjen, for en kort tid, i lønnsstakernes favør.¹⁵ Sosialisering og kontroll med næringslivet sto på dagsordenen i DNA. En senere formann i SF skiftet f.eks. parti *fra* NKP *til* DNA i 1945.

En periode av opposisjonens historie unndrar seg tilsynelatende forklaring gjennom faktorene kontroll og behov. I 1930-årene hadde opposisjonen fra venstre i norsk arbeiderbevegelse en helt annen karakter enn i de foregående perioder. Før 1930 var NKP, tildels i allianse med slike grupper som Mot Dag, en opposisjon med politisk kraft til å presse sentrale beslutninger mot venstre. Etter 1930 ble kommunistenes antall betydelig redusert, samtidig som de politiske konjunkturerne favoriserte en folkefront av særnorsk merke: en folkefront *innenfor* DNA.

Folkefronten var jo normalt en koalisjon basert på ad hoc-samarbeid mellom mange grupper, fra progressive liberale til kommunister. I Norge pågikk samlingen innenfor ett parti.

Mot Dag oppga Falk og uavhengigheten. NKP unnlot å stille lister mot DNA ved valget 1936. Tilslutning til Arbeiderpartiet fra prominente liberale, slike som Venstres tidligere utenriksminister Arnold Ræstad, forsterket preget av en folkefront. Tendenser som i mange andre land virket til å samle venstrekreftene i kamp mot fascismen, ga i Norge Arbeiderpartiet ren organisatorisk gevinst. Selvsagt fantes opposisjonelle: blant fagorganiserte som ikke slo seg til ro med hovedavtalens reguleringer fra 1935 og framover, blant venstreintellektuelle rundt tidsskriftene *Det 20. Århundre* og *Kamp og Kultur*, og ikke minst i AUF. Men de gjorde i disse årene lite av seg.¹⁶

Det er ikke så lett å forklare dette. DNA hadde sterk tallmessig framgang i 1930-årene, men partiets styrke kan ikke regnes som årsak til opposisjonens taushet: partiet ble jo styrket blant annet *fordi* opposisjonen tiet. Og den valgte ikke taushet fordi DNA ble mindre revisjonistisk: utviklingen gikk utvetydig i retning høyre. Men en ny situasjon var oppstått i og med krisen og fascismen. Et internasjonalt trekk, som ikke minst preget Kominterns disposisjoner, var at arbeiderbevegelsen mobiliserte mot fascismen på dens eget grunnlag, ved å søke småborgerskapet, nasjonalismen og kapitalismens stabilisering. Kritikk mot slike tendenser, som hadde et evident grunnlag i marxismen, var — må vi konstatere — helt enkelt mindre aktuelt enn før. Dette til tross for at slagordet fra valget 1933 og 1936, *Hele folket i arbeid*, ble betraktet som en vel regissert bløff.¹⁷ Det var jo også først nazistens brutale sysselsettingspolitikk som kunne løse arbeidsløshetsproblemet i Norge. De colbjørnsenske treårsplaner var det heller neppe mange som trodde på. Ledigheten var fortsatt stor under Nygaardsvold, og reallønnsutviklingen for folk i arbeid heller synkende enn stigende.

At opposisjonen stilnet av under disse forhold, kan altså neppe forklares direkte ved å vise til det politiske presset fra de store og nye internasjonale farer, krisen og fascismen. Derimot kan det forklares om man søker til «mellomnivået» av vår modell, fagbevegelsen og de særlige interessene den hadde.

Nøkkelen: Faglig strategi

Fagbevegelsens politiske virkemiddel overfor statsmaktene var, i hvert fall siden Fagopposisjonen av 1911s dager, den såkalte *direkte aksjon*. Det vil si streiker og demonstrasjoner

fra de organisertes side med direkte adresse til styresmaktene. I begynnelsen av 1930-årene var det mye som kunne tale for en omlegging av disse virkemidlene. Den direkte aksjonslinje var lite egnet til å påvirke den nye tendens hos det borgerlige stortingsflertallet til å ville legge fagbevegelsen under statens juridiske kontroll. I 1927 hadde man opplevd to slike framstøt: en utvidelse av fagforeningens økonomiske ansvar for skade eller tap påført bedriften under ulovlige streiker, og en strafferettslig beskyttelse av streikebrytere. Utvidet adgang til å anvende voldgift, eller tvungen lønnsnemnd, var hele tiden på tale. Regler mot fagforeningenes bruk av boikott og blokade av arbeidsgivere som tok inn uorganiserte arbeidere, ble reist i boikottloven av 1933. Som et samlende uttrykk for hele tendensen kom Bondepartiets forslag i 1933 om en særlig foreningslov, som skulle åpne for en generell statlig overvåking av alt foreningsliv i Norge.¹⁸

Disse tendenser i borgerlig lovgivning 1927-33 kan tolkes på flere måter. De hadde korporative anstrøk (særlig gjaldt dette foreningsloven), og ble av mange sosialister utlagt som en hjemlig variant av fascismen, dvs. som en borgerlig reaksjonær offensiv mot arbeiderbevegelsens organisasjoner. Ganske særlig var det Bondepartiets spesielle engasjement til fordel for juridisk kontroll som utløste slike tolkninger. Ser man det hele i litt videre perspektiv, er det imidlertid klart at det ikke dreide seg om et ensidig anslag fra borgerskapets side. Det som skjedde fra slutten av 1920-årene, var jo at fagbevegelsen igjen gikk inn i en vekstperiode. Kampen mot streikebrytere ble, som vi har sett, en hovedsak i mange fag, og på enkelte arbeidsplasser ble den faktiske monopolstillingen forsøkt brukt til å reservere arbeidet for de organiserte på en temmelig utfordrende måte. Av fagbevegelsens vekst i en periode med knapphet på arbeidsplasser oppstod en serie konflikter hvor fagorganisasjonenes virksomhet kolliderte med borgerlig rettsbevissthet. Man fikk én rettstilstand i arbeidslivet, en annen i samfunnet forøvrig. I samfunnet rådde kontraktsfrihet og økonomisk ansvar for skade, i arbeidslivet ikke. Problemet var påtrengende for alle, også for progressive borgerlige som betraktet fagbevegelsens krav som rettmessige. Det ble framstilt mest drastisk av ekstremistene på høyre fløy, i Bondepartiet og Høyre, for ikke å snakke om i Nasjonal Samling. Fagbevegelsens organisasjonsvekst var, slik sett, både et tema i fascistisk agitasjon, og et problem i den generelle politikk.

Det var for å løse dette problemet at fagbevegelsen valgte den parlamentariske linje i 1933. Dette er resultatet av

Jardar Seims grundige undersøkelse av tidsrommet 1930-35, og dette må stå som den generelle formel til forklaring av 1930-årenes utvikling. Mer spesielt betyr dette at en venstre-opposisjon som fortsatt ville holde på den direkte aksjonslinjen, eller som prinsipielt forkastet den parlamentariske linjes nødvendige kompromisser, ikke kunne fungere overensstemmende med fagorganisasjonens uttalte interesser i dette tidsrom. Opposisjonen måtte derfor komme til å bli av perifer og sekterisk natur.

Konklusjoner

Denne oversikten over venstreopposisjonens historie i Norge 1900-1950 har behandlet opposisjonens almene vilkår i norsk arbeiderbevegelse, ikke opposisjonsgruppene sjøl, deres program og taktikk. Grunnen er den tanke at de enkelte opposisjoner er én ting, deres tilslutning og sjanse til å øve innflytelse en annen. Det er jo alltid noen som er opposisjonelle i arbeiderbevegelsen, både på høyre og venstre fløy. Dette er en enkel konsekvens av dens brede og sammensatte natur. Kravet om «enhet» og «samling» er særlig sterkt i en bevegelse som hele tiden trues av fragmenterende tendenser. Arbeiderbevegelsen er dessuten så rik på teori og selvforståelse at ethvert standpunkt (i hvert fall gjelder dette venstresiden) kan begrunnes eller angripes med utførlige henvisninger til marxismen, og marxismen gir et arsenal av muligheter. Å studere det politiske innhold i de ulike gruppene er fengslende, men neppe fruktbart for vårt formål. Å forstå arbeiderbevegelsen historisk er noe annet enn å redegjøre for særstandpunkter: Det er å forstå de generelle prosesser som har holdt gruppene sammen og skilt dem fra hverandre gjennom de siste hundre år.

Opposisjonen som prosess er i denne utsikten drøftet etter en enkel tredeling: opposisjonenes forhold til utviklingen i samfunnets basis, dens forhold til utviklingen av arbeidernes interesseorganisasjoner, fagbevegelsen, og dens sammenheng med situasjonen i arbeiderbevegelsens politiske organer, partiene og ledergruppene. Noen enkel resept for *når* en venstre-opposisjon vinner tilslutning, er rimelig nok ikke funnet. Det eneste vi kan si, er at en forklaring som beveger seg på bare ett nivå, sjelden er holdbar. Vi kan ikke si at opposisjon er noe som vokser under en høykonjunktur, eller at opposisjon kommer når det er politisk plass for den. Andre faktorer griper også inn.

Innholdet i opposisjonen, slik vi innledningsvis strakte det bakover til en tradisjon i norsk arbeiderbevegelse, er to-sidig: anti-revisjonistisk og anti-byråkratisk på samme tid, eller om man vil, sosialistisk og populistisk. Disse grunntrekk, som hele tiden får sitt innhold nærmere bestemt av de politiske problemer som til enhver tid melder seg for arbeiderbevegelsen, kan føres tilbake til opposisjonens generelle muligheter på det politiske plan, slik de på én gang er bestemt av det politiske behov og av den organisatoriske kontroll. Opposisjonen fører en dobbelt kamp. Den vender seg mot tidens problemer, og mot ledelsens forsøk på nøytralisering og kooptering. Tofrontkrigen er et bestemmende trekk — så lenge en opposisjon er i opposisjon. I 1918 overtok imidlertid opposisjonen hele bevegelsen. Den gamle ledelsen, som hadde sittet siden 1880-årene, hadde løpt den såkalte opportunistens linje til ende. En ny tid, dvs. et næringsliv i strukturendring og en fagbevegelse i tilsvarende utvikling, krevde en ny politikk. Ledelsens kontroll sviktet. Opposisjonen vant fram til flertall.

Dette kan hende igjen. Kapitalismen sjøl skaper uopphørlige forandringer i samfunnet, ikke minst under en høykonjunktur, som den vi har opplevd siden Koreakrigen. Arbeiderbevegelsens byråkratisering og indre kontroll er ikke et absolutt fenomen, som beveger seg oppover i en nødvendig stigende linje. Nye konjunkturer og nye generasjoner har slått bresjer før. Skulle man formulere venstreopposisjonens historiske oppgave i Norge, måtte det bli denne: opposisjonen er alltid til for å forberede en ny mulighet for framgang for venstrekraftene i norsk arbeiderbevegelse.

Noter

1. Herb. Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* II, Stm. 1941 s. 366.
2. Ottar Brox, *Politikk*, Oslo 1973, gir i antologiens form uttrykk for framveksten av den særegne venstrepopulismen i slutten av 1960-årene.
3. Finn Gustavsen, *Rett på sak*, Oslo 1968, passim.
4. Knut Einar Eriksen, *DNA og NATO*, Oslo 1972.
5. Odd-Bjørn Fure i *Kontrast* (1973) nr. 3.
6. Teorien om «den ujevne utviklings lov» legges fram i Trotskijs *Den russiske revolusjons historie* b. I kap. I. Den har mye til felles med det William Lafferty kaller «the Bull-Galenson hypothesis» og som han drøfter inngående i *Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia*, Oslo 1971.
7. *Telegrafbladet*, årg. 1920-25, gir uttrykk for radikaliseringen

blant de 20.000 telegraftjenestemenn som følge av konjunkturomslaget og sparekravene mot etaten.

8. Jorunn Bjørgum, «Fagopposisjonen av 1911», TFAH nr. 1 1976.
 9. William Lafferty, *Industrialization, Community Structure and Socialism*, Oslo 1974, gir profilen av norsk arbeiderradikalisme fra valgene 1921 og 1924. Valget i 1945 er såvidt vites ikke undersøkt.
 10. Ulf Torgersen, *Landsmøtet i norsk partistruktur*, stensil 1961, s. 71ff.
 11. Hans F. Dahl, «Okkupasjon og integrasjon», *Historisk Tidsskrift* 1972.
 12. Jorunn Bjørgum, *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år*, Oslo/Drammen 1973, s. 157ff.
 13. Tallene er fra Lippe, red., *NKPs historie* I s. 167, 240, 268.
 14. Jardar Seim, *Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til*, Oslo 1972, s. 40ff.
 15. Ståle Seierstad, «Norsk økonomi» i Rogoff Ramsøy & Vaa, red., *Det norske samfunn* I, 2. utg., Oslo 1975.
 16. En oversikt over de ulike opposisjonene og deres kollaps under DNAs landsmøte i 1936 gis av Eyvind Dahl i *Veien Frem* nr. 6, 1936.
 17. *Mot Dags* årgang 1933 gir mange uttrykk for dette.
 18. Foreningsloven er behandlet av Ths. Chr. Wyller i *Nyordning og motstand* kap. 8, Oslo 1958. Boikottloven og «de arbeiderfiendtlige lover», se Seim *op. cit.* ..
-

Debatt

Edv. Bulls artikkel om radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse — teoretisk status

I TFAH 1/77 har William M. Lafferty framført en kritikk av deler av min artikkel «Synspunkter og historieteoretiske tendenser ...» i nr. 1/76. Hans innvendinger faller i to hoveddeler, spørsmålet om hvilken teoretisk status Edv. Bulls forklaring av den særnorske arbeiderradikalisme har, og Laffertys tolkning av denne forklarings teori.

1.

I konklusjonen på min analyse av Bulls artikkel framhevet jeg følgende trekk ved den konsepsjon som forklaringsmomentene inngår i: For det første at det omfattende system av hypoteser har utgangspunkt i en helhetskonsepsjon som omfatter samfunnet som totalitet. Mer konkret innebærer dette at analysen omfatter både økonomiske, sosiale, politiske og ideologiske strukturer. Videre at de økonomiske strukturer hadde en dominerende status, på samme tid som det politiske nivå var tillagt en relativ autonomi.

I gjennomgåelsen av seinere forskeres tolkning av Bulls artikkel påpekte jeg at de økonomiske forklaringsmomenter var tillagt en altoverskyggende vekt og at hans omfattende system av forklaringshypoteser derved var blitt atomisert.

Mot denne oppfatning innvender Lafferty at «det er Bulls artikkel som er atomisert.» Dette innebærer at de forklaringsmomenter som finnes i artikkelen ikke inngår i noen teoretisk rangordning. De enkelte forklaringshypoteser oppfattes som isolerte, sideordnede momenter. Innenfor den empiristiske vitenskapskonsepsjon som Bull her tillegges, framstår en atomistisk eller pluralistisk samfunnsoppfatning som den eneste logiske mulighet.

Hvordan er det så mulig å tolke Bulls artikkel så forskjellig? En mulig forklaring kan være at Lafferty har tolket Bulls artikkel *uavhengig* av hans øvrige historiske pro-

duksjon, mens jeg har analysert den i lys av eksplisitte historieteoretiske utsagn i andre arbeider som f. eks. følgende: «Alt som skjer i det menneskelige samfunn, er avhengig av utviklingen i produksjonsforholdene; staten og dens forfatning, ideen om religion, moral, rett, alt sammen er bare mer eller mindre ufullkomne avspeilinger av produksjonsforholdene og dermed av klasseforholdene.»¹ Det er ikke vanlig at historikere eksplisitt presenterer sin historie- og samfunnsteori i enhver realhistorisk undersøkelse. At det ikke finnes en *eksplisitt* utformet teoretisk konsepsjon i Bulls artikkel er såleis ikke det samme som at den ikke forutsetter et klart teoretisk perspektiv. I analysen av Bulls artikkel forsøkte jeg å rekonstruere den implisitte og bakenforliggende konsepsjon som både definerer omfanget av undersøkelsesobjektet og som gir visse organiserende prinsipper for forklaringshypotesene. Lafferty hevder at jeg i denne analyse har tillagt Bull begreper som ikke finnes i artikkelen og nevner i den forbindelse nivåbegrepet. Det er riktig at denne termen ikke er anvendt i artikkelen. Min problemstilling tok sikte på å undersøke om Bull opererer med en rangordning mellom de forskjellige grupper av forklaringshypoteser. At dette er tilfelle, går klart fram av følgende utsagn: «Aarsakene hertil er av tre slags: *for det første* maa de søkes i selve den økonomiske og sociale struktur i de tre landene, *der næst* i arbeiderbevægelsens historiske utvikling, og endelig i *nogen utstrækning* ogsaa i personlige forhold.»² (Uth. O.B.F.) Bulls bruk av begrepet «økonomisk grunnlag»³ i andre sammenhenger, viser også at han opererte med en samfunnskonsepsjon med flere strukturelle plan. Hvorvidt en bruker nivå, instans eller andre termer til å betegne dette forhold er av minimal teoretisk betydning.

Laffertys insinuasjon om at «Fures gjengivelse av Bull (...) ligner mer på min (Laffertys) egen analytiske fremstilling av Bulls ideer enn det gjør på Bulls artikkel», vil jeg bestemt tilbakevise. Min utlegning av Bulls artikkel bygger på en systematisering som ble gjort høsten 1971. (Ideologiske hovedtendenser innen norsk, svensk og tysk arbeiderbevegelse. Bergen 1971, s. 66 ff.) På dette tidspunkt var ingen av Laffertys bøker publisert.

Lafferty bebreider meg videre for å ha utlagt Bulls artikkel som «et eksempel på historisk materialisme». Dette er imidlertid ikke helt riktig. Jeg nøyde meg med å påpeke at «Bulls artikkel fra 1922 ble utformet på et tidspunkt hvor den historiske materialisme var retningsgivende for en stor

del av historieforskningen i Norge». Og at «Edv. Bull spilte sjøl en sentral rolle ved tillem্পningen og anvendelsen av denne historieoppfatning på et norsk materiale.» Jeg har såleis ikke hevdet at ovenfornevnte artikkel tilfredsstiller alle krav til en marxistisk analyse. Det vesentlige er at verken denne artikkel eller Bulls øvrige produksjon kan forstås uten en tar i betraktning tilslutningen til hva han oppfattet som de sentrale ideer i den marxistiske historieteori. Å foreta en nærmere bestemmelse av arten av hans marxkonsepsjon vil sprengre rammen for denne kommentar. I sin iver etter å drive polemikk glemmer Lafferty at han sjøl i begge sine bøker har karakterisert Bull som en marxistisk historiker.⁴ Hvordan det er mulig å karakterisere en historiker som marxist når denne produserer umarxistiske analyser er ikke lett å forstå.

Som det siste punkt i spørsmålet om den teoretiske status til Bulls artikkel spør Lafferty retorisk om jeg mener at denne artikkel befinner seg på samme teoretiske nivå som Nikolai Bukharins, *Historical Materialism*. Nei, sjølsagt ikke. Det finnes ikke noe grunnlag i min artikkel for å tillegge meg en slik oppfatning. Bukharins bok har den historiske materialisme som objekt, mens Bulls artikkel rommer en realhistorisk analyse. At de to arbeidene befinner seg på forskjellige teoretiske nivå, gjør det naturligvis ikke umulig å foreta en sammenligning av de samfunnskonsepsjoner som er nedfelt i dem.

Når det gjelder Laffertys innvending mot min karakterisering av Bukharins bok, blir jeg nødt til å innskrenke meg til en kort kommentar sjøl om temaet kunne fortjene en grundig behandling. Dersom Bukharins bok hadde vært mitt hovedtema ville naturligvis karakteriseringen av den ha vært noe mer nyansert. Men jeg ville ha fastholdt at den mekaniske materialismen hvor de politiske strukturer oppfattes som avspeilinger av den økonomiske basis, utgjør en hovedtendens i boken. Jeg kan dessverre ikke påberope meg noen originalitet i dette spørsmål. Den samme vurdering ble foretatt allerede i 1925 av Georg Lukacs i hans anmeldelse av Bukharins bok: «So führt z. B. B(ukharin) aus, eine wie genaue Parallelität zwischen der Hierarchie und den Herrschaftsverhältnissen in der ökonomischen Struktur der Produktion einerseits und derjenigen im Staate anderseits obwaltet, ...»⁵ Det sitat som jeg anvendte var naturligvis ikke ment som noe bevis, slik Lafferty synes å anta, men som illustrasjon på en tolkning.

2.

Når det gjelder spørsmålet om Laffertys bruk av Bulls artikkel, er det først nødvendig å oppklare et par misforståelser. Min artikkel drøfter overhodet ikke omfanget og arten av Laffertys realhistoriske analyser. Jeg har følgelig ikke sagt at hans arbeider er avgrenset til spørsmålet om forholdet mellom industrialisering og arbeiderbevegelsens ideologi. Når Lafferty videre hevder at han har «lagt ned et stort arbeid for å belyse den mulige sammenheng mellom de forskjellige typer forklaringer som Bull har satt fram ...», så er dette naturligvis riktig. Men jeg har da heller ikke skrevet noe som kan tolkes slik at dette bestrides. Min interesse innskrenket seg til Laffertys anvendelse og tolkning av Bulls artikkel. Det ble klart understreket at denne artikkel bare utgjorde en del av Laffertys teoretiske utgangspunkt. (Jfr. fotnote nr. 36 i artikkelen i nr. 1/76). Det er såleis et sterkt begrenset aspekt ved Laffertys arbeider jeg har kommentert. I min kritikk av den tradisjonelle tolkning av Bulls artikkel ble to forhold framhevet, den helhetlige konsepsjon i artikkelen var innsnevret til et avgrenset sett av hypoteser, og strukturen som forklaringshypotesene inngikk i var atomisert. I en fotnote ble disse innvendingene også gjort gjeldende overfor Lafferty. Det første av disse moment ble søkt begrunnet med et sitat fra *Industrialization and labor radicalism*, et arbeid som tok sikte på å utvikle det teoretiske fundament for hans empiriske analyser. Det sitat som er brukt, er etter mitt syn dekkende for Laffertys bruk av Bulls artikkel i dette arbeidet. Derimot er det ikke dekkende for hans to seinere bøker som rommer en mer fullstendig gjengivelse av momentene i artikkelen. Jeg beklager at den avgrensede interesse for Bulls artikkel i det ovenfornevnte arbeid indirekte er gjort gjeldende for Laffertys øvrige bøker.

Det andre punkt i min kritikk, at Bulls artikkel er blitt atomisert, står jeg fast ved. Laffertys oppfatning er som det har framgått ovenfor, at artikkelen er atomistisk, dvs. det finnes ingen struktur i dens momenter.

Når Laffertys arbeider ikke ble behandlet i sin helhet i min historiografiske analyse, skyldtes det ikke at disse ble vurdert som mindre viktige innen det problemfelt som ble behandlet. Det var tvertimot fordi jeg vurderte disse arbeidene som så viktige at de fortjente en særskilt presentasjon og vurdering. Jeg annonserte da også at dette ville bli gjort.

Etter denne lange gjennomgåelse av momenter hvor Lafferty og jeg har ulike vurderinger og oppfatninger, er det

hyggelig tilslutt å kunne konstatere at vi i det minste er enige på ett område. Jeg er helt enig i hans påstand om at historikerne «trenger en debatt om paradigmaer, ...» Men enigheten opphører når han i neste øyeblikk antyder at min interesse innskrenker seg til norske bidrag til en slik debatt. På slutten av «Synspunkter og historieteoretiske tendenser» hevdet jeg at den videre forskning måtte knytte an til Bulls samfunnshistoriske perspektiv. Men det ble også understreket at dette teoretiske utgangspunkt måtte suppleres med andre bidrag: «Den andre oppgaven består i å trekke inn og bearbeide innsikter, problemstillinger, begreper og teorier fra den omfattende internasjonale forskning.» Det får bli Laffertys problem å forklare leserne hvordan det på dette grunnlag er mulig å utrope meg til talsmann for et eksklusivt norsk paradigma.

Noter

1. Sitert etter Ottar Dahl, Historisk materialisme. (Oslo 1974). S. 52. (Kristiania 1922) S. 3.
2. Edv. Bull. Den skandinaviske arbeiderbevegelse 1914—1920.
3. Ottar Dahl op.cit. s. 37.
4. William M. Lafferty, Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia. (Oslo 1971) s. 20. og samme, Industrialization, Community Structure, and Socialism. (Oslo 1974) S. 21.
5. Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung. Bd. XI (Leipzig 1925) S. 217.

Rettinger

I artikkelen til Odd-Bjørn Fure: i TFAH 1/76, «Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og -bevegelse i den radikale fase 1918—1933» er det kommet inn to meningsforvirrende trykkfeil.

På s. 40 står det «en tiltakende *empirisk* tendens», mens det skal stå «*empiristisk* tendens».

På s. 53 står det «strukturelle teorier og samfunnet», mens det skal stå «teorier om samfunnet».

Dokumentasjon

Statskapital og socialisme

Noen bemerkninger til arbeidsprogrammet (1933)

I samband med forslagene til nytt prinsipp- og arbeidsprogram for DNA i 1933 gikk en debatt i partipressa og i partiets teoretiske tidsskrift «Det 20de Arhundrede». Fra debatten i tidsskriftet hitsetter vi to bidrag, det nedenstående, av Finn Moe fra nr. 1/1933 og det følgende, av Ole Colbjørnsen fra nr. 2/1933. Artikkene uttrykker to ulike teoretiske syn i partiet på strategien, krisepolitikken m.v. slik dette ble formulert i programutkastene. Arbeidsprogrammet fra 1933 er gjengitt i Einhart Lorenz (red.): «Norsk sosialisme i dokumenter», Oslo 1970, prinsipp-programmet i dette heftet av TFAH. Programdebatten i 1932 og 1933 behandles i Finn B. Førsumsunds artikkel i dette nummer.

Spørsmålet om statskapitalismen og vår stilling til statskapitalistiske tendenser er blitt aktuelt ved programrevisjonen.

I motsetning til tidligere er der i det nye prinsipielle program tatt med et avsnitt, hvor der både pekes på tendensen henimot den «organiserte kapitalisme» og på de statskapitalistiske tendenser. Det slås fast at denne økonomiske utvikling gjør overgangen til en socialistisk samfundsordning lettere enn den vilde ha vært fra en samfundsøkonomi som var mindre organisert og hvor staten grep mindre regulerende inn. Dette er for såvidt intet nytt, men noe som Marx jo har gjort opmerksom på og som bare er blitt aktuelt derved at disse tendenser i våre dager trer så tydelig frem.

Det ovenfor nevnte avsnitt av det prinsipielle program lyder slik:

«Den økonomiske utvikling har gjort næringslivet modent for sosialisering. Ledelsen av og kontrollen med hele industrigrener er idag konsentrert på noen få kapitalisters hender, således at samfundet kan tre i deres sted og lede produksjonen ut fra hensynet til det almene vel. Samtidig griper stat og kommune i stadig stigende grad direkte regulerende inn i det økonomiske liv og driver selv økonomisk virksomhet.

Ved at arbeiderne erobrer statsmakten og utnytter denne til samfundsmessig ledelse og kontroll av det økonomiske liv skapes forutsetninger for en overgangsform til socialismen».

I ennu høyere grad gjør det nye arbeidsprogram spørsmålet om vår stilling til de statskapitalistiske tendenser aktuelt. Det er jo noe av det centrale i arbeidsprogrammet at partiet krever at samfundets innflytelse — det heter karakteristisk nok ikke statens innflytelse — over næringslivet skal økes, og at dette skal inn under sam-

fundsmessig kontroll. Riktignok tas der også her i innledningen den meget vesentlige reservasjon at «en effektiv samfundsmessig kontroll som programmet tilstreber, kan ikke tilfredsstillende utøves av den kapitalistiske stat, men bare av et socialistisk samfund, som bygger på arbeidslivets grunn». Programmet slår hermed fast at en virkelig samfundsmessig kontroll av statskapitalismen ikke kan gjennomføres uten at arbeiderne har samfundsmakten.

Spørsmålet om statskapitalismen spiller således en fremtredende rolle i det nye program, og det er overmåte viktig at der på dette punkt ikke råder noen uklarhet. Ellers kan det, som vi vil forsøke å påvise i denne artikkel, føre til skjebnesvangre konsekvenser og medføre en total kursendring i partiets politikk.

Men som der råder stor uklarhet om disse spørsmål og man ofte har en følelse av at man diskuterer «olika ämnen» er det nødvendig først å gå litt nærmere inn på hvad spørsmålet egentlig gjelder, hvad der skjuler sig bak dette ord statskapitalisme, som ofte fortolkes på de mest forskjelligartede måter.

Det første som da er nødvendig er å holde ut fra hverandre ting som ofte blandes sammen. Man må skjelne mellom det som kalles for «organisert kapitalisme» og det som kalles «statskapitalisme». Begge deler er karakteristiske for den senere kapitalistiske utvikling og er karakteristisk for det stadium av denne utvikling som vi gjennomgår idag.

Med *organisert kapitalisme* forstås for å si det enkelt, tendensen til stadig større sammenslutning av de kapitalistiske bedrifter, slik at makten over næringslivet samles på stadig ferre hender, fortrinsvis hos bankene.

Med *statskapitalisme* forstår vi derimot statens stigende tendenser til å gripe regulerende inn i næringslivet (sildeloven og melkecentralen er typiske eksempler) og til selv å drive næringsvirksomhet (Glomfjord). Det siste gjelder jo forøvrig ikke bare staten, men også kommunene og fylkeskommunene.

Før vi kan drøfte spørsmålet om arbeiderbevegelsens stilling til disse to sider av den kapitalistiske utvikling, må vi først undersøke dem litt nærmere, og se hvad de innebærer og hvilke følger de har.

Den organiserte kapitalisme

Det er utvilsomt at vi i våre dager er kommet inn i en ny fase av kapitalismens utvikling. Den viktigste forandring i motsetning til tidligere er den større *konsentrasjon av kapitalen*, at større mengder kapital samles på ferre hender.

I og for sig er dette ikke noe nytt. Marx har påvist at tendensen til stadig større konsentrasjon av kapital er en av kapitalismens viktigste utviklingslover.

Det er unødvendig i denne forbindelse å gå nærmere inn på årsakene til denne stadig stigende konsentrasjon. De ligger som bekjent deri, at den konstante kapital og innenfor denne den fikse kapital stadig vokser. Eller for å si det på en enklere måte: at den tekniske rasjonalisering og dermed de bundne utgifter for bedriften stadig vokser.

Men dermed forstår vi også hvorfor den kapitalistiske konsentrasjon nettop har skutt slik vekst i etterkrigstiden, som i utpreget grad har vært noen rasjonaliseringens år. Vi kan si det på den måten at konsentrasjonen i etterkrigsårene har foregått i et slikt tempo, at kapitalismen dermed er kommet over i en ny fase.

Hvori består så det karakteristiske for denne nye fase? Det består

deri at man i motsetning til den tidligere privatkapitalisme, hvor hver arbeidsgiver gjorde hvad han selv vilde, nu har en organisert kapitalisme, hvor den enkelte arbeidsgiver mer og mer blir underlagt de store kapitalistiske sammenslutningers vilje. Vi kan bare nevne begrepene trusters, monopoler og karteller, så forstå enhver hvad der siktes til. Men det er nødvendig å peke på hvor stor rolle disse sammenslutninger spiller. I en tysk undersøkelse offentliggjort i 1930 heter det at «det turde bare være få mere betydelige aksjeselskaper, som ikke er forbundet med andre selskaper». Det samme kan fastslås for andre lands vedkommende. Denne tendens til sammenslutning fører også utover landegrensene, hva de internasjonale trusters og karteller er et vidnesbyrd om.

Denne sammenslutning setter den enkelte arbeidsgiver ut av spillet, og ledelsen konsentreres hos trustens eller kartellets ledelse. Sammenslutningen er for såvidt et skritt på veien til ophevelse av det kapitalistiske anerkjennelse og til en høyere organisasjon.

Det henger sammen med denne høyere organisasjon at den frie konkurranse i stadig større grad opheves. Prisene bestemmes ikke lenger utelukkende av privatkapitalismen på markedet, men fastsettes for en stor del av trusten eller kartellet.

Statskapitalismen

Statens regulerende inngripen i næringslivet skyldes for en stor del den foran nevnte utvikling. Disse sammenslutninger får ved selve sin størrelse en så stor betydning at f. eks. et sammenbrudd vilde ha katastrofale følger. Staten har derfor måttet avverge slike sammenbrudd. Tydeligst så man dette under kredittkrisen i 1931, da staten i flere europeiske land måtte tre støttende til for storbankene som holdt på å ramle sammen. Også her i Norge meldte dette spørsmål sig med Kreditbanken og Bergens Privatbank. Om ikke så meget her i landet, så måtte i andre land staten gripe inn fordi disse bankene for en stor del hadde ledelsen av eller så stor betydning for visse trusters at et sammenbrudd vilde ha betydd katastrofe for en hel næringsgren. Forøvrig har man f.eks. i Tyskland tallrike eksempler på statsstøtte til trusters direkte, som var sammenbruddet nær. I Norge har Stortinget ydet Rosenberg mek. verksted statsstøtte.

Men staten griper ikke inn i næringslivet bare på denne måte. (Det er forresten kanskje allerede nu nødvendig å gjøre opmerksom på at inngripen ikke egentlig er det rette ord. Staten er jo langt mere kapitalens tjener enn dens herre!)

I tollpolitikken f. eks. blir de store sammenslutningers vilje og ønsker avgjørende. Det hender også at staten må gripe inn for å regulere enkelte trusters priser. Endelig bidrar staten selv til å fremme den nødvendige sammenslutning som f. eks. ved fleske- og melkecentralene.

Til denne statens regulerende inngripen kommer så at staten i stigende grad selv driver næringsdrift. (Med staten menes da ikke staten i ordets engere betydning, men også kommunene og fylkeskommunene). Den har lenge drevet næringer av samfunnsmessig interesse som jernbane, post, telegraf, men den driver også elektrisitetsverk, gassverk, bygger boliger, og har også interesser på områder hvor den offentlige samfunnsmessige interesse ikke er så lett synlig, som f.eks. drift av skoger, drift av gruber osv.

Denne offentlige næringsdrift er i virkeligheten av meget stort omfang. Den kjente tyske nasjonaløkonom Julius Hirsch anslo i 1926 den tyske stats formue til ca. 50 milliarder mark, dvs. 1/5 av hele

den tyske nasjonalformue. Det tyske rikes, de enkelte lands og kommunenes andel i de tyske aksjeselskapers grunnkapital blev på den tid anslått til minst 20 prosent. M.h.t. produksjonsverdien anslo man den offentlige næringsdrifts ydelser til 1/5 av den tyske nasjonalinntekt, dvs. den hadde like stor andel i nasjonalinntekten som den tyske tungindustri eller hele det tyske landbruk.

Man kan altså konstatere en stadig sterkere infiltrering av næringsliv og statsmakt. Næringslivets interesser blir mer og mer bestemmende for statens politikk, og staten på sin side griper direkte inn i næringslivet.

Denne utvikling er det som man kaller statskapitalistiske tendenser. Statskapitalisme betegner egentlig en økonomi hvor staten på denne måte støtter og regulerer alt næringsliv, men ordet brukes ofte også for å betegne tendensene henimot denne tilstand.

Følgene av den organiserte kapitalisme og statskapitalismen

Det er klart at den utvikling som ovenfor er skissert betegner en ny fase i kapitalismens utvikling, som karakteriseres derved at de privatkapitalistiske interesser trenges tilbake. Ved siden av den gamle privatkapitalisme vokser der frem en helt og halvt offentlig kapitalisme, bestående av:

1. Statens egen næringsdrift.
2. Den del av næringslivet som staten regulerer.

Det er innlysende at denne helt og halvt offentlige kapitalisme danner et grunnlag for en delvis planøkonomi (i og med den høiere og bedre organisering av næringslivet) og for en samfundsmessig kontroll med næringslivet (i og med statens inngripen). Vi skal senere komme tilbake til spørsmålet om statskapitalismen som overgangsform til socialismen, men vi kan iallfall fastslå at denne utvikling gjør det lettere å gjennomføre en socialistisk økonomi, enn om der ikke var sammenslutninger og ikke var statsinngrep.

Dertil kommer så at den organiserte kapitalisme i sig selv innebærer tendenser som virker som sprengkiler innenfor privatkapitalismen og stiller kapitalistene foran valget av utveier som tenderer i socialistisk retning.

Vi har pekt på at det kapitalistiske anarki delvis er opphevet ved at den enkelte arbeidsgiver ikke lenger spiller samme rolle som før, men at den kapitalistiske økonomi ved de store sammenslutninger er kommet inn under en delvis felles ledelse for de enkelte sammenslutninger og kontroll med de enkelte bedrifter av denne ledelse. Dette er en tydelig tendens henimot planøkonomi.

Videre har den voldsomme rasjonalisering og konsentrasjon medført at bedriftene i stadig stigende grad er henvist til å øke produksjonen for å kunne gi utbytte. Utbyttet er avhengig av masseproduksjon. Men masseproduksjon har igjen til forutsetning kjøpekraft hos massene. På denne måte tvinges kapitalistene til å gi arbeiderne bedre levestandard, øke deres lønninger — altså et moment som virker i høieste grad sprengende for kapitalismen.

Statskapitalisme og sosialisme

Det er lett forståelig at en slik utvikling hos store deler av arbeiderbevegelsen har skapt den tro at man seilte med full fart frem mot socialismen, og at fikk denne utvikling fortsette, så vilde vi en vakker dag våkne i et socialistisk samfund uten å ha merket overgangen engang. Den organiserte kapitalisme er jo skritt på veien frem

til en planøkonomi og statskapitalismen et skritt på veien frem til samfundsmessig kontroll.

Denne opfatning, som jo ikke bare er en tro, men er den teori som mange arbeiderpartier, først og fremst det tyske socialdemokrati, har arbeidet etter helt til det siste, gjør det nødvendig for oss å se litt nærmere på de muligheter som den utvikling vi har omtalt, byr for en overgang til socialismen.

Da er det en ting som man må være opmerksom på, fordi den er av vesentlig betydning: *Kapitalismen setter sig av all makt til motverge mot denne utvikling og det er kapitalistene som har makten i samfundet*¹⁾. Eller for å uttrykke oss marxistisk: kapitalismen lider under en voldsom indre motsetning, nemlig motsetningen mellom den privatkapitalistiske tendens og tendensen henimot organisert kapitalisme og statskapitalisme. Det er bare nødt og tvunget, at kapitalistene går med på den utvikling vi har beskrevet. Det beste bevis for dette er at det er kriseårene etter krigen og i ennu høiere grad den nuværende krise som har *tvunget* kapitalistene til denne utvikling og da særlig til statskapitalistiske forholdsregler. (Man kan jo bare tenke på «Aftenposten»s og «Sjøfartstidende»s krav om frihet for næringslivet!)

Man må altså være opmerksom på at det er meget sterke tendenser som direkte motarbeider den utvikling som av mange utlegges som full fart fremover mot socialismen.

For det første setter kapitalistene sig imot en rasjonell og hele næringslivet omfattende planøkonomi. For den vilde jo bety det samme som at alle arbeidsgivere sank ned til å bli blotte og bare utførende organer for næringslivets centralledelse. Det er også umulig av den grunn at da vilde profittthensynet ikke lenger kunne være bestemmende for kapitalplasing og produksjon. Og sjalter man ut profittthensynet, så kutter man kapitalismens livsnerve over.

For det annet setter kapitalistene sig imot et virkelig økonomisk demokrati, hvor arbeiderne får avgjørende innflytelse på ledelsen av næringslivet. En effektiv samfundsmessig kontroll er derfor ikke mulig innenfor statskapitalismen.

For det tredje kan kapitalistene ikke gå over til en virkelig behovsproduksjon, fordi profittthensynet da måtte sjaltes helt ut.

Her er vi ved et meget vesentlig punkt for bedømmelsen av statskapitalismen: *av egen interesse drives kapitalistene til å holde igjen for utviklingen og finner sig bare i den nødt og tvungent*.

Når vi har fastslått dette stiller spørsmålet om statskapitalismen som *overgangsform* til socialismen sig langt klarere. Vi kan slå fast at så lenge kapitalistene har makten i et samfund med organisert kapitalisme og statskapitalisme, vil de motsette sig utviklingen frem mot socialismen (den nuværende voldsomme reaksjonsbølge er denne motstands politiske uttrykk) og motsette sig arbeidernes voksende innflytelse. Forutsetningen for et positivt arbeide for å drive utviklingen henimot socialismen, er derfor arbeidernes overtagelse av makten. Først når det er skjedd og kapitalistenes motstand mot utviklingen er ryddet av veien, vil det være mulig å gjennomføre en effektiv samfundsmessig kontroll og en effektiv planøkonomi.

Der er altså stor forskjell på en statskapitalisme, hvor kapitalistene har makten og en statskapitalisme, hvor arbeiderne har makten. Og skal uttrykket statssocialisme overhodet ha noen mening, må det brukes om en statskapitalisme, hvor arbeiderne har makten. I det ytre er nok disse to former for økonomi helt like, men de er vesensforskjellige med hensyn til sitt innhold. Og gjør man først

denne forskjell på de to begreper, er det også en umulighet å snakke om en demokratisk statskapitalisme. En slik kan overhodet ikke eksistere.

Her ser man forøvrig klart en av de farligste følger av en feilaktig innstilling til statskapitalismen. Hvis det skal bli almindelig i vår presse å fremstille statskapitalismen som en *overgangsform* til socialismen, istedetfor å si det som er langt riktigere, at den gjør næringslivet modent for sosialisering, hvis man snakker om den demokratisk kontroll som om denne var effektiv, hvis man fremstiller staten som motarbeidende kapitalistenes interesser ved å lovprise statskapitalismen, hvis man, slik som arbeidsprogrammet *kan* gi foranledning til, stadig appellerer til staten — hvis man kort sagt skaper en kullsviertro til staten, så skaper man samtidig et fullstendig feilaktig bilde av de herskende maktforhold og utvisker opfatningen av staten som en *klassestat*. Istedet blir staten ophevet til en nøytral institusjon som står over klassene.

Og da gjør man den samme feil som sosialdemokratiet har gjort m.h.t. Folkeforbundet. Fordi det bare har stolt på Folkeforbundet (som jo er en statskapitalistisk institusjon i internasjonal målestokk) har det tatt livskraften fra arbeiderorganisasjonenes egen kamp mot krigen.

Vårt arbeidsprogram *kan* føre til det samme. Hvis vi stadig skal appellere til staten istedetfor å tvinge den, hvis planlegningsinstitutter, riksøkonomiråd og finansråd skal føre politikk for arbeiderbevegelsen, hvis vi lærer arbeiderne op til å håpe og tro på disse institusjoner ved å overdrive betydningen av dem, så svekker vi uvegerlig organisasjonenes egen slagkraft, svekker medlemmenes kampvne og kamplyst.

Arbeiderbevegelsens politikk

Man kunde tro at vi på denne måte fordømmer hele det fremlagte arbeidsprogram og anbefaler en steril politikk, som bare går ut på å slå om sig med slagordene sosialisering og maktovertagelse. Det er som vi siden skal se ikke vår mening, langt derfra.

Men vi tror det er nødvendig å være klar over, som vi allerede har vært inne på, at i forholdet til statskapitalismen er der to muligheter å velge mellom for arbeiderbevegelsen. Disse to muligheter er samarbeide eller kamp.

Den første linje — samarbeidets linje er den som er blitt kjent innen arbeiderbevegelsen under slagordet *økonomisk demokrati*. Det er litt vanskelig å gi en eksakt definisjon av hvad der egentlig ligger i dette begrep, men om den eksakte definisjon er vanskelig er det ikke så vanskelig å angi tendensen: selve denne politikk hvis mål er «økonomisk demokrati». Den tyske fagorganisasjons formann Leipart har definert det slik: «de private økonomiske interesser underordnet under samfundets interesser». Og en av det tyske socialdemokratis førende teoretikere Hilferding sier det slik: Fagorganisasjonens mål har alltid vært å organisere reguleringen av den kapitalistiske økonomi med statens hjelp. Det fremgår av selve den måte som denne uttalelse er formet på at den vil at arbeiderbevegelsens politikk skal bygge på de forhåndenværende statskapitalistiske tendenser for å utvikle disse videre.

Denne drøm om samarbeide beror på en rekke illusjoner. Og den vesentligste illusjon er den annen part i dette samarbeide, nemlig kapitalistene, er villig til ved positiv inngripen å drive utviklingen videre i den retning som arbeiderbevegelsen ønsker: frem

mot større planøkonomi, frem mot mere samfundsmessig kontroll, frem mot sosialismen.

Vi har tidligere i denne artikkel påvist de økonomiske årsaker til at kapitalistene nødvendigvis må motsette sig denne utvikling og bare nødt og tvungen finner sig i den.

Og den praktiske erfaring fra den sociale og politiske kamp viser tilfulle at det er riktig. Vi påviste at den organiserte kapitalisme og statskapitalismen krevet masseproduksjon, d.v.s. større kjøpekraft hos massene hvilket forutsetter høyere lønninger.

Men er det høyere lønninger kapitalistene har kjempet for i de senere år?

Statskapitalismen forutsetter statsinngrep i næringslivet. Kan det egentlig sies at kapitalistene krever statsinngrep? De krever statsstøtte uten å ville gi staten noen kontrollmyndighet. Den må fremtvinges.

Er det ikke statsinngrepene Aftenposten bekjemper når den angriper «halvsocialismen» som den kaller det? Den ting at det er først i krisetider, og som regel helst når bedriftene står foran et sammenbrudd, at man påkaller statens hjelp, er også et tydelig vidnesbyrd om at det er ikke frivillig man anmoder om statens inngripen. Historien om arbeiderpartiets krav om valutasentral er i så henseende et typisk eksempel. De borgerlige partier, d.v.s. kapitalistenes representanter, har motsatt sig det. Og blir den engang innført blir det fordi kapitalistene er tvunget til det.

Stillingen til valutacentralen viser oss spørsmålet om stillingen til statskapitalismen i et nøtteskall. Valutacentralen er en typisk statskapitalistisk foranstaltning. Arbeiderbevegelsen vil ha den, det kapitalistiske borgerskap vil ikke ha den. Er da et positivt samarbeide om gjennomførelse av en valutacentral mulig? Det sier sig selv at det ikke er det. Og selv om valutacentralen blir opprettet er da et samarbeid innenfor den mulig? Neppe. For arbeiderrepresentantene vil ut fra sin innstilling arbeide for utvidelse av dens virksomhet, kapitalistene for å begrense dens virksomhet mest mulig, eventuelt helt avskaffe den. At det i praksis forholder sig så bevises best av den kamp som i Danmark er ført om valutacentralens fortsatte beståen.

Og hele kampen om valutacentralen beviser tilfulle at et *samarbeide* mellom kapitalistklasse og arbeiderklasse om en utvikling i statskapitalistisk retning ikke er mulig. Og dermed er hele den politikk som karakteriseres ved ordet «økonomisk demokrati» dømt som en illusjonspolitikk, fordi kapitalistene vil bekjempe en gradvis utvikling henimot et statskapitalistisk økonomisk demokrati.

Denne politikk bygger ennvidere på den illusjon at kapitalistene frivillig skulde gå med på å innvilge folket, d.v.s. arbeiderbevegelsen, en utstrakt kontroll med næringslivet. Det sier sig selv at dette er en illusjon. En klasse går ikke frivillig med på å gi en annen makt over sine egne disposisjoner. Derfor er noen positiv demokratisk kontroll ikke mulig så lenge kapitalistklassen har makten i samfundet.

Og det aller beste bevis for at det ikke er mulig ved samarbeide om fremme av de statskapitalistiske tendenser å drive utviklingen hen mot mere planøkonomi og mere demokratisk kontroll, er vel den nuværende politiske situasjon. Hvis det var mulig hvorfor går der da en reaksjonær bølge av voldsomme dimensjoner over verden? Hvis kapitalistene vilde drive utviklingen i samme retning som arbeiderne, hvorfor hylder de da fascistiske ideer og vil op-

løse og forby arbeidernes organisasjoner? Det tyske socialdemokrati og fagbevegelsen førte denne politikk i mange år. Men det har ikke forhindret kapitalistene i gradvis å eliminere dens innflytelse. For øieblikket slåss den for statskapitalistiske forholdsregler for bare livet. Kapitalistene tar intet hensyn til dens forslag. Og derfor vokser der også i Tyskland frem en stigende erkjennelse av at denne politikk var feil. Typisk i så henseende er hvad formannen i det tyske socialdemokrati skrev for et par måneder siden:

«Vi vet at overgangen til den socialistiske planøkonomi ikke kan nære noen nyopbygning, men bare en ombygning. Vi vet at det ikke med et slag kan settes en socialistisk samfundsorden istedenfor den nuværende kapitalistiske uorden, men at den bare kan være resultat av et møisommelig arbeid og en seig kamp. *Men vi vet også at vi kan ikke overlate denne opgave til en stat som beherskes av storagrarer og storkapitalister, men at vi først må tilkjempe oss makten i staten og knekke industriherrenes og junkernes innflytelse*». (Uthevet her).

Tydeligere kan det ikke sies at sålenge kapitalistene har makten vil de motsette sig utviklingen hen mot planøkonomi og demokratisk kontroll, som er to av socialismens hjørnестener. Og at den nødvendige forutsetning er arbeidernes overtagelse av makten.

Vi kan altså slå fast at den politikk som går ut på samarbeide om opprettelse av statskapitalistiske institusjoner ikke fører frem, at om arbeiderne blir representert i aldri så mange statskapitalistiske institusjoner så vil de ikke derfor effektivt kunne drive utviklingen i socialistisk retning.

Men når man fastslår dette, da reiser der sig det meget alvorlige spørsmål om arbeiderbevegelsen kan tåle den belastning som et slikt samarbeide betyr. Hvis man tror at en demokratisk statskapitalisme er mulig, hvis man tror at staten utøver en effektiv demokratisk kontroll, så trekker dette efter sig samarbeide med denne stat, i form av koalisjonspolitikk. En slik innstilling betinger også et positivt samarbeide f. eks. i en valutacentral.

I og med et slikt samarbeide overtar arbeiderbevegelsen i massenes øine et tungt ansvar for tingenes tilstand og tingenes utvikling. Men samtidig har man ikke makten, hverken i regjeringen eller de statskapitalistiske institusjoner. Kapitalistene som har makten, de vil motsette sig en utvikling i videre statskapitalistisk retning, og de vil benytte disse institusjoner i kapitalismens interesse. Det vil igjen gå ut over arbeiderne. Og så sitter arbeiderbevegelsen der med ansvaret for sine representanter og kompromitterer sig selv. Når en slik statskapitalistisk institusjon, som arbeiderbevegelsen har fremstillet som et skritt på veien mot socialismen, som et stykke socialisme, gjennomfører forholdsregler som skader arbeiderne, så står man der. Da spiller denne politikk fallitt og da vender arbeiderne partiet ryggen. Det er det som er inntruffet i Tyskland. Er det noe krisen har vist, så er det vel det at desto mindre ansvarsbelastet et arbeiderparti er ved deltagelse i det nuværende samfunds-institusjoner, de være så statskapitalistiske de være vil, desto bedre er det. Hvilken åndelig krise må ikke de tyske socialdemokratiske arbeidere nu gjennomleve, når den stat som i 1925—28 blev fremstillet som et samfund i stadig utvikling mot socialismen (jfr. f. eks. den innstilling om «økonomisk demokrati», som blev forelagt fagkongressen i 1928) plutselig avslører sig som en brutal kapitalstat, hvor arbeiderne er lenger fra målet nu enn de var da?

Vår vei

Det er disse illusjoner som partiet må undgå, når det nu vedtar sitt nye arbeidsprogram. Og det er nokså viktig å være på vakt mot disse illusjoner, for selv om arbeidsprogrammet sett som et hele og særlig ved sin innledning uttrykkelig tar avstand fra en slik opfatning, så kan det ved selve sin formulering gi næring til slike illusjoner og har delvis allerede gjort det.

For å vise hvor lett dette arbeidsprogram kan føre til en kursendring i partiets politikk skal vi her sitere endel av de «Retningslinjer for den internasjonale faglige centrals økonomiske politikk» som blev vedtatt på kongressen i Stockholm i 1930. Man vil legge merke til den store likhet i de krav som fremsettes:

Valuta- og kredittpolitikken. Da valuta- og kredittpolitikken er av den største betydning grunnet på sin intime forbindelse med konjunkturforløpet, krever fagforeningene en kontroll med den nasjonale valuta- og kredittpolitikk under medvirkning fra fagforeningens side.

Fremme av de offentlige produksjonsforetagender. Fremme av de økonomiske foretagender, der er i hendene på det offentlige, er egnet til å innskrenke den private kapitalens monopol på økonomisk virksomhet. Det gjelder derfor om å utbygge den art offentlige foretagender og utvide dem til nye områder. Fremfor alt bør man kreve statens overtagelse av naturrikdommer og transportvesenet og utvidelse av de statlige og kommunale erhvervsvirksomheter, hvis formål er å tilfredsstille behov av mere almindelig natur.

Offentlighet og kontroll med erhvervslivet. Full offentlighet med hensyn til det økonomiske liv er en forutsetning for enhver målbevisst økonomisk politikk. Den tjener til forberedelse av en planmessig økonomi og hele befolkningens interesse. Derfor krever fagforeningene fullstendig offentlighet angående alle erhvervsvirksomheter forhold. I første linje bør der offentliggjøres opplysninger vedrørende antallet av beskjeftigede personer, produksjon og avsetning, lønninger og honorarer, sociale utgifter og rentabiliteten. Ved siden herav bør der utarbeides en omfattende offisiell produksjons- og avsetningsstatistikk. Monopolistiske foretagender bør stå under stadig opsikt av offisielle instanser, i hvilke fagforeningene bør ha en passende representasjon. Disse nasjonale instanser skal medarbeide ved kontrollen med de internasjonale monopolars virksomhet.

Planmessig fremme av landbruket. Gjennom planmessig fremme av landbrukets produksjon skal landbefolkningens levestandard og kjøpeevne høies og dermed også industribefolkningens realinntekt sikres og forhøies. Som et middel til en økning av landbrukets produksjon krever fagforeningene særlig en forbedring av avsetningsforholdene gjennom kooperative sammenslutninger, planmessig organisering av markedet gjennom en forminskelse av prissvingningene samt utbygning av landbrukets fagskolevesen.

Fagforeningens deltagelse i ledelsen av det økonomiske liv.

Nasjonalt er det derfor viktig at man oppretter et nasjonalt økonomisk råd overalt, hvor et sådant ikke allerede består, og at der sikres fagforeningene en passende innflytelse i dette. Dette råd skal gjennomføre en planmessig økonomisk politikk, og med hensyn til alle internasjonale økonomiske overenskomster sørge for den fornødne publisering og utøve det fornødne trykk på

regjeringene, for at sådanne overenskomster og konvensjoner virkelig gjennomføres.

De forskjellige faglige landsorganisasjoner opfordres til å stille kravet om opprettelsen av et sådant økonomisk råd, hvor et sådant ikke består, i spissen for deres økonomiske program.

Fagforeningene krever ennvidere likeberettiget representasjon i alle offentlige institusjoner, der virker som rådgivende organer i økonomiske spørsmål eller utøver økonomiske funksjoner.

Det sier seg selv at hvis man ikke er i aller høyeste grad akt-pågivende vil vårt arbeidsprogram som i så høi grad ligner på Amsterdaminternasjonalens program, lett kunne gi næring til de samme illusjoner som denne har bygget på og lett kunne føre til den samme politikk som denne har ført, koalisjonspolitik og samarbeidspolitik med arbeidsgiverne.

Og det vilde unektelig være nokså tragisk om Den norske Arbeiderparti etter nu i mange år å ha holdt sig klar av denne politikk, nu skulde gå over til den i det øieblikk man innen Amsterdaminternasjonalen enten selv mister troen på den, eller så trekker den logiske konsekvens av den og som i Tyskland går hen og samarbeider eller iallfall understøtter Schleicher-regjeringen.

Fremfor alt må man ikke henfalle til den illusjon at hele dette program kan gradvis gjennomføres. Man må ikke tro at de borgerlig-kapitalistiske partier frivillig vil gå med på den «nasjonale fabrikkreisning» som programmet forutsetter. Når man vil føre de halvt kommunale sporveier i Oslo tilbake til helt privat drift, så tyder ikke det på at man frivillig går med på den vesentlige utvidelse av den offentlige næringsdrift, som programmet krever.

Man kan godt si at programmet kjemper for en utvidelse av den statskapitalisme vi allerede har. Men vi har forsøkt å påvise at kapitalistene må bekjempe en slik utvikling og bare nødt og tvungent går med på den.

Det vil si det samme som at programmet må gjennomføres i kamp med kapitalistklassen, at dets gjennomførelse er avhengig, som det heter i innledningen, av arbeiderklassens styrke. Arbeiderklassen må, der hvor den økonomiske utvikling ikke selv besørger det, *tvinge* kapitalistene til å innføre statskapitalistiske institusjoner. De kan ikke innføres ved samarbeide. Og også innenfor disse institusjoner må der være kamp og ikke velvillig, positivt samarbeide, for kapitalistene må også *tvinges* til å drive dem i riktig retning.

Og nettop derfor, fordi arbeiderne så lenge kapitalistene har makten i disse institusjoner, nødvendigvis må stå i et visst kampforhold til dem, må man være ytterst forsiktig med å belaste sig med ansvaret for deres politikk. Man skal være forsiktig med å fremstille de statskapitalistiske institusjoner som et stykke socialisme i vår tid, som det er sagt i Tyskland at «socialismen marsjerer» hver gang der innføres en ny statskapitalistisk institusjon. Selvfølgelig bidrar denne utvikling til å føre oss nærmere socialismen, fordi selve kapitalismens utvikling fører oss nærmere socialismen for hver dag som går. Men de gjør det på samme måte som truster og rasjonalisering fører oss nærmere socialismen. Og vi skal vel ikke derfor gå positivt inn for dannelsen av truster?

Og fordi disse statskapitalistiske institusjoner sålenge kapitalistene har makten i samfundet, må føre kapitalistisk politikk — det er jo soleklart at når staten nu griper regulerende inn i næringslivet, så skjer det til kapitalistklassens fordel — så må partiet være forsiktig med å gå inn for disse institusjoner, og passe nøie på den form

disse institusjoner får. Sikres ikke arbeiderrepresentantene reell innflytelse, kan der ikke tas noe ansvar for dem.

Denne utvikling i statskapitalistisk retning fremmes i virkeligheten bedre ved en kamppolitikk enn en samarbeidspolitikk. Vi har sett at kapitalistene tvinges til å gjennomføre statskapitalistiske forholdsregler, særlig av den økonomiske krise. Desto mere velvillig og mindre kampinnstilt arbeiderbevegelsen er, desto lettere er det for kapitalistene å gripe til andre forholdsregler, f. eks. lønnsreduksjon, for å gjøre bedriften rentabel. Men er arbeiderbevegelsen sterk og kampinnstilt, så den kan forhindre lønnsreduksjon, så tvinger der ved kapitalistene til å gripe til organisert kapitalisme og statskapitalisme.

Vi sa tidligere i artikkelen at der er to motstridende tendenser i denne kapitalistiske utvikling idag. Der er kamp mellom de statskapitalistiske elementer og de privatkapitalistiske elementer. De privatkapitalistiske elementer kan bare holde stillingen på arbeidernes bekostning. Hvis arbeiderne kan forhindre dette, tvinges derimot kapitalismen over i statskapitalistisk retning.

Dermed skulde linjen for bevegelsen være klar. Det gjelder ikke å falle for fristelsen til å samarbeide om de statskapitalistiske institusjoner, men holde en klar kamplinje fri for alt samarbeide. Vi skal selvfølgelig reise krav om og stemme for statskapitalistiske institusjoner, som monopoler og melkecentral og offentlig næringsdrift, men vi må være forsiktige med å si at dette er sosialisme eller overgangsform til socialismen og istedet stadig fremheve at den nødvendige forutsetning for socialismen er arbeidernes overtagelse av makten.

Følger vi denne linje, vil man meget snart merke den kapitalistiske motstand mot planøkonomi, demokratisk kontroll og offentlig næringsdrift. Og det vil i virkeligheten komme dit at en videre gjennomførelse av arbeidsprogrammet betyr en avgjørende kamp om makten. Det viser jo tydelig nok den politiske utvikling. Om ikke arbeiderbevegelsen er innstillet på å ta denne avgjørende kamp, så er borgerskapet det. Det er beredt til ved fascistiske metoder å utsette sin motstander.

Derfor må arbeidsprogrammet, når det skal gjennomføres, nødvendigvis på et tidlig tidspunkt reise spørsmålet om en sprengning av det kapitalistiske samfund.

Det er derfor en illusjon å tro at dette program vil kunne gradvis gjennomføres. Skal arbeidernes makt og innflytelse økes i den grad som programmet forutsetter innenfor det kapitalistiske samfunds ramme, vil snart kapitalistene forstå at her gjelder det en avgjørende kamp.

Og også for arbeidernes vedkommende vil programmet meget snart stille spørsmålet om en fullstendig maktovertagelse. Det er en av de verdifulle erfaringer fra den russiske revolusjon, som Rosenberg så tydelig har påvist i sin «Geschichte des Bolschevismus». Rosenberg skriver om arbeidet etter erobringen av den politiske makt: «Den nye regjering satte arbeiderkontrollen over bedriftene ut i livet, for å få produksjonen igang igjen og forsyne byene med levnetsmidler og de øvrige behov. — — — Først viste Lenins ide om kontroll over produksjonen sig som uigjennemførlig. For de bevednede arbeidere, som var begeistret over sin seier, kunde ikke holdes innenfor rammen av en så måteholden reform. Men de jaget overalt arbeidsgiverne bort og bemektiget sig bedriftene. — — —

Først litt etter litt avfant Lenin sig med denne forandring.

— — — Det står altså fast at ikke bolsjevikene tok eiendommen fra de russiske arbeidsgivere, men arbeiderne gjorde det selv, spontant, mot bolsjevikenes vilje. For Lenin var der da intet annet å gjøre enn nølende å legalisere arbeidernes aksjon. Sovjetregjeringen tog nu fatt på å sammenfatte de enkelte bedrifter, skape ledende økonomiske organer for den enkelte industri og på denne måte forsøke en planmessig produksjon». (S. 113—115).

Dette er et interessant historisk eksempel på hvordan arbeidsprogrammets ramme nødvendigvis også må sprenges fra arbeidernes side.

Og denne utvikling viser svakheten i den argumentasjon som er brukt i propagandadebatten, at arbeidsprogrammet stemmer med Lenins program fra 1917. På dette punkt tok Lenin feil og Trotski fikk rett.

Og på dette grunnlag er det et godt arbeidsprogram. Det har evnen til å samle det arbeidende folk om partiet, og føre dem frem til å innse det som er det avgjørende i forståelsen av at videre fremgang er betinget av kapitalismens sprengning og arbeiderklassens overtagelse av makten.

Nettop heri ligger programmets styrke. Det kan samle store befolkningslag om partiet ved de brennende dagsaktuelle krav som det reiser. Og det skaper bindeleddet mellom våre praktiske krav og vårt prinsipielle sosialistiske mål, med at alle disse krav innebærer spiren til to av kjernepunktene i socialismen, planøkonomi og demokratisk kontroll. Og får vi først folk samlet om disse krav er der brutt vei for en socialistisk tankegang, og så vil utviklingen påta sig å vise at den effektive gjennomførelse er avhengig av arbeidernes overtagelse av makten.

Men vi tror også at vi har gjort oppmerksom på de farer for utglidning som programmet innebærer, hvordan det kan føre partiet op i en skjebnesvanger illusjonspolitikk. Nettop fordi programmet er så økonomisk riktig og åpner så vide økonomiske perspektiver, har man lett for å blendes av det og glemme de politiske forutsetninger for dets gjennomførelse og dets politiske konsekvenser.

Nu kan man si at denne fare for utglidning er et risikomoment, som ikke kan få oss til å kaste barnet ut med badevannet. Det er selvfølgelig riktig, men når risikomomentet i så høi grad er tilstede er det helt nødvendig å forsøke å sikre sig garantier mot denne risiko.

I siste instans avhenger det hele av den måte programmet blir lagt frem for befolkningen på i presse og fra talerstoler, og av den måte det søkes gjennomført på.

Men der kan jo også i selve programmets formuleringer gjøres endel for å minske risikoen og faren for utglidning. Og ut fra dette synspunkt kunde man tenke sig enkelte endringer eller tilføyelser som kunde understreke det som her er fremhevet. Således tror vi det vilde være en fordel om kravet om *arbeider- og bondekontroll* kom sterkere frem og konsekvent blev satt i stedet for statskontroll, for ikke å vekke illusjoner om statens nøytralitet og for å motvirke kullsviertroen på staten.

Vi vilde for eks. i avsnittet om «Penge- og kredittpolitikk» istedetfor bare «finansråd» sette «finansråd av teknisk sakkyndige og representanter for arbeidere og bønder». Det samme gjelder for kravet om valutacentral. En hel rekke steder kunde lignende tilføyelser være på sin plass, for å understreke det som er sagt i innledningen: «En effektiv samfundsmessig kontroll som programmet

tilstreber, kan ikke tilfredsstillende utøves av den kapitalistiske stat.»

Kravet om et økonomisk råd vilde det kanskje være fornuftig å la falle. Det sier sig selv at kapitalistene ikke vil gi et sådant råd noen bestemmende innflytelse. Erfaringen fra andre land, hvor slike råd har fungert i mange år (Frankrike og Tyskland) viser da også at de ikke har noen reell makt, og kommer de med et forslag tar man ikke hensyn til det. Deres innflytelse på næringslivet er en illusjon. Men skulde det bli opprettet så er et av våre krav oppfylt og arbeiderne vil vente på virkningen. Kravet kan imidlertid være et sterkt agitatorisk krav, men da bør det formuleres slik at man ikke kan si partiet har fått sitt ønske oppfylt, hvis kapitalistene oppretter det etter sitt hode og gjør partiet medansvarlig i massenes øine, for den politikk det kommer til å drive.

For å forebygge illusjoner vilde det også være en fordel i punkt 9, 3dje avsnitt i det prinsipprogram istedetfor: «Ved at arbeiderne erobrer makten og utnytter denne til en samfundsmessig ledelse og kontroll av det økonomiske liv, skapes forutsetninger for en overgangsform til «socialismen» å si: «Ved at arbeiderne erobrer makten, men først da osv.»

Men det vesentligste er ubetinget å få litt av den reservasjonens ånd som arbeidsprogrammets innledning gir uttrykk for inn i selve programmet.

Både for å unngå å skape illusjoner og for å hindre at partiet skal bli medansvarlig i de statskapitalistiske institusjoners politikk, som så lenge kapitalistene har makten nødvendigvis vil bli kapitalistisk.

NOTER:

1. Dette gjelder selvfølgelig først og fremst statens effektive *kontroll*. Man søker jo gjerne dens støtte!

Men det gjelder også trustdannelsen. Kapitalistene danner gjerne truster. Men de motarbeider sig selv derigjennem at de ved lønnsreduksjoner forringer massenes kjøpekraft på tross av at trustene som påvist ovenfor krever utvidet masseforbruk.

Tanker til det nye program (1933)

Diskusjonen i partiavisene og i organisasjonene angående det i slutten av november fremlagte forslag til nyt program for Det norske Arbeiderparti har ikke vært særlig livlig. Den enstemmige innstilling fra den sterke programkomite ser ut til å ha vunnet god og almindelig anklang blandt partiets aktive medlemmer. Særlig i arbeidsprogrammet, som er det egentlig nye i programforslaget, synes programkomiteen med hensyn til idé og innhold å ha truffet spikeren på hodet. Om detaljene kan det selvsagt være ikke så lite å si, og personlig kunde jeg nok ha lyst til å fremføre en rekke ønskemål om tilføyelser og forandringer. Men å flise sig altfor meget op i enkeltheter medfører jo på forskjellig vis ikke så liten risiko. Hensynet til å få et grunnlag som alle kan samle sig på og virkelig være enig om, veier sterkt. Spørsmålet er i første rekke om programmets grunninnstilling er den rette. Det mener jeg ikke kan være gjenstand for tvil såvel når det gjelder det prinsipielle program som arbeidsprogrammet. Dette siste trekker op en distinkt grunnlinje for vår økonomiske politikk som vi hittil har savnet. Både av den grunn og av en rekke andre grunner er derfor arbeidsprogrammet et stort og betydningsfullt skritt fremad for den norske arbeiderbevegelse.

Programdiskusjoner har man i tidens løp hatt mange av såvel innenfor Det norske Arbeiderparti som andre lands arbeiderpartier. Om betydningen av programmene selv har det ofte vært delte meninger. Likedan om hvor meget man skulle ta med i programmene. Det norske Arbeiderpartis landsmøte i 1911 var i høi grad preget av programdebatten. Mange optrådte her mot de lange programmer. «Programmet skal alene peke på hva vi vil, skal vi redegjøre for hvorfor vi vil det, må det en hel bibel til». Men helt å utelate premissene i et program går nu en gang ikke. Hvis man da ikke, som det har vært foreslått, vil innskrenke sig til de to ord «For socialismen». Det vilde jo være utmerket om det hele var så enkelt, men verden og vår politiske kamp er nok dessværre adskillig mer komplisert og vanskelig enn som så. Vi kommer ikke utenom begrunnelsen, heller ikke utenom en viss detaljisering og konkretisering. Nettop fordi socialismen nu endelig er kommet oss så nær inn på livet, er dette blit en bydende nødvendighet for å komme videre frem. Og det gjelder for programmet å finne den riktige balanse mellom begrunnelse og krav. *Karl Marx's* «Kapitalen» består av 99 prosent premisser og 1 prosent konklusjon, og om det socialistiske fremtidsamfund finnes det der praktisk talt intet. Manifestet derimot er i denne henseende langt bedre proporsjonert.

«Ethvert skritt av virkelig bevegelse er viktigere enn et dusin programmer», skrev Marx i 1875 i forbindelse med diskusjonen om Gotha-programmet, det første politiske samlingsprogram for den tyske arbeiderklasse. Denne anskuelse avholdt imidlertid ikke Marx fra å vie bevegelsens programmer den aller største oppmerksomhet. Fra bevegelsens tidlige dager har vi foruten Manifestet hans bekjente «Inauguraladresse» og Statutter for Den første Internasjonale. Utførligst og vel også mest lest var hans «Randgloser til Det tyske arbeiderpartis program», som titelen het på hans skrift mot Gotha-programutkastet. Allikevel er dette for ettertiden kanskje blitt av mindre verdi. Det var et kraftig generaloppgjør med Lassalleismen. Det anvendtes av både Marx og Engels i denne anledning det groveste skyts. Forøvrig som bekjent uten synderlig praktisk resultat. Programmet som ifølge Engels var «i høy grad uordentlig, konfust, usammenhengende, ulogisk og blamabelt» blev allikevel stående, og som det viste sig var det dog godt nok til å danne grunnlag for en av de sterkeste fremgangsperioder i den moderne arbeiderbevegelse. Marx's «Randgloser» er allikevel av meget stor interesse også for nutidens lesere. Skriftet inneholder et helt lite kursus i økonomisk marxisme og historisk materialisme. Det samme som vårt prinsipielle program gir i moderne og aktualisert form, og som ethvert program for et socialistisk arbeiderparti skal og må gi. Mest bekjent er imidlertid «Randgloser» blitt ved at det er her Marx's uttalelse om proletariatets diktatur forekommer, på en gang både bestemt og forsiktig formet, ja i sin karakter ikke så lite orakelaktig. «Mellom det kapitalistiske og det kommunistiske samfund», slik avslutter Marx en skarp kritikk av idéen om den frie stat, «ligger den periode hvor den revolusjonære omforming av det ene til det annet foregår. Til denne periode svarer også en politisk overgangsperiode, hvis stat ikke kan være noe annet enn proletariatets revolusjonære diktatur».

Olav Scheflo har kritisert at det foreliggende forslag til prinsipielt program, likeså lite som de foregående programmer, ikke gir uttrykk for proletariatets diktatur i passende norsk sprogbruk. «Arbeiderklassens diktatur» het det jo i partiet dengang det enda var under innflytelse av Kominterns spesielle diktaturidéer. Noensomhelst reel grunn til å opta en diktatur-debatt i forbindelse med det nye program finnes efter min mening ikke. Jeg skal dog minne om et par ting som kan være verd å huske. Man kan ikke ut fra den klassiske marxisme treffe noen avgjørelse i spørsmålet diktatur kontra demokrati. Den teoretiske kamp mellom Lenin og Trotsky på den ene side og Kautsky på den annen, for en stor del ført ved citater og utlegninger fra Marx's og Engels' skrifter, viser dette med all ønskelig tydelighet. Til russerne kan det med full rett hevdes at selve uttrykket proletariatets diktatur, altså ikke en enkelt manns, ikke en enkelt gruppes, ikke engang et stort partis, men en klasses diktatur, i sig selv utelukker at Marx har tenkt på et diktatur i uttrykkets bokstavelige forstand. Videre at det her ikke kan ha vært tale om noen regjeringsform, men om en faktisk tilstand, som naturligvis må inntre i et land såsnart arbeiderklassen har erobret den politiske makt. Det kan henvises til andre uttalelser av Marx og Engels, best til Marx's bok «Borgerkrigen i Frankrike», fra 1871 (norsk utgave under titelen Pariser-kommunen, 1921). Mange av Marx's uttalelser om Pariser-kommunen er meget betydningsfulle den dag idag, særlig følgende: «Den la for republikken grunnlaget for virkelig demokratiske institusjoner ... Den var en helt igjennem

utviklingsmulig politisk form, mens alle tidligere regjeringsformer har vært vesentlig undertrykkende. Dens sanne hemmelighet: den var i hovedsaken en *arbeiderklassens regjering*, resultatet av den produserende klasses kamp mot den eksproprierende klasse, den endelig opdagede politiske form hvorunder arbeidets økonomiske befrielse kunde fullbyrdes ... Kommunens store sociale forholdsregel var dens egen arbeidsfylte eksistens. Dens særlige forholdsregler kunde bare antyde den retning hvori en *folkets regjering gjennom folket* beveger sig». Altså: Pariser-kommunen var nettop «proletariatets diktatur», slik som også Engels uttrykkelig slår fast i slutten av sin innledning til tredje utgave av boken, tyve år senere. Men samtidig var Pariser-kommunen ikke noen ophevelse av demokratiet, den hvilte tvertimot på det bredest mulige demokrati og på den almindelige valgrett, hvis avgjørelser regjeringsmakten skulde være underkastet. «Kommunen bestod av de ved almindelig valgrett i Paris' forskjellige deler valgte bystyremedlemmer ... Den almindelige valgrett skulde tjene det i kommuner konstituerte folk ...». Enda lenger i samme retning går Engels, som i en artikkel om Erfurter-programmet fra 1891, først offentliggjort mange år senere i «Neue Zeit», skriver: «Den demokratiske republikk er den spesifikke form for proletariatets diktatur». Skulde det tas altfor bokstavelig, måtte mange borgerlige radikale og liberale ansees for å være tilhengere av proletariatets diktatur.

Proletariatets diktatur — arbeiderklassens regjering — folkets regjering gjennom folket — den demokratiske republikk, alt dette er ifølge Marx og Engels om ikke liketydige begreper, så i hvert fall nær sammenhengende ting. Riktig oppfattet og fortolket skulde det for såvidt ikke være noe i veien for å betjene sig av uttrykket proletariatets diktatur. Når det imidlertid nu er blitt umulig å bruke dette ord i den norske arbeiderbevegelse, så kommer det av at russerne siden revolusjonen, både i det russiske kommunistpartis handlinger og i Kominterns skrifter i utstrakt grad har identifisert uttrykket med voldsanvendelse og terror, med partidiktatur og tsjeka, og dertil med en hårdkokt unifisering og doktrinarisering av politiske metoder og fremgangslinjer, som har meget lite med marxisme å gjøre. Når man leser og hører meget av det som i de senere år har vært prestert fra Komintern og seksjons-folkene kommer man uvilkårlig til å tenke på mannen, som hadde oppfunnet en universell barbermaskin. Man stakk bare hodet inn i en fast form, maskinknivene sattes igang og når man trakk hodet ut var man ferdigbarbert. En forsiktig og fryktsom sjel innvendte at det jo ikke var sikkert at alle hadde nettop den samme form av ansiktet. Han blev avfeiet med den flotte bemerkning, at har de det ikke når de stikker hodet inn i maskinen, så vil de iallfall ha det når barberingen er avsluttet! I sin politikk gjorde Marx og Engels alltid stor forskjell på de oplyste, fremskredne og demokratiske land på den ene side og de tilbakeliggende, ennå lite civiliserte og mer eller mindre eneveldige og militært styrte på den annen side. Og de trakk ikke på forhånd op snorrette og ufeilbarlige perspektiver for den fremtidige utvikling.

Når det gjelder formene for arbeiderklassens overtagelse av samfundsmakten kan og må man ikke på forhånd binne sig til noe fast optrykket skema. Et nøkternt program, som stiller sig på virkelighetens grunn, må nødvendigvis her være elastisk, det må regne med eventualiteter, selv om det herved løper fare for å bli karakterisert som gelé-aktig og tvetydig. Den verden vi befinner oss i er nu engang i sin grunnstruktur mer mollusk-aktig enn stenhård. Når det

prinsipielle program på flere punkter har fått, eller beholdt fra tidligere, en både-og-karakter, kan det ikke i sig selv gi noen årsak til en begrunnet kritikk. Det er noe som ligger i sakens natur all den stund programmet forsøker å bygge på den givne virkelighet. Veiene til maktovertagelse må stå åpne. Vi må gjøre alt for å nå frem ad demokratiets vei, vi må samle flertallet bak oss, men vi må ikke ha illusjoner om at dette er fullt tilstrekkelig, at det alene garanterer seiren. Det hele må underbygges, sterkt og solid, av arbeidernes organisasjoner, og partiet må være beredt på i avgjørende situasjoner å bruke hele arbeiderklassens organiserte makt for å bryte ned borgerklassens, mindretallets, motstand og muliggjøre oppbygging av et sosialistisk samfund. I første rekke vil det vel her bli tale om en landsomfattende økonomisk aksjon, en virkelig, alt lam-mende generalstreik. Men ellers må selvsagt et eventuelt forsøk fra reaksjonært borgerlig hold på å innføre et fascistisk eller militaristisk voldsdiktatur, møtes med alle til rådighet stående midler. Vi skal imidlertid ikke være altfor snare til å ville parallelisere den politiske utvikling i vårt land, de øvrige skandinaviske land og f.eks. England med utviklingen i land som Tyskland og Italia og selvsagt allermest med Russland. Hvordan man nu enn anskuer chansene for de kommende begivenheters utvikling i den ene eller den annen retning, er det ihvertfall ingensomhelst grunn til for oss her i Norge på det nuværende tidspunkt å være mindre udogmatiske enn Marx var da han på et møte i Amsterdam i 1872, like efter Den 1ste Internasjonale kongress i Haag, uttalte: «Arbeiderne må engang få den politiske makt i hende for å grunnlegge den nye arbeidets organisasjon. De må omstyrte den gamle politikk som opprettholder de gamle institusjoner, hvis de ikke likesom de første kristne vil resignere og gi avkall på «denne verdens rike». Men vi påstår ikke at veien til opnåelse av dette mål overalt skulde være den samme. Vi vet at man må ta hensyn til de forskjellige lands og folks institusjoner, skikker og nedarvede forestillinger, og vi be-nekter ikke at der er land som Amerika og England — hvis jeg kjente eders innretninger bedre enn jeg gjør, kunde jeg kanskje også si Holland — hvor arbeiderne ad fredelig vei kan nå sitt mål. Men dette er ikke tilfelle i alle land». Engels gir uttrykk for det samme åpen-sinnede grunnsyn, når han i sin ovenfor nevnte artikkel i anledning av program-debatten i det tyske parti i 1891 skriver: «Man kan forestille sig at det gamle samfund fredelig kan vokse inn i det nye land hvor folkerepresentasjonen samler hele makten hos sig, hvor man forfatningsmessig kan gjøre hvad man vil, såsnart man har folkets flertall bak sig, i demokratiske republikker som Frankrike og Amerika, kongedømmer som England, hvor dynastiets mulige avskaffelse daglig diskuteres i pressen, og hvor dette dynasti er avmektig overfor folkeviljen».

*

De foranstående betraktninger over det prinsipielle program inneholder lite nytt, på samme måte som selve programmet igrunnen ikke bringer så meget nytt. Programkomiteen har modernisert og utdypet det gamle program på en rekke punkter, den passive kapital's voksende rolle, den økende rentesugning, planløsheten under den kapitalistiske ordning, krisen, disse og mange andre ting er blitt fylldigere presisert. Den nu pågående krise har satt mange gamle sosialistiske sannheter i bengalsk belysning, så de er blitt langt lettere synbare for folkets brede masse. Men noe prinsipielt nytt har den jo ikke lært oss. Vi er kommet inn i privatkapitalismens

nedgangstid, den ting er klar. Men programkomiteen gjør ikke om igjen Kominterns feil fra 1921, da det blev slått fast som et så å si ufeilbarlig dogme at den dengang pågående krise ganske sikkert var kapitalismens siste, at det ikke fantes noen annen ende på krisen enn revolusjon over største delen av verden i den aller nærmeste fremtid. Det kan enda komme et par mindre og kortere buktinger på privatkapitalismens nu jevnt nedadstigende kurve. Kapitalismen er som en mann som har passert sitt høypunkt og har sett sine beste dager, og som har en voksen sønn som står ferdig til å overta husbondsretten i huset. Tidspunktet for skiftet, som kan foregå under mer eller mindre motvillig resignasjon fra den gamles side eller under større eller mindre sprell, i en tørn eller under en serie av sterkere eller svakere rykk, vil i en meget vesentlig grad være bestemt av den gamles skrøpeligheit og den unges duelighet. Begge øker, det vet vi sikkert, men vi skal vokte oss for den overdrivelse å tro at kapitalismen allerede nu avgjort er som en kreftsyk eller tæringssyk i siste stadium, at det kapitalistiske samfund ikke kan stå til påske.

Delvis nytt i sitt idéinnhold er i det prinsipielle program punkt 9, hvor det bl.a. heter:

«Den økonomiske utvikling har gjort næringslivet modent for sosialisering. Ledelsen av og kontrollen med hele industrigrener er idag konsentrert på noen få kapitalisters hender, således at samfundet kan tre i deres sted og lede produksjonen ut fra hensynet til det almene vel. Samtidig griper stat og kommuner i stadig stigende grad direkte regulerende inn i det økonomiske liv og driver selv økonomisk virksomhet. Ved at arbeiderne erobrer statsmakten og utnytter denne til samfundsmessig ledelse og kontroll av det økonomiske liv, skapes forutsetninger for en overgangsform til socialismen».

Det er *statskapitalismen* som overgangsform til socialismen som her er antydnet, og som samtidig formidler overgangen fra det prinsipielle program til arbeidsprogrammet, som i utstrakt grad nettopp bygger på tanken om en konsekvent gjennomført statskapitalistisk økonomiske ekspansjonspolitik. Formuleringen er temmelig vag, og jeg tror programmet vilde vinne på her å få en tydeligere formulering, f. eks. følgende:

«Overgangen til socialisme er lettet og forberedt gjennom den statskapitalisme som under påtrykk fra arbeiderklassen har vært i sterk vekst allerede under det borgerlige styre, og denne overgangsform til socialisme på det økonomiske og særlig det industrielle felt vil i den første tid også måtte finne anvendelse og videre utvikles under arbeiderstyre. Det er imidlertid arbeidermaktens oppgave snarest mulig å gjennomføre nye, sosialt, politisk og teknisk-industrielt hensiktsmessige og betryggende former for økonomisk organisasjon, basert på fullt industrielt demokrati og med gjennomført arbeiderkontroll av bedriftene og industriene osv.»

Det er etterhånden blitt mer og mer klart at statskapitalismen representerer den eneste mulige praktisk gjennomførbare overgangsform til socialisme, hvis man da ikke regner med at overgangen vil få en katastrofeartet karakter. De andre mer eller mindre syndikalistisk anstrøkne former som i den nyere tid har vært opp i den socialistiske debatt, som f. eks. laugssocialismen, er mer og mer blitt erkjent for ikke å være overgangsformer, men heller mer fremskredne, fremtidige former for samfundsmessig næringsdrift og in-

dustrielt selvstyre. Det norske Arbeiderparti har med rette alltid vært mot statssocialisme som noe mål for den socialistiske bevegelse, men noe helt annet er jo statskapitalismen som et nødvendig gjennomgangsledd. I sitt lille skrift om «Socialisme og de socialistiske fremgangslinjer» skrev *Martin Tranmæl* i 1918:

«Som det fremgår av Arbeiderpartiets jordprogram står man svært fritt med hensyn til valget av former. Dette er også et sekundært spørsmål. Hovedsaken er at man holder fast ved det prinsipp som fører frem til målet: et økonomisk frigjort folk... Det samme gjelder de øvrige bestrebelser for å bringe arbeidsmidlene tilbake til folket og gjøre det til herrer i sitt eget hus. I denne utviklingsprosess benytter vi dels samfundet og kommunene som produksjonsorganer, dels overtar arbeiderne selv gjennom fisker-, jordbruks- og fagforeninger bedrifter og dels kan det være enkeltmannsdrift. Man benytter således forskjellige fremgangslinjer, når de bare leder frem til samme mål. Arbeiderbevegelsen lar sig ikke tvinge inn i et ensidig linjerett leie. Dertil er den for stor og mektig... Noen linjal-mennesker har i sin store visdom lat hånt om denne fornuftige og allsidige politikk, som Arbeiderpartiet ikke bare nu, men alltid har ført. Andre igjen er så sekteriske, at de fordømmer alle offentlige foretagender. Hele produksjonen skal med en gang utelukkende hvile på de såkalte frie sammenslutninger. Men det viser sig at når arbeiderne selv kommer sammen, retter de meget hyppig sterke krav til staten og kommunene og forlanger deres inngripen. Det blir ikke spørsmål om hvad som er det mest ortodokse, men hvad som er praktisk og opnåelig».

Statskapitalismen som overgangsform, riktig oppfattet og utnyttet, har den veldige fordel at den er like gyldig for arbeiderbevegelsen, like godt avpasset til stadig nye fremstøt, uansett det tempo begivenhetenes utvikling antar. Derfor kunne også *Lenin* hele sommeren 1917 og inntil noen ganske få uker før november-revolusjonens seir stadig drive sin intense agitasjon og hele kampen mot krisen på det økonomiske grunnlag som med ett ord kan betegnes ved statskapitalisme.

Lenin skrev i sitt bekjente kampskrift «Den truende fare og hvordan skal man bekjempe den?» i september 1917:

«Den imperialistiske krig er innledningen til den socialistiske revolusjon. Og ikke bare fordi krigen føder den proletariske opstand — ingen opstand kan skape socialismen, når denne ikke økonomisk er modnet — men fordi den statsmonopolistiske kapitalisme er en fullkommen materiell forberedelse for socialismen, inngangsportene til denne... For socialismen er ikke annet enn det neste skritt fremad fra det statskapitalistiske monopol. Eller slik: Socialismen er ikke annet enn et statskapitalistisk monopol innstilt til det hele folks nytte, og forsåvidt intet kapitalistisk monopol mer».

På samme måte som *Tranmæl* og *Lenin* skarp og også temmelig spydig mot «linjal-menneskene», «ulykkes-marxistene», som han kaller dem. «Våre socialrevolusjonære og mensjevikene behandler socialismens problem doktrinært, fra en utenadlært og dårlig forstått doktrines standpunkt. De fremstiller socialismen som noe fjernt, ukjent, dunkelt fremtidig. Men socialismen kikker på oss gjennom alle den nutidige kapitalismes vinduer.»

Nu gikk det under revolusjonen som bekjent ikke efter *Lenins* linje, slik som heller ingen revolusjon tidligere noensinne forløp

etter noensomhelst bestemt, om enn aldri så sinnrikt uttenkt opskrift. Skulde man si at noen linje blev virkeliggjort, måtte det nærmest være Trotskys. Under spesifikke forhold i Russland, betinget av alle de særegne historiske faktorer, fikk utviklingen en lavine-artet karakter. Men statskapitalismen, riktignok i en modifisert form og på helt nytt grunnlag, kunde man allikevel ikke springe over. Lenin begynte igjen i sin nye økonomiske politikk i 1921 delvis der hvor han hadde sluppet i 1917, og selv om man nu er kommet et godt stykke lenger frem i retning av praktisk sosialisme, vil det enda gå mange år før Sovjetsamveldet kan sies å være kommet ut over stadiet «statssocialisme» under diktatorisk arbeiderregjering.

Arbeidsprogrammet bærer med rette denne betegnelse. Både fordi det er et program for partiets dagsaktuelle arbeid og fordi det går ut på å sette folk i arbeid. Med sine praktisk-konstruktive store økonomiske krav rammer det nettopp det som under de nuværende tider så å si er det ene fornødne: å sette og holde folk i arbeid. Det er unødvendig å opholde sig ved den veldige politiske betydning av dette. Utviklingen i de senere år, de positive og negative lærdommer fra begivenhetene i Tyskland og England, taler sitt tydelige sprog. Der er noe dypt tragisk i det forhold vi har hatt like inntil den seneste tid, at den politiske arbeiderbevegelse i tidsrummet for privatkapitalismens store organisasjonskrise så lenge har vært på defensiven. Det er ikke prinsipper og slagord, heller ikke løfter fra de socialistiske partier det har skortet på. Men de brede lag av arbeidsfolket har i stor utstrekning ligget under for tvilen på socialismen i praksis. Tiden har derfor allerede lenge vært inne til å gå dristigere frem i retning av å konkretisere våre idéer, fremlegge socialismens innhold såvidt mulig i praktiske overgangskrav, som den menige mann kan innse er både fornuftige og nødvendige for å komme ut av det nuværende uføre. Først på den måten kan vi komme over på offensiven, rive initiativet fra våre motstandere, og hindre at en fascistisk anstrøken borgerlig bevegelse skal få noen chanser blant arbeidsfolk i Norge.

Det er lett under den nuværende krisetilstand å stille privatkapitalismen i gapestokken og påvise det meningsløse i den fortsatte beståen av det privatkapitalistiske profittsystem og nødvendigheten av at dette, for å sikre hele folkets og menneskehetens fortsatte fremskritt, blir avløst av en samfundsmessig organisert planøkonomi. Med den nuværende arbeidsledighet i Norge utgjør det *daglige* nasjonaløkonomiske produksjonstap meget nær 2 millioner kroner. Men når Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen krever 10 millioner kroner til øieblikkelig lindring av krisen gjennom igangsettelse av arbeid, så fremstilles det i borgerpressen som noe helt umulig. Et forsøk på å spare landet for mindre enn en ukes tap på arbeidsledigheten vil bringe landet på grensen av statsbankerott! At saken gjennom slik praktisk anskuelses-undervisning blir stillet i relieff, har selvsagt en meget stor propagandaverdi for bevegelsen. Men det alene fører ikke frem, og hvis man som f.eks. *Otto Bauer* i den senere tid har vært tilbøielig til, vil tillegge den mer eller mindre prinsipielle og teoretiske mannjevning mellom kapitalisme og sosialisme en avgjørende betydning for utviklingen innen et kort tidsrum, vil man lett komme til å oppleve nye og bitre skuffelser. Det gjelder å overbevise folk om at vi også er voksne og dyktige nok til i praksis å gjøre noe ganske anderledes og bedre ut av arbeidsmulighetene enn nu er tilfellet. Kan vi anviske rimelige og praktisk brukbare veier til å få satt de arbeidsledige i arbeid og holde

dem i arbeid, til å oprettholde den nuværende levestandard, og øke denne i et hurtigere tempo enn hittil og til å undgå de små og store tilbakeslag som utviklingen under kapitalismen har vært belempret med? Det er et langt fremskredent og høyt oplyst land som Norge til syvende og sist det avgjørende, og kan vi ikke det, vil alle skjønne ord om sosialismens fortreffelighet og overlegenhet i stor utstrekning være spilt.

Opstillingen av arbeidsprogrammet viser at programkomiteén har vært fullt opmerksom på hvilket av våre frontavsnitt i den senere tid har vært det svakest, og har truffet de nødvendige forholdsregler for å forsterke det. Ikke så å forstå at arbeidsprogrammet inneholder svære meget nytt. Men vi har for første gang fått konsentrert våre praktiske overgangskrav i ett helstøpt program i naturlig og nær tilslutning til det prinsipielle, kravene har fått et langt sterkere sosialistisk tilsnitt og de er bedre proporsjonert enn tidligere, idet mindre vesentlige ting er behandlet kort eller helt utelatt, mens de grunnleggende økonomiske krav er skutt frem i første rekke. Det er unødvendig å gi seg til å gjengi av programmet eller kommentere enkelte punkter. Programmet taler for sig selv og kan av alle partifeller med stort utbytte underkastes et grundig studium. Man kan si at det prinsipielle program er et litet kursus i moderne marxisme og at arbeidsprogrammet er et praktisk-konstruktivt økonomisk ekspansjonsprogram for Norge. Det er et program for videre utvikling av hele den økonomiske virksomhet i landet, ut over og op over det som hittil er nådd, på grunnlag av det arbeidende folks økonomiske selvhevdelse og de rike naturlige arbeidsmuligheter vi har i landet. Et enkelt punkt kan være verd å nevne litt om, nemlig at vi for første gang i bevegelsens historie har fått et virkelig *industriprogram*. Så merkelig det enn lyder har den norske arbeiderbevegelse, som politisk er reist av og først og fremst er basert på industri-arbeiderklassen, i programmessig henseende viet jordbruket og fiskeriene langt større opmerksomhet enn industrien, selve arbeiderbevegelsens modernæring. Der har vært en tendens til med kravet om sosialisering å anse den hellige grav for vel forvart. Jeg tror ikke jeg overdriver når jeg sier at dette forhold i nogen grad har vært medvirkende til den stagnasjon som siden krigen er inntrått i landets industrialisering. Mens industrien i 1920 beskjeftiget 29 prosent av alle menn over 15 år, beskjeftiger den i 1930 bare 26 prosent. Betydningen herav for arbeiderbevegelsen vil uten videre være klar. Regner vi aldersklassene mellom 15 og 69 år for å være den arbeidsdyktige del av befolkningen, så er denne fra 1920 til 1930 steget med ca. 188.000, mens den hele befolkning bare øket med ca. 164.000. Dette skyldes den ting at antallet av barn minsket med hele 48.000, mens antallet av de arbeidsudyktige gamle bare steg med ca. 24.000. Befolkningsovergangen er siden krigen blitt optatt av de øvrige næringer, jordbruk og skogbruk, sjøfart, fiske, fangst, transport og forretningsvirksomhet, mens antallet av mennesker som var knyttet til industri i 1930 praktisk talt var det samme som i 1920. Dette skjeve forhold er naturligvis i virkeligheten på grunn av arbeidsledigheten enda langt mer fremtredende. En betydelig del, antagelig henimot halvdelen, av den nuværende arbeidsledighet er av permanent karakter, og vi må gå ut fra at selv om vi i den nærmeste tid fikk en ny opgangsperiode, vil vi allikevel i Norge ha en industriell reservarmé på 20.000, kanskje 30.000 mann. Og forholdet vil forverres ved forskyvningen i befolkningens alderssammensetning i den kom-

mende tiårsperiode. Det ovenfor angivne tall for nedgang i barne-
mengden viser at også Norge nu er trått inn i rekken av de land
som ikke reproduserer sin befolkning. Når folkemengden allikevel
fortsatt tiltar, kommer det av at folk nu blir eldre enn før, vi blir
et folk av gamlinger. Det er altså bare et tidsspørsmål når folke-
mengden i Norge stopper å vokse for derefter, hvis det ikke inn-
trer en radikal forandring i fødselspolitikken, nokså raskt å avta.
Hvis man for Norges vedkommende foretar de samme sannsynlig-
hetsberegninger og ekstrapolasjoner ut fra det statistiske materiale
som allerede har vært gjort for de land som leder i denne ut-
vikling, Sverige og England, kommer man nogenlunde til det re-
sultat at Norges folkemengde vil nå sitt høydepunkt mellom 1945
og 1950 med en befolkning på omkring 3 millioner. Men dette
er en fattig trøst når det gjelder arbeidsledigheten i de nærmeste
5—10 år, for i denne tid vil utviklingen for den arbeidsdyktige del
av befolkningens vedkommende vise den stikk motsatte tendens.
Vi vil antagelig om noen år være nådd ned i en årlig befolknings-
økning på under 10.000, men samtidig vil økningen i den arbeid-
dyktige befolkning på grunn av den fortsatte sterke forskyvning
hen mot de høiere aldersklasser som følge av den høie fødselspro-
sent i årene like etter krigen, utgjøre det 2—3-dobbelte herav. Samti-
dig begynner visse næringer å nærme sig foreløbige grenser for sine
utvidelses-muligheter og har delvis allerede nådd dem. Det gjelder
skibsfarten, fangst og fiske, handel, transport og immateriell virk-
somhet. Det blir altså foruten jordbruket vesentlig industrien å
falle tilbake på, og her igjen bare i ringe grad eksportindustrien,
for utvidelse i noen større målestokk altså praktisk talt bare hjem-
meindustrien.

Jordbruket har i de senere år produksjonsmessig sett vært i
fremgang, slik at landet for husdyrprodukters vedkommende har
nådd selvforsyningsstadiet og delvis også er kommet over på en
beskjeden eksportbasis. Angående økning av eksportmulighetene
må vi som realister ikke nære noen illusjoner. Nu vil bureisningen
i år antagelig nå op i omkring 1000 nye bruk, samtidig som den
samlede nydyrkning på nye og gamle bruk antagelig vil nærme
sig 100.000 mål. Samtidig fortsetter økningen av de øvrige former av
jordbrukets real-kapital og dermed av dets produksjonsevne. Selv-
forsyningsjordbruket vil i de kommende år, selv med en ytterligere
økning i bureisningen, neppe kunne absorbere stort mer enn 5000
mennesker årlig. Handelsjordbruket er helt avhengig av de øvrige
befolkningslags kjøpekraft, som igjen i vesentlig grad avhenger
av industriens kapasitet og beskjeftigelsesgrad. Det centrale problem
for Norges videre økonomiske utvikling blir, fra hvilket synspunkt
man nu enn begynner å se det, utvikling av den industrielle pro-
duksjon for det innenlandske marked. Og her er mulighetene vel-
dige, de fysiske-tekniske betingelser tilstede i rikelig målestokk. Til
arbeidskraftens og den tekniske kyndighets disposisjon står rike for-
råd av råstoffer og kraft og et i høi grad kjøpekraftig og tilstrekkelig
stort marked. Forsåvidt de naturlige betingelser angår er det
intet i veien for at omfanget av Norges industri kan fordobles
i løpet av 5—10 år og derved skapes betingelser for en høining
av hele den arbeidende befolknings reallønninger og levestandard
i samme tidsrum med minst 50 prosent. Selv om intet kan opnåes
før arbeideklassen har erhvervet den fulle makt i samfundet, er
det av den største betydning at det store og avgjørende samfunds-
spørsmål om landets videre industrialisering nu endelig kommer

frem i første rekke. På statskapitalistisk grunnlag blir kravet her en landsomfattende *fabrikkreisning*. På ingen måte noe nytt i Norges økonomisk politikk, tvertimot en konsekvent fortsettelse av en gammel linje, som endog den radikale del av Venstre i sin tid gikk inn for i ikke liten utstrekning. Jevnfør erhvervelsen av Vaksdal mølle, av Grong-feltene og Glomfjord-verket, utbyggingen av Norge og fra den seneste tid anleggene på Hasle og Hamar. Man kan si at jevnslides med kravet om sosialisering av bestående bedrifter er nu kravet om sosialisering gjennom ny, social bedriftsdannelse skutt sterkt i forgrunnen. Personlig tror jeg at det siste til å begynne med både vil være lettere og fruktbarere enn det første. Vanskeligheten med sosialiseringen av våre største bedrifter er at de arbeider næsten utelukkende for eksport, og å sosialisere en eksportbedrift hvis markeder er de borgerlig styrte land, vil på flere måter bli en kinkig affære. Utvidelsen av den samfundsmessige sektor av industrien vil derfor antagelig i den første tid nettopp måtte skje gjennom samfundsmessig fabrikkreisning efter de hovedprinsipper som er skissert i arbeidsprogrammets punkt om «Industrien». Mulighetene for utvikling på dette felt er i vårt land overordentlig store, ja for et par årtier fremover praktisk talt ubegrensede.

Arbeidsprogrammet er på samme tid et utvidet almindelig kriseprogram og et virkelig socialistisk preget overgangsprogram. Det har en flersidig karakter. «Efterhvert som det skal virkeliggjøres», heter det i innledningen, «peker det i stigende grad ut over det kapitalistiske samfundssystems ramme. Programmet tar sikte på at arbeiderklassen skal overta makten, og samtidig med at dette skjer går partiets arbeidsprogram over til å bli gjennomføring av en socialistisk samfundsordning». Det må ikke anskues stillestående, men dynamisk, på samme måte som de overgangsforholdsregler som er skissert i Det kommunistiske manifest, og som det der heter «synes økonomisk utilstrekkelige og uholdbare; men som i løpet av bevegelsen drives ut over sig selv, og er uundgåelig som midler i omveltningen av den hele produksjonsmåte.»

Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1933

På landsmøtet i 1930 ble det vedtatt at partiets prinsipp-program skulle revideres. I program-komiteen ble følgende oppnevnt: Oscar Torp, Edv. Bull, Magnus Nilssen, Halvard Olsen, Sigrid Syvertsen og Arnfinn Vik ble tilordret fra henholdsvis kvinneorganisasjonen og ungdomsfylkingen. I desember 1930 ble komiteen supplert med Johan Nygårdsvold, Aldor Ingebrigtsen, Peder Vestad og Aasmund Kulien og Finn Moe som sekretær. Komiteens forslag ble sendt ut til laga i november 1932 og i mars 1933 forelå landsstyrets innstilling.

Martin Tranmæl presenterte program-forslaget på landsmøtet 26.-28. mai. Et alternativt forslag ble lagt fram fra Stavanger Arbeiderparti. Men dette og enkelte andre endringsforslag ble forkastet. For en oversikt over disse forslagene, se «Protokoll over forhandlingene på DNA's 29. ordinære landsmøte», Oslo 1934, s. 66-67 og 81. Programmet ble til slutt enstemmig vedtatt. Programmet er her sitert etter DNA: «Lover — program og retningslinjer», Oslo 1933. Programmet behandles bl. a. i Finn B. Førsunds artikkel i dette nummer av TFAH.

Det norske Arbeiderparti, som er det politiske organ for den norske arbeiderklasse, setter sig som mål å avskaffe den kapitalistiske utbytning og bygge op et socialistisk, et klasseløst samfund, styrt av håndens og åndens arbeidere.

For å nå dette mål ser partiet det som en hovedopgave å vinne det arbeidende folk for det socialistiske grunnsynet, samle og organisere hele arbeiderklassen i landet, vekke dens vilje til selvhevdelse og dyktiggjøre hele klassen som utgjør det store flertall, til å føre sin historiske kamp for den sociale revolusjon frem til full seier.

Partiet som bygger på marxismen og de erfaringer som er vunnet gjennom kamper i Norge og andre land, fastslår sitt syn på utviklingen og de veier partiet vil følge for å nå frem til et socialistisk samfund i følgende punkter:

I

1. Det er endringene i de økonomiske forhold som er bestemmende for utviklingen på alle samfundets områder. Nye driftsformer og nye eiendomsforhold trekker efter sig en hel omformning av de sociale, politiske og kulturelle forhold i samfundet. Den måten Staten er bygget op på, dens virksomhet og dens lover er en avspeiling av de økonomiske maktforhold som råder.
2. Landet vårt har allerede i flere mannsaldrer vært med i den

almindelige kapitalistiske utvikling. De økonomiske og sociale foreteelser som særmerker alle kapitalistiske stater, finner vi også hos oss. Årsaken til den urettferdige fordeling av samfundsgodene er at en klasse eier og råder over produksjonsmidlene, mens det er en annen som utfører det produktive arbeidet. Lønnsarbeiderne må derfor skaffe sig utkomme ved å selge sin arbeidskraft til dem som eier produksjonsmidlene. Disse får således anledning til å utnytte de eiendomsløse ved at den eiende klassen tilvender sig den merverdi arbeiderne skaper. Dette er en grunnårsak til klassekampen.

3. Den moderne samfundshusholdning har også dratt bønder og fiskere inn under kapitalens herredømme, ved at den velorganiserte kapitalmakt tilegner sig den reelle makt over deres jord og produksjonsmidler, så de gjennom rentesystemet må skatte til den passive kapital, og de får heller ikke den fulle verdi for sine produkter. Bønder og fiskere blir derfor nødt til å verne sine interesser og føre kamp mot kapitalveldet, side om side med lønnsarbeiderne. Klassekampen brer sig til alle områder innen det økonomiske liv, og hele folket er nødt til å treffe sin avgjørelse i den store striden mellom arbeidermakt og kapitalmakt.
4. De kapitalistiske storvirksomheter i bankverden, industri og handel slår sig sammen i truster og karteller, i arbeidsgiverforeninger, og disse makter kjemper samlet for sine profittinteresser. I de økonomiske virksomheter går rasjonaliseringsprosessen sin gang, og utbytningen av arbeiderklassen øker, fordi de nye maskiner og den brede teknikk vesentlig tjener til å øke kapitalistenes utbytte og ikke kommer det arbeidende folk til gode i form av kortere arbeidstid eller høyere lønninger. Derfor skaper rasjonaliseringen en omfattende arbeidsledighet, svekker massenes kjøpeevne og føre samfundet op i veldige kriser. Store finansselskaper strekker sig utover landegrensene og legger under sig stadig større deler av produksjon og omsetning. Gjennom selskaper som bare har til formål å eie aktier og obligasjoner i andre selskaper, gjennom kontrollselskaper og finansinstitutter samler makten over næringslivet sig på stadig ferre hender. Disse selskaper driver ingen produktiv virksomhet, men deres papirkapital suger renter ut av det produktive næringslivet som med dette blir pålagt nye byrder. Finanskapitalen får derved et stadig sterkere strupetak på de produktive virksomheter. Den organiserte kapitalmakt behersker landets næringsliv og utnytter de offentlige organer og statsapparatet i sin tjeneste.
5. Typisk for det kapitalistiske produksjonssystemet er at produksjonens formål ikke først og fremst er å skaffe til veie de forbrugsgoder folket behøver, men å skaffe vinning for enkeltmenn. Jakten efter den størst mulige profitt driver kapitalistene til stadig å utvikle og modernisere produksjonsapparatet. Og da samfundet ikke har ledelsen av produksjonen, blir denne planløst. Denne planløshet sammen med den ulike fordeling av produksjonens utbytte, fører nødvendigvis til periodiske kriser. Den nu pågående krise er ikke bare den mest omfattende, hardeste og langvarigste verden hittil har sett, men den er også av en særlig og historisk betydningsfull karakter. Verdenskrisen gjør det klart at den kapitalistiske produksjonsordning ikke lenger kan tilfredsstille samfundets behov og står stengende i veien for videre utvikling. Erfaringen viser stadig tydeligere at innen-

for det kapitalistiske systems ramme er det ikke mulig å finne noen for det arbeidende folk tilfredsstillende løsning. Kapitalismen står maktesløs likeoverfor den krise den selv har fremkalt. Fortsatt økonomisk og social fremgang er betinget av at arbeiderklassen overtar samfundsmakten, avskaffer det kapitalistiske samfundssystem og reorganiserer næringslivet på et planmessig, socialistisk grunnlag.

6. Den økonomiske utvikling har gjort næringslivet modent for sosialisering og lettet overgangen til socialismen ved at privatkapitalismen erstattes av den organiserte kapitalisme og statskapitalismen. Ledelsen av og kontrollen med hele industrigrenen er idag konsentrert på noen få kapitalisters hender, således at samfundet kan tre i deres sted og lede produksjonen ut fra hensynet til det almene vel. Samtidig griper stat og kommuner i stadig stigende grad direkte regulerende inn i det økonomiske liv og driver selv økonomisk virksomhet.

Det norske Arbeiderparti vil arbeide for å utvikle statens egen næringsdrift for å øke dens kontroll med den organiserte kapitalisme, med truster og karteller.

Men i en kapitalistisk stat vil statskapitalismen bli utnyttet til fordel for borgerskapet.

Det er først når arbeiderklassen erobrer samfundsmakten at staten kan gjennomføre en samfundsmessig ledelse av det økonomiske liv. Et arbeiderstyre kan da, særlig på det økonomiske og industrielle felt bygge videre på den statskapitalisme, som har utviklet sig under det borgerlige styre.

II

1. Under sin utvikling har kapitalismen selv reist de krefter som vil fullføre undergangen for det kapitalistiske systemet. Kapitalveldet som tvinger lønnsarbeiderne i industrien til direkte å frembringe merverdi for sig, og som i den kapitalistiske samfundshusholdning også utsuger bønder og fiskere, søker å påtvinge det hele folk sin vilje og fastholder det i sitt jerngrep. Men denne undertrykkelse tvinger samtidig det arbeidende folk til å slutte sig sammen og skape sig sterke økonomiske, politiske og kulturelle organisasjoner som kan ta kampen op over den hele fontlinje mot kapitalveldet.
2. Det norske Arbeiderparti som er fremgått av denne utvikling, vil ved sitt opplysnings- og organisasjonsarbeide dyktiggjøre arbeiderklassen til både å forsvare sine dagsinteresser og føre kampen helt frem inntil det arbeidende folk er blitt herre over naturherligheter og arbeidsmidler og fri for den kapitalistiske utbytning. Dette frigjøringsarbeide må være arbeiderklassens eget verk.
3. Det er arbeidernes egne organisasjoner som er grunnlaget for det arbeidende folks frigjøringskamp. Det er gjennom sine organisasjoner at arbeiderklassen styrker og utvider sine maktposisjoner og skaper forutsetningen for det endelige maktgjennembrudd. Mulighetene for seier forbinder arbeiderne med sine organisasjoner, som også må danne kjernen i oppbyggingen av det nye samfund.
4. I samarbeide med arbeidernes økonomiske og kooperative sammenslutninger, gjennom det parlamentariske og kommunale arbeide kjemper partiet mot reaksjonen og for alle tiltak som virkelig bedrer det arbeidende folks livsvilkår. Men samtidig

skal arbeiderrepresentantene klart fremholde de prinsipielle krav og de mål partiet har satt sig og påvise hvorledes de borgerlige partier gjør tjeneste som kapitalmaktens redskaper. Ved en fast, rettlinjert parlamentarisk politikk, hvor representantene står ansvarlig like overfor arbeidernes organisasjoner, skal skillelinjene trekkes greie og klare mellom borgerpartiene og Arbeiderpartiet.

5. Enkelte sociale reformer kan ikke avskaffe kapitalismen. De gode arbeiderklassen kan vinne i borgersamfundet er ikke mange, og de er lette å miste igjen. Arbeiderklassen må derfor ikke bare bruke sine krefter for å oppnå disse fordringene, men må sette alt inn på å vinne samfundsmakten og bygge op et sosialistisk samfund. Dette er den viktigste oppgave for partiet. I all sin virksomhet, i agitasjons- og opplysningsarbeidet, ved masseaksjoner og i det parlamentariske arbeide må partiet ha dette mål for øie.

III.

1. I sin virksomhet ønsker partiet å bruke organisatoriske, økonomiske og politiske kampmidler og undgå vold. Men borgerskapet vil ikke frivillig gi makten og sine privilegier fra sig. De kapitalistiske klasseorganisasjoner og den borgerlige stats militærvesen er fortrinnsvis organisert for å benyttes mot arbeiderklassen.

Efter hvert som den organiserte arbeiderklasse vinner større makt er det endelige maktgjennembrudd nærmer sig, blir den politiske kamp kvassere. Finans- og arbeidsgiverveldet prøver å styrke sin maktstilling ved å tvinge frem særlover og ved ekstraordinære forholdsregler stenge veien for den fremadtrengende arbeiderklasse og bryte arbeidernes organisasjoner ned. Det borgerlige demokratis garantier taper mer og mer av sin verdi. Erfaring viser at borgerskapet bryter både lover og grunnlover når det gjelder å knuse arbeiderorganisasjonene og innføre det militaristiske og fascistiske voldsdiktatur — alt for å verne og utvide kapitalveldets maktstilling og holde det arbeidende folk varig nede. Fascismen eller den såkalte nasjonalsocialisme appellerer også til de lag innen det arbeidende folk som lider mest under arbeidsløshet og annen nød som den kapitalistiske krise skaper.

2. Det norske Arbeiderparti vil møte denne fare fra de reaksjonære kreftene i samfundet ved øket agitasjons- og opplysningsarbeide og ved forslag om praktiske rådbøter til avhjelp av krisen. Arbeiderorganisasjonene må sette sig i vernedyktig stand, og arbeiderbevegelsen må gjøre sig klar til å bruke hele sin organisasjonsmessige makt til å slå reaksjonens angrep tilbake, bekjempe borgerstatens militarisme og de private kapitalistiske kamporganisasjoner som vil hindre arbeiderklassen i dens fremmarsj. I den overgangsperiode da den avgjørende kamp om makten pågår, er partiet forberedt på å bruke alle de midler arbeiderklassen rår over for å bryte ned motstanden fra borgerskapet og grunnlegge det sosialistiske oppbyggingsarbeidet.
3. Det er arbeidermaktens oppgave snarest mulig å gjennomføre nye og betryggende former for økonomisk organisasjon, grunnlagt på fullt industrielt demokrati og med gjennomført arbeiderkontroll av bedriftene og industriene. Herunder er de gamle statsorganer helt utilstrekkelige. På arbeidslivets grunn må der-

for arbeidere, bønder og fiskere i forening skape de økonomiske og forfatningsmessige organer som svarer til den nye tid, de nye oppgaver og arbeidsfolkets behov, og som gir plass både for massenes aktive innsats og for personlig initiativ og ansvarsfølelse.

IV.

1. Kampen mellom finans- og arbeidsgiverveldet på den ene side og det arbeidende folk på den andre, eller mellom kapitalisme og sosialisme, går i nutiden sin gang i alle kapitalistiske land. Fremgang eller tap for arbeidermakten i et land virker inn på arbeidernes stilling i de andre land. Partiet følger derfor den russiske arbeiderklassens forsøk på å bygge op et sosialt samfund med den største oppmerksomhet. Da sovjetmaktens nederlag vilde være et nederlag for hele verdens arbeiderklasse, vil partiet bekjempe all kapitalistisk blokade-, invasjons- og sabotasjepolitikk like overfor det nye samfund. Partiet vil støtte den russiske arbeiderklasse i dens oppbyggingsarbeide og søke å utvide de kulturelle og økonomiske forbindelser med Sovjetsamveldet, men vil samtidig fremheve at vi må bygge på de historiske, økonomiske og sociale forutsetninger som er til stede her i landet.
2. For arbeiderklassen er internasjonal samling likeså nødvendig som nasjonal samling. Partiet vil derfor av all kraft arbeide for internasjonal arbeidersamling på klassekampens grunn.
3. Mellom nasjonene har kapitalismen og militarismen ført til utrygghet og krig, og vil føre til nye katastrofer. Den skjerpede konkurransekamp og de talrike økonomiske konflikter mellom de imperialistiske makter truer stadig med å ende i en ny verdenskrig, ennå mer ødeleggende enn den foregående. For å minske krigsfaren kjemper partiet for fullstendig nasjonal og internasjonal avrustning.

Men bare socialismen kan ved å avskaffe utbytning og profitt som grunnleggende prinsipp for forholdet mellom mennesker og nasjoner, sikre varig gode forhold mellom landene og trygge hele menneskehetens og verdenskulturens fortsatte eksistens og videre utvikling.

Det norske Arbeiderparti kjemper for samforståelse og fred og for et verdensforbund av de socialistiske samfund.

Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1939

Arbeiderpartiets landsmøte i 1936 foretok ingen endringer i det prinsipielle program, men vedtok å ta spørsmålet opp på neste møte. I januar 1938 oppnevnte landsstyret følgende program-komite: Oscar Torp (formann), Ole Colbjørnsen, Ole Øisang, Olav Hindahl, Sverre Støstad, Jens Steffensen, Oscar Nilssen, Neimi Lagerstrøm og Gunnar Sand. Komiteens utkast ble sendt ut i januar 1939 og et revidert forslag forelå til landsmøtet. Mens 1933-programmet fortsatt inneholder innslag fra partiets «radikale» fase, uttrykker 1939-programmet fullt ut det sosialdemokratiske synet som ble utviklet på 30-tallet. Ole Øisang presenterte forslaget på landsmøtet 3. - 5. november. Enkelte endrings- og motforslag kom på møtet. En oversikt over disse og over voteringene finnes i DNA: Landsmøtet 1939. Protokoll. Oslo 1940, s. 70. Programmet som ble vedtatt mot 7 stemmer, er her sitert etter DNA: Lover - program og retningslinjer, Oslo 1945.

Det norske Arbeiderparti, som er det politiske organet for den norske arbeiderklassen, setter seg som mål å avskaffe den kapitalistiske utbyttinga og bygge opp et sosialistisk, et klasseløst samfunn, styrt av håndens og åndens arbeidere.

For å nå fram til dette målet ser partiet det som sine viktigste oppgaver: å vinne folket for det sosialistiske grunnsynet, samle, organisere og dyktiggjøre arbeidsfolket i landet, reise dets vilje til sjølfheving, solidaritet og samfunnsansvar og på demokratiets grunn vinne folkeflertallet og samfunnsmakta for det arbeidende folk.

Partiet legger fram det sosialistiske grunnsynet sitt i dette prinsipp-programmet:

I

1. Det er de økonomiske tilhøva, i første rekke produksjons- og eiendomstilhøva som deler opp samfunnet i klasser og bestemmer interessemotsetningene og den politiske maktstillinga. Nye driftsformer og nye eiendomstilhøve drar etter seg en tilsvarende maktforskyvning og omskiping av de sociale, politiske og kulturelle tilhøva i samfunnet. Dette er i samsvar med det marxistiske historiesynet.
2. Det som særmerker det kapitalistiske samfunnssystemet er den privatkapitalistiske eiendomsretten til produksjonsmidlene og konkurransestriden mellom de private næringsdrivende. Den som har kapitalmakt, kan gjennom utbytting av arbeidsfolket tilvende seg en merverdi, en uberettiget del av de verdiene som blir skapt gjennom den økonomiske virksomheten. Dette er en grunnårsak til interessemotsetningene og klassestriden i samfunnet.

3. Den kapitalistiske samfunnsholdningen har ikke bare dratt arbeidere og funksjonærer, men også bønder og fiskere inn under kapitalens herredømme. Den organiserte kapitalmakta har til vendt seg det reelle herredømmet over jorda og arbeids- og produksjonsmidlene, og utbytter disse yrkesgruppene gjennom rentesystemet og urimelig fordyrende mellommannsvesen. Hele det arbeidende folk må derfor verge fellesinteressene sine mot kapitalveldet.
 4. Den tekniske utviklinga har i de senere årtiene ført til en stadig bedring og rasjonalisering av produksjons- og samferdselsmidlene og de kulturelle hjelpemidlene. Dermed er også alle muligheter lagt til rette for bedre og tryggere levkår og rikere kulturliv. Men samtidig har kapitalmakta organisert seg sterkere gjennom arbeidsgivernes sammenslutninger, gjennom truster og karteller og det moderne bank- og finansvesenet. De nye mulighetene til profitt, arbeidskrafta og de tekniske og organisatoriske hjelpemidlene, er blitt nyttet ut planløst og omsynsløst, og dette har ikke bare hindret at samfunnsgodene er blitt rettferdig fordelt, men har også ført samfunnet opp i stadige kriser med omfattende arbeidsløyse, svekket kjøpeevne, ujamn lønnsomhet og utrygge tilhøve for store deler av folket.
 5. De siste voldsomme økonomiske krisene viser at kapitalismen har utviklet krefter den ikke lenger kan rå med og regulere på en måte som folket kan være tjent med. Det er skapt vansker som ikke kan overvinnes eller varig avhjelpes med kapitalistiske metoder. Den privatkapitalistiske produksjonsmåten og den frie konkurransen – som før har vært mektige løftestenger i den økonomiske utviklinga — står i dag og stenger for en videre planmessig utnyttning av landets arbeidsmuligheter og folkets arbeidskraft. Den kapitalistiske profittøkonomien står i veien for en rettferdig fordeling av samfunnsgodene og makter ikke å dekke de stigende behovene hos den store delen av folket. Det viser seg derfor et stadig skarpere motsetningsforhold mellom de snevre kapitalinteressene og hele det arbeidende folks samfunnsmessige fellesinteresser, som gjør det nødvendig å gå til en regulering av planlegging av det økonomiske livet ut fra samfunnsinteressene og i samsvar med de sosialistiske idéene.
- Samtidig er det et påtrengende behov for et energisk samfunnsinitiativ for å fremme en omfattende arbeidsreiseing og en mer effektiv utnyttning av landets arbeidskraft og produksjonsevne, for dermed å skape det nødvendige økonomiske grunnlaget for en varig bedring av hele folkets levestandard og fortsatt sosial og kulturell framgang. Men dette kan bare skje gjennom organisert samvirke, planøkonomi og gradvis sosialisering av storindustrien, utenrikshandelen, de private storbankene og samferdselsmidlene.
- Denne omskipinga av samfunnet må føres helt fram til et gjennomført sosialistisk samvirke, en samfunnsmessig planhus-holdning som er ledet av omsynet til hele folkets velferd. Denne demokratiske omskipinga av samfunnet i sosialistisk lei vil førebu en utjamning av klasseskilnaden og de sosiale motsetningene og styrke den sosiale og nasjonale samkjensla i folket. Det norske Arbeiderpartis politikk er en nasjonal velferdspolitik som vil trygge landets og folkets framtid.
6. De borgerlige partiene, som ellers skiller seg fra hverandre i den praktiske og dagsaktuelle politikken, har under denne utviklinga søkt å verne den frie konkurransen og de kapitalistiske

interessene og stridd mot en effektiv samfunnsregulering og trygging av arbeids- og næringslivet. Den fascistiske og nasjonale istiske rørsla fører på den andre sia en politikk som vender seg både mot de borgerlig-liberale partiene og arbeiderrørsla. Fascismen og nazismen søker å tvangsregulere den økonomiske virksomhet ved hjelp av en diktatorisk utnyttet statsmakt og en underkuing med vold av folkets demokratiske rettigheter og arbeidsfolkets organisasjoner. Denne tvangsregulering og politiske og kulturelle ensretting og militarisering av nasjonen tjener krig- og politisk og kulturell underkuing av folket. Fascismen og erteke og imperialistiske formål, og har ført til økonomisk utarming nazismen representerer en kulturfare som alle demokratiske krefter må stå samlet mot for å avverge.

II

1. Den kapitalistiske underkuinga og utbyttinga har tvunget arbeidsfolket til å samle og organisere seg i den faglige og politiske arbeiderrørsla. Det norske Arbeiderparti vil samarbeide med arbeidernes og funksjonærenes, bøndernes og fiskernes faglige og økonomiske organisasjoner, og gjennom dette forsvare folkets fellesinteresser mot kapitalveldet. Det vil organisere og dyktiggjøre folket til å styre samfunnet både økonomisk og politisk, gjennomføre en samfunnsmessig kontroll og regulering av næringslivet, framskynde en demokratisk erobring av folkeflertallet og samfunnsmakta, og med dette legge grunnlaget for en sosialistisk omskipping av samfunnet.
2. Dette økonomiske og politiske frigjøringsarbeidet må gå hand i hand med folkets sosiale og kulturelle frigjøring, og må være arbeidsfolkets eget verk. Det norske Arbeiderparti vil derfor drive et planmessig og aktivt opplysningsarbeid og dermed underbygge en fast sosialistisk overbevisning, en full og hel samkjensle mellom de ulike lag av arbeidsfolket og en sterk og bevisst vilje til samfunnsansvar. Det er gjennom arbeidet i organisasjonene grunnlaget blir lagt for denne sosialistiske oppfostringa og dyktiggjøringa, og medlemsskap i Det norske Arbeiderparti forutsetter full og aktiv solidaritet av alle partifolk.
3. Det norske Arbeiderparti vil en demokratisk og fredelig utvikling fram til sosialismen. Partiet vil derfor bruke organisatoriske, økonomiske og politiske midler for å vinne samfunnsmakta. Erfaringene fra andre land viser at en likevel må regne med den mulighet at reaksjonære krefter innafor borgerskapet ikke vil bøye seg for folkeflertallet, men prøve å gjennomføre et fascistisk voldsdiktatur for å stenge veien for den videre demokratiske utviklinga og det fredelige framsteget. Det norske Arbeiderparti vil sette alt inn på å hindre en slik utvikling, og avverge denne faren fra de reaksjonære kreftene i samfunnet ved et effektivt, forebyggende opplysningsarbeid, ved en effektiv og målbevisst velferdspolitik, ved å trygge og utbygge folkestyret og ved et konsekvent gjennomført forbud mot private og politiske væpnete organisasjoner. Hvis det likevel blir gjort forsøk på statskupp mot de lovlege statsmaktene og mot folkestyret, eller det søkes gjennomført fascistiske åtak mot arbeiderrørslas eksistens og hevdvunne rettigheter, vil partiet sette alle krefter inn for å slå åtaket tilbake og med det trygge det demokratiske rettssamfunnet og det videre fredelige framstegsarbeidet.
4. Det norske Arbeiderparti tar avstand fra diktaturet i enhver

form. Partiet ser det handlekraftige demokrati som den sikreste garanti for en fredelig utvikling og den tryggeste vei til å vinne samfunnsmakta for arbeidsfolket i landet. Den demokratiske styreforma gir det gyldigste uttrykk for folkeviljen og sikrer menneskene politisk frihet under ansvar og disiplin. Men den styreforma som gjelder i de kapitalistiske samfunn, er ikke noe fullgyldig og effektivt demokrati som er på høyde med de krav som utviklinga stiller i dag. Arbeiderpartiet vil derfor sette alt inn på å festne og utvide folkets demokratiske rettigheter, den alminnelige stemmerett og valgbarhet, organisasjonsfrihet, yttingsfrihet og pressefrihet, religionsfrihet og åndsfrihet. Partiet vil skape øket effektivitet og handekraft i statsstyret og bygge det politiske folkestyret videre ut til et gjennomført sosialt og økonomisk demokrati. Arbeiderne og funksjonærene må sikres høve til bedriftskontroll gjennom organer som gir plass både for massenes aktive innsats og for personlig initiativ og ansvarskjensle.

III

1. I alle kapitalistiske land har den økonomiske utviklinga skapt de samme klassemotsetningene og sosiale problemene og har ført til skjerpet politisk maktstrid. Den internasjonale arbeiderørsla prøver å samle arbeidsfolket i alle land til forsvar for sine felles interesser, til vern om demokratiet og til politisk kamp for å vinne folkeflertallet og nå fram til samfunnsmakta. Det norske Arbeiderparti som er med i Den Sosialistiske Arbeider-Internasjonale står solidarisk med de sosialistiske partiene i andre land og vil aktivt støtte arbeidet for internasjonal organisatorisk samling av det arbeidende folk.
2. Den sosialistiske arbeiderørsla må føre en politikk og taktikk som retter seg etter tilhøva i de ulike land og etter de røynslene som er vunnet gjennom de senere tiders hendinger. I striden mot fascismen gjelder det framfor alt å bevare enheten og demokratiet innad i arbeiderørsla, nasjonalt og internasjonalt å verge det politiske folkestyret med alle organisatoriske midler, og dermed verne om organisasjonsfriheten og de elementære menneskerettighetene.
3. Kapitalismen og fascismen har ført landene opp i voldsomme økonomiske og politiske kriser og spente nasjonale og sosiale motsetninger, som har ført til kapprusting og krig, og skapt stor utrygghet for de små nasjonene. Den nordiske arbeiderørsla har fra første stund stridd for nedvæpning, fred og samforståing mellom alle nasjoner og folkeslag og står solidarisk med alle dem som i dag fører kampen for fred, frihet og folkestyre.

Partiet understreker folkets vilje til å verne om sin frihet og de økonomiske og kulturelle framstega som er gjort. I samarbeid med den internasjonale arbeiderørsla og alle virkelig demokratiske krefter vil partiet være med å bygge opp en sterk internasjonal rettsorganisasjon med effektive organer for mellomfolkelig samarbeid og fredelig og rettferdig ordning av alle tvistemål. Militarismen og krigen er imidlertid uløselig knyttet sammen med sjølve det kapitalistiske systemet, og bare gjennomføringa av sosialismen kan sikre varig gode tilhøve mellom landene og trygge hele menneskehetens og verdenskulturens fredelige og harmoniske utvikling.

Hovedoppgaver

Bergen

Hostad, Ingunn: *Scheflo, bøndene og revolusjonen. En undersøkelse av Olav Scheflos politiske ideologi med utgangspunkt i hans syn på bøndenes revolusjonære rolle.*

Aasmul, Øyvind: *Bruddet i Bergens Arbeiderparti i 1923. Organisationsriske og personlige årsaker til Norges kommunistiske Partis dominerende posisjon innen Bergens Arbeiderparti og i arbeiderbevegelsen i Bergen ved bruddet i 1923.*

Oslo

Amundsen, Jon R.: *Solidarisk lønnspolitikk – solidaritet med hvem? Bidrag til en analyse av bakgrunnen og begrunnelsen for den nye lønnspolitikken til Arbeidernes faglige landsorganisasjon i slutten av 30-åra.*

Andresen, Erik: *Radikalisering og splittelse på lokalplanet. Slemmestad-arbeiderne 1913–1924*

Bakke, Per: *Hvorledes Danmarks og Norges kommunistiske partier reagerte etter okkupasjonen 9. april 1940.*

Gaard, Evy Helen: *Kvinnelige fabrikkarbeidere i tekstilindustrien i Kristiania, med hovedvekt på tidspunktet 1875.*

Jensen, Arne R.: *Boligbygging og sosiale klasser. Kommunal boligpolitikk i Oslo 1911–1931.*

Otterstad, Anne Steina: *Politiske alternativer i en krisetid. Stortingsvalget i 1933 i Telemarks landdistrikter og tilslutningen til Nasjonal Samling – Bygdefolket.*

Schiøtz, Aina: *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870–1890. En sosialhistorisk undersøkelse.*

Strømberg, Erling: *Telegrafistene 1855–ca. 1890. En gruppe offentlige funksjonærer vokser fram.*

Wulff, Torunn: *Bolig, plan og kapital. Boligpolitikk i mellomkrigsåra. En undersøkelse av bakgrunnen for og opprettelsen av OBO.*

Øhren, Andreas Johan: *Arbeiderne ved Kværner Brug 1869–1885. En sosialhistorisk undersøkelse.*

Tromsø

Pål Fredriksen: *Det norske arbeiderpartis syn på næringspolitikken. En undersøkelse om hvilket prioriteringsforhold Arbeiderpartiet ville ha mellom jordbruket, fisket og industrien i perioden 1945–50.*

Trondheim

Krogstad, Bjørn R.: *Sosiale og politiske motsetninger i ei industribygd. Meråker 1920–1940.*

Norges Handelshøyskole

Agnar Sv. Tjeldnes: *Vegarbeiderlønnninger i Helgeland og Lofoten og Vesteraalen ca. 1870–1910.*

Bibliografi 1976

Denne lista over bøker utgitt først og fremst i 1976 er utarbeidet av Arbeiderbevegelsens Arkiv og bygger på arkivets bokinnkjøp. Utvalget er hovedsakelig konsentrert om bøker på nordiske språk, og om emner som antas å ha interesse for et bredere publikum enn det vi til vanlig kan nå.

For en fylligere oversikt henvises til boklista: *Aktuelle bøker og skrifter i Arbeiderbevegelsens Arkiv 1976.*

BIOGRAFIER

- BARNDOMSDAGER. Einar Gerhardsen, John Giæver, Johan Nygaardsvold og A'f Prøysen forteller. Oslo, Tiden, 1976. 144s.
- FIVE SISTERS. Women against the tsar. Ed. and transl. from the Russian by Barbara Alpern Engel and Clifford N. Rosenthal. With a foreword by Alix Kates Shulman. London, Weidenfeld and Nicolson, 1975. XXXIVs. 1bl. 254, VIIs. 2bl. ill.
- FLORENCE, Ronald: Marx's daughters, Eleanor Marx, Rosa Luxemburg, Angelica Balabanoff. N.Y., The Dial press, 1975. 5bl. 258s.
- BRANDT, Willy: Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1960 – 1975. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1976, 655 s. 8pl. ill.
- (BRANTING, Hjalmar). Bilder av Branting. En antologi under red. av Jan Lindhagen. Sthm., Tiden, 1975. 451s. 12pl.
- BRATTELI, Randi: På tokt med statsministeren. Oslo, Tiden, 1976. 212s. 1bl. 8pl. Ill.
- CHRISTENSEN, Poul: Af en illegals erindringer. Udg. i samarb. med Hans Kirchhoff. Kbh. 1976. VIII, 152s. (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie. Pub.4).
- ENGELS, FRIEDRICH; HENDERSON, W. O.: The life of Friedrich Engels. In two volums. London, Cass, 1976. 2b.
- ERIKSEN, ALFRED; ERIKSEN, Solvejg: Brød i himmelen. Historien om Karlsøy-presten og hans hustru. Et tidssbilde fra sosialismens første kampår og det mannsdominerte samfunn. Oslo, Aschehoug, 1976. 168s.
- ERLANDER, Tage: Tage Erlander 1955-1960. Sthm., Tiden, 1976. 360s. 16pl. ill.
- ERLANDER, TAGE; LAGERCRANTZ, Arvid: Tage, statsministern och privatpersonen. En bok av Arvid Lagercrantz, Tor Lindmark och Liss-Gunn Torell. Sthm., Tiden, 1975. 142s.
- EVENSMO, Sigurd: Inn i din tid. Oslo, Gyldendal, 1976. 276s. Ibl.
- FJØRTOFT, OLAUS J.; HARAM, Harald B.: Olaus J. Fjørtoft. Radikaleren frå Haram. Utg. av Haram kulturhistoriske lag. U.S. 1975. 16 s. ill. (Haram kulturhistoriske lag. Skrift Nr. 4. 1975).
- HANSSON, PER ALBIN; BERKLING, Anna Lisa: Krig, neutralitet och socia'ism. Ur Per Albin Hanssons journalistik 1916-1918. (I ARBETARRØRELSENS årsbok 1976. Sthm. 1976. S. 38-89).
- HANSSON, PER ALBIN; BERKLING, Anna Lisa: Per Albin i London. Ung svensk journalist møter världskrigets England. Sthm., Tiden, 1975 184s. 2pl.
- HARDIE, KEIR; MORGAN, Kenneth O.: Keir Hardie radical and socialist. London, Weidenfeld & Nicolson, 1975. 343s.
- HO CHI MINH; Komiteen for studier av historia åt Vietnams arbeidarparti: Presidenten vår, Ho Chi Minh. Rapport frå Komiteen for studium av historia åt Vietnams arbeidarparti. Oslo, Oktober, 1976. 144s. ill. Orig.tit.: Our president Ho Chi Minh.

- JOHANSEN, Hans: Mennesker jeg møtte. Radioforedrag. Oslo, Tiden, 1975. 142s.
- KOLLONTAY, ALEXANDRA; JOHANSSON, Gustav: Alexandra Kollontay 1872-1917. Revolutionens ambassadør. En biografi av Gustav Johansson. Sthm., Gidlunds, 1976. 256s.
- KRAG, Jens Otto: Travl tid, god tid. Kbh., Gyldendal, 1974, 248s. 6pl.
- KRAPOTKIN, PETER; MILLER, Martin A.: Kropotkin. Chic. Ill., Univ. of Chicago press, 1976. X, 342s.
- LENIN, V. I.; PEARSON, Michael: Lenin fra eksil til makt. Overs. av Adne Goplen. Oslo, Ascheoug, 1976. 239s. Orig.tit.: The sealed train.
- PIHL, SOPHUS; SKIVENES, Arne: Sophus Phils rolle i dansk og norsk arbeiderbevegelse. En politisk biografi. Oslo 1976. 331s. Hovedoppgave i historie. Stensilert.
- SUNDT, EILERT; SEIP, Anne-Lise: Ei'ert Sundt og vekstideologiens dilemma. (I HISTORISK tidsskrift. B.54, 1975. S. 316-346).

HISTORIE

Norge

(For de politiske partiers historie, se Politiske partier).

BAKOSGJELTEN, Kåre: Krise i fjellbygder. Tolga og Os i mellomkrigstid. Tr.heim, 1976. 1bl. 173 pag.bl.fig. Hovedoppgave i historie.

MYHRE, Jan Eivind: Sagene - en arbeiderforstad befolkes 1801-1875. Oslo 1976. 314s. fig. Hovedoppgave i historie.

SKARD, Sigmund: USA i norsk historie 1000-1776-1976. Oslo, Samlaget, 1976. 439s.

Andre land

BETTELHEIM, Charles: Klasstriderna i Sovjetunionen. Första perioden 1917-1923. Övers. Boel Berner, Lund, Cavefors, 1976. 462s. Orig.tit.: «Les luttes de classes en URSS. 1ère periode 1917-1923».

CARLO, Antonio: Sovjetunionens politiske og økonomiske struktur 1917-1975. - Proletariatets diktatur eller bureaukratisk kollektivism? Kbh., Politisk Revy, 1975. 198s. Oversatt fra tysk: «Politische und ökonomische Struktur der USSR 1917-1975».

CARMICHAEL, Joel: Stalin's masterpiece. The Show Trials and Purges of the thirties - the consolidation of the Bolshevik dictatorship. London, Weidenfeld and Nicolson, 1976, VIII, 238s.

GRAVIR, Ketil: Russland under hammer og sigd. Sovjetunionens historie fra 1917-1952. Ved ... og Yngvar Ustvedt. Oslo, Gyldendal, 1975. 126s. (Emnebiblioteket).

Det NORSKE hjelpearbeidet for Spania. Av Bjørn Deichman-Sørensen, Ida Holter, Stein Tønnesson og Gerd Åse Nyland. Lillehammer 1976. 3bl. 39pag.bl.

SALOMONSSON, Per: Sovjetunionens historie 1917-1975. 2 udg. Kbh., Paludan, 1975-. b. kart. (Paludans fiol-bibliotek). 1. Perioden 1917-1941. 1975 288s.

SCOCOZZA, Benito: Klassekampen i Danmarks historie. Kbh., Andersen/Svenson, 1976-. b. (Historie og klassekamp). 1. Feudalismen - med et indledende afsnit om den historiske materialismen. 1976. 308s. fig.

Arbejderbevægelsens historie

ARBEITERBEWEGUNG, Theorie und Geschichte. Jahrbuch. Hg. von Claudio Pozzoli. Frankf. a.M., Fischer, 1973- . b. 1. Über Karl Korsch. 1973. 414s. 2. Marxistische Revolutionstheorien. 1974. 376s. 3. Die Linke in der Sozialdemokratie 1975. 368s.

INDUSTRIARBEIDERKULTUR på Notodden. Utarb. av en gruppe elever ved Ringsaker folkehøgskole. Ringsaker 1975. 13bl. Stensilert.

LAD FALDE, hvad ikke kan stå! Dansk arbejder-bevægelses historie. Skrevet af Forbundet socialisterne. 2.opl. Kbh., Aurora, 1976.

NØRLUND, Ib: Det knager i samfundets fuger og bånd... (Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling). 4. opl. Kbh., Tiden, 1972. 2b. ill.

PETERSEN, Carl Heinrich: Fra klassekampens slagmark i Norden. (2 udv. utg.). Aarhus, Modtryk, 1975. 283s. (Til arbejderbevægelsens historie, 1).

RABEHL, Bernd: Den tyske arbejderbevægelse. - 2 internationale - SPD under weimarrepublikken - KPD under weimarrepublikken. Kbh. 1975. 164s.

RAPPORT fra et industriarbeidermiljø: Fredrikstad. Utarb. av en gruppe elever ved Ringsaker folkehøgskole 13.-19. april 1975. Ringsaker 1975. 23bl. Stensilert.

SOCIALISMENS historie. Kbh., Andersen/Svenson, 1976- . b. (Historie og klassekamp). 1. Christiansen, N. F.: Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig. 1976. 199s.

STUEDAL, Viggo: Noen trekk ved den organiserte arbejderbevægelsen i Foldal i tidsrommet 1906-1950. Tr.heim 1976. 2, IV, 222bl. Stensilert hovedoppgave i historie.

TRÆTTEBERG, Amund: Den første politiske forening i Løten. Om tranitternes virksomhet — ved Amund Trætteberg... og litt om hvem de var — ved Odd Magnar Syversen. (I LAUTIN. Lokalhistorisk årbok for Løten 1976. S. 157-203).

TØNNESSON, Stein: Røde skoger. Skogsarbeidere forteller fra klassekampen på landsbygda. Oslo, Pax, 1976. 136s. 2bl. ill.

SAMFUNNSVITENSKAP

Sosiologi

BRUN-GULBRANDSEN, Sverre: Alkoholbruk blant norsk ungdom. Oslo, Universitetsforl., 1976. 133s. 1bl. fig. (Statens institutt for alkoholforskning. Skrifter. 14).

HABERMAS, Jürgen: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. - Was leistet die Systemforschung? Von Jürgen Habermas und Niklas Luhmann. Frankf. a.M., Suhrkamp, 1974. 404s. 1bl. (Theorie-Diskussion).

HERNES, Gudmund: Makt og avmakt. En begrepsanalyse. Bergen. Universitetsforlaget. 1975. 231s.

KANITZ, Otto Felix: Proletarbarnet i det borgerlige samfund. På dansk ved Dennis Hammeken og Keld Forchhammer. Kbh. Fremad, 1976. 186s.

LEPPERT-FØGEN, Annette: Den deklasserede klasse. Studier i småborgerskaps historie og ideologi. Overs. af Kirsten Arnstrup, Flemming Olsen, Carsten Jensen. Kongerslev, GMT, 1976. 392s. (Historievidenskab's skriftrække Nr. 2.) Orig. tit.: Die deklassierte Klasse.

POULANTZAS, Nicos: Classes in contemporary capitalism. Transl. from the French by David Fernbach. London, NBL, 1975. 336s. Orig. tit.: Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui.

VEBLEN, Thorstein B.: Den arbeidsfrie klasse. En økonomisk studie av institusjoners utvikling. Utvalg og innl. ved Arvid Brodersen. Overs. av Per A. Hartun. Oslo, Gy'dendal, 1976. 205s. Orig.tit.: The theory of the leisure class.

Statsvitenskap

DAHLKVIST, Mats: Staten, socialdemokratien og socialismen. En inledende analys. Sthm., Prisma, 1975. (Verdandi-debatt, 75).

ELSTER, Jon: Stat, organisasjon, klasse. Noen hovedretninger i moderne politisk filosofi. Oslo, Pax, 1976. 141s. (UniPax).

LIEDMAN, Sven-Eric: Från Platon till Mao Zedong. De politiska idéernas historia. Sthm., Aldus, 1976. (Aldusserien. 357).

MARTINUSSEN, John: Historisk-materialistisk samfunds- og stats-teori - elementer af en abstrakt samfundsmodel. Kongerslev, GMT, 1976. 174s. (Historievidenskab's skriftrække Nr. 3).

NYMARK, Johs.: Frederik Dreiers politisk-ideologiske virksomhed. Kongerslev, GMT, 1975. 4bl. 184s. (Selskabet til forskning i arbeiderbevægelsens historie. Skriftserie Nr. 2).

Lov og rett

AUBERT, Vilhelm: Rettens sosiale funksjon. Oslo, Univ.forl., 1976. 3bl. Vis. 1bl. s. 7-356. (Scandinavian university books).

KRITISK juss. Red. Anders Bratholm og Nils Kristian Sundby. Oslo, Pax, 1976. 212s. (UniPax. 458).

PRITT, Denis Nowel': Øyenvitne ved Moskva-prosessene. 2. oppl. Oslo, Oktober, 1974. 35s. (Folkets historie. 1).

Samfunnsforhold i de enkelte land

ANDERSSON, Erna: Portugal efter revolutionen. Bakgrund, kommentarer och intervjuer av Erna Andersson och Olle Svenning. Sthm., Tiden, 1975. 112s.

BRANDT, Willy: Brev og samtaler. 1972-1975. Av Willy Brandt, Bruno Kreisky og Olof Palme. Overs. av Bjørg Helle. Mor forord av Rejulf Steen. Oslo, Tiden, 1976. 152s. (Tidens tema 61). Orig.tit.: Briefe und Gespräche 1972 bis 1975.

CARLSON, Joel: Det finnes ingen neutral mark. Om tjugo års kamp mot apartheid mot tortyr och brutalt förtryck i polisstaten Syd-Afrika. Sthm., Wahlström & Widstrand, 1975. 304 s. ill. Orig.tit.: No neutral ground.

CARRILLO, Santiago: I morgen: Spania. Intervjuer ved Régis Debray og Max Gallo. Overs. av Jon Sletbak. Oslo, Pax, 1976. 231s.

HELLSPONG, Mats: Bygd i förvandling. Hur industria'ismen har förändrat våra levnadsvilkor. Författare huvudmanus: Mats Hell-spong. Bildredaktör: Kerstin Gustafsson. Stocksund, TRU, 1974. 96s.

LANDSORGANISATIONEN i Sverige. Delegation 1975. Sydafrika. Svart arbeidskraft - svenskt kapital. Rapport från LO/TCO delegationens besök i Sydafrika 1975. Sthm., LO/TCO, 1975. 127s. ill. tab.

MEDVEDEV, Roy A: On socialist democracy. Transl. from the Russian and ed. by Ellen de Kadt. London, Macmillan, 1975. 1bl. XXII, 405, XV's. 1b!.

SOSIALISTISK Opplysningsforbund. Forholdene i sosialistiske land. Et debattheft. Oslo, 1975. 48s. (Diskusjon om SV's prinsippprogram).

SVONNI, Lars, red.: Samerna - ett folk i fyra länder. Under redaktion av Lars Svonni, Sthm., Prisma, 1976. 146s. ill. kart.

WALLRAFF, Günter: Fascismen mitt ibland oss. Med bidrag av Gerd Kröncke och Bernhard Kullmann. Sthm., Pan/Norstedts, 1976. 282s.

FILOSOFI

BERNTSEN, Harald: Den historiske materialismen og dens historiske betingelser. Oslo, Gyldendal, 1976. 140s. (Fakkel-bok. 346). Forkortet og rev. utg. av hans magistergradsavhandling fra 1971.

SKIRBEKK, Gunnar: Politisk filosofi. Innføring i filosofihistorie med særlig vekt på politisk teori. 2. utg. Bergen, Universitetsforl. 1976. 2b.

POLITISK TENKNING

(Her: Sosialisme, kommunisme osv.).

ANDERSON, Perry: Considerations on Western Marxism. London, NLB, 1976. 6bl. 125s.

ARBEIDERNE'S Opplysningsforbund. Demokratisk sosialisme. (Vårt alternativ). . Utg. av Tiden norsk forlag i samarb. med Arbeidernes opplysningsforbund og Folkets brevscole. Oslo, Tiden, 1975. Brevkurs.

BERSTSCH, Gary K.: Comparative communism. The Soviet, Chinese and Yugoslav models. Ed. by Gary K. Bertsch and Thomas W. Ganschow. San Francisco, Freeman, 1976. IX, 1bl. 463s.

CHRISTENSEN, Erik: Lenins revolutionsteori. Aarhus, Modtryk, 1974. 156s. (Klassekamp og parti. 1).

DEMOKRATISK sosialistisk perspektiv. Artikler av og utdrag fra taler av Tor Aspengren m.fl. Dessuten Arbeiderpartiets programmer for «Prinsipper og perspektiver» og «Demokrati i hverdagen». Red.: Inge Schefflo. Oslo, Tiden, 1976. 176s. port. (Tillitsmannsbiblioteket).

DUTSCHKE, Rudi: Forsøg på at stille Lenin på benene. Om den halvasiatiske og vesteuropæiske vej til sosialismen. Lenin, Lukács og tredje internationale. Overs. og efterskrift af Christian Hjorth, Inger Rasmussen og Hans Jørgen Thomsen. Århus, Modtryk, 1975. 332s. (Til kritikken af den politiske økonomi. 16.) Orig.tit.: Versuch, Lenin auf Füße zu stellen.

KORSCH, Karl: Karl Marx – revolutionær videnskab. På dansk ved Steen Scheuer. Kbh., Paludans forl., 1974. 193s. (Paludans fiolbibliotek).

MANDEL, Ernest: Seinkapitalismen. Forsøk på en marxistisk forklaring. Overs. av Jørgen Sandemose og Truls Wyller. Oslo, Gyldendal, 1976. 494s. Orig.tit.: «Der Spätkapitalismus».

MARX, Karl: Anarkisme og anarkosyndikalisme. Av Marx, Engels, Lenin. Overs. av Harald Holm. Oslo, Ny dag, 1976. 335s. (Elanbøkene).

MARXISTISCHE Aufbauorganisation, Frankfurt. Demokrati og sosialisme. Om forholdet mellom borgerlig og proletarisk revolution i den leninistiske teori. Overs. af Helle Licht. Århus, Modtryk, 1975. 150s. Orig.tit.: Die Krise der kommunistischen Parteien. 2. Kapitel.

SVENSSON, Jörn: Du skall ta 'edningen och makten. Om socialismens uppbyggnad i Sverige. 2. uppl. Sthm., Arbetarkultur, 1975. 310s.

SØRENSEN, Kurt: Marxismen og den sociale orden. Kongerslev, GMT, 1976. 665s. i 2b. (Historievidenskab's skiftrække No. 4).

VELFERDSSTATENS framtid og den demokratiske sosialisme. Red.: Tormod Hermansen og Ingjald Ørbeck Sørheim. Oslo, Tiden, 1976. 126s. 1bl. (Tidens tema).

AKTUELLE POLITISKE EMNER

Internasjonal politikk – utenrikspolitikk

AGEE, Philip: Inside the company. CIA diary. London, Allen Lane, 1975. 640s.

KONFERANSEN om sikkerhet og samarbeid i Europa. Helsingfors 1975. Utg. av Utenriksdepartementet. Oslo, Grøndal, 1976. 62s.

SJAASTAD, Anders: Politikk og sikkerhet i Norskehavsområdet. Om de enkelte land og våre felles problemer. Av ... og John Kristen Skogan. Oslo, Dreyer 1975. 301s. kart. tab. (Utenrikspolitiske skrifter. Nr. 18).

Den STORE polemik. Peking-Moskva. Kbh., Futura, 1975–
b. I. Dec. 1962 – febr. 1963. 165s. II. Marts 1963. 137s. III. Marts-september 1963. 168s.

TREPPER, Leopold: Sandheden om Rote Kapelle. Spionchefen fortæller sine erindringer. På dansk ved Lars Bonnevie. Kbh., Gylden-dal, 1976. 264s. 1bl. Orig.tit.: «Le Grand Jeu».

Krigføring – Forsvar

BORGERSRUD, Lars: Nye momenter til forståelse av moderne norsk krigshistorie. Trekk ved den militærpolitiske utviklinga i Norge 1918–40, og begrensninger de la på den norske krigføringa i 1940. Oslo 1975. 3bl. 235 pag.bl. Hovedoppgave i historie våren 1975. Stensilert.

HERMANSEN, Hans Petter: Fra krigstilstand til allianse. Norges politiske behandling av den militære side ved Tysklands-spørsmålet 1947–1955. Oslo 1976. V, 380s. 5bl. Hovedfagoppgave i historie høsten 1976. Stensilert.

MYRDAL, Alva: Spelet om nedrustningen. Övers. av Olof Hoffsten. Sthm., Raben & Sjögren, 1976. 444s. Orig.tit.: The Game of disarmament.

Politiske partier og organisasjoner

Norge

ARBEIDERNE kommunistparti (m-l.) AKP (m-l)'s tre første år. Vedtak, uttalelser og opprop fra AKP (m-l) februar 1973 til mai 1975. Tillegg: Dokumenter fra Rød valgallianse 1973 og 1975. Red. og utg. av Forlaget Oktober. Oslo, Oktober, 1975. 112s.

ARBEIDERNE opplysningsforbund, Oslo. Lokalpolitisk engasjement i partilaget. Utg. av Oslo AOF. Oslo 1976. 32s. Studiehefte.

ARBEIDERNE Ungdomsfylking. Ungdom – ikke til salgs. Et debattopplegg foran utarbeidelsen av AUF's ungdomspolitiske handlingsprogram. Utg. av Arbeidernes Ungdomsfylking og Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 30s.

FRA idé til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal samling. Red. av Rolf Danielsen og Stein Uglevik Larsen. Oslo, Univ.forl. 1976. 258s.

HANSEN, Bjørn: Høyre og demokratiet. Et bidrag i debatten om demokrati. Bjørn Hansens artikler i «Arbeiderbladet» med tegninger av Finn Graff. Utg. av Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 19s. (Solidaritet 77).

HANSEN, Erling: NKP og regjeringen 1935–36. En studie av holdninger til statsmakten, regjeringen og den dertil knyttede taktikk. Oslo 1976. I, IV, 223bl. Hovedoppgave i historie våren 1976. Stensilert.

- KOMMUNISTISK universitetslag. KUL 2 år. Utg. av Kommunistisk universitetslag. Oslo 1975. S. 3-346.
- LAURITSEN, Helge: «9 punkt-forslaget» og «Vestfold-forslaget». Samlingsbestrebelse mellom NKP og DNA 1946-47. Oslo 1976. 1bl. 198s. Hovedoppgave i historie. Stensilert.
- RISANGER, Otto: SV blir til. Dokumentarisk collage om utviklingen fra valgforbund til venstreparti 1973-76. Longyearbyen, Sampress 1976. 127s. faks. (Sampress-bok 1). Avisartikler fra Friheten, Orientering og Ny tid.
- SOSIALISTISK opplysningsforbund. Hva vi sa. Rapport fra Sosialistisk Venstrepartis stortingsgruppe 1975/76. Utg. av Sosialistisk opplysningsforbund. Oslo 1976. 93s.
- SOSIALISTISK opplysningsforbund. Innføringssirkel for sosialistisk ungdom. Oslo 1976. 32s. ill.
- SOSIALISTISK opplysningsforbund. Leninismens plass i marxismen. Et debathefte. Oslo 1976. 64s. ill. (Diskusjon om SV's prinsippprogram).

Andre land

- BRESJNEV, L. I.: Beretning fra SUKP's sentralkomité om partiets nærmeste oppgaver i innen- og utenrikspolitikken. Oslo, Ny dag, 1976. 124s. 1bl. port.
- BRYLD, Claus: Det danske socialdemokrati og revisionismen. En analyse af socialdemokratisk samfundsforståelse, strategi og taktik før 2. verdenskrig med udgangspunkt i forholdet til marxismen og revisionismen. Kongerslev. GMT, 1976- . -b. (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie. Skriftserie Nr. 3). Bd.2: Fra 1914 til 1930'erne. 4bl. 184s.
- DANMARKS kommunistiske parti. Programsamling. Utaalelser, erklæringer og programmer vedtaget på Danmarks kommunistiske partis kongresser, landskonferanser og landsmøter 1952-1974. Kbh., Tiden 1975. 88s.
- Die DKP - Keine Alternative für Demokraten. Von Heinrich Appelhans, Christian Bockemühl, Werner Plitt und Günter Wehrmeyer. Hg. von Friedrich-Ebert-Stiftung. Bonn-Bad Godesberg, Verlag Neue Gesellschaft, 1975. 108s. (Reihe praktische Demokratie).
- GESCHICHTE der deutschen Sozialdemokratie 1863-1975. Von Jutta von Freyberg u.a. Mit einem Vorwort von Wolfgang Abendroth. Köln, Pahl-Rugenstein, 1975. 2bl. 45s. (Kleine Bibliothek. 58).
- HAMRIN, Harald: Between bolshevism and revisionism. The Italian communist party 1944-1947. Sthm., Esselte Studium, 1975. 7bl. 342s. (Scandinavian univ. books). (Swedish studies in international relations. 5).
- HEINEMANN, Horst: Theoriediskussion in der SPD. Ergebnisse und Perspektiven. Frankf. a.M., Europäische Verlagsanstalt, 1975. 308s. (Demokratischer Sozialismus in Theorie und Praxis).
- JOSEPHSON, Erland F.: SKP och Komintern 1921-1924. Motsättningarna inom Sveriges Kommunistiska Parti och dess relationer till den Kommunistiska Internationalen. Uppsala, (Almqvist & Wiksell), 1976. 364s. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsalien-sia. 84).
- LINDROTH, Bengt: Bingo! En kritisk granskning av folkrörelserna i Sverige 1950-1975. Sthm, Prisma, 1975. 224s. 1bl.
- Die LINKE Opposition in der Sowjetunion. 1923-1928. Hg. und eingel. von Ulf Wolter. Westberlin, Olle & Wolter, 197 - . b. (Edition prinkipo). 2. 1924-1925. 1975. 549s. 3. 1925-1926. 1976. 610s.

- MAVRAKIS, Kostas: On trotskyism. Problems of theory and history. Transl. by John McGreal. London, Routledge & Kegan Paul, 1976. VIII, 248s.
- MISGELD, Klaus: Die «Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten» in Stockholm 1942-1945. Zur sozialistischen Friedensdiskussion während des zweiten Weltkrieges. Akad.avh. Sthm., (Almqvist & Wiksell), 1976. 216s. (Acta universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 79).
- MOLTKE, Kai: Mordet på Komintern. Erindringer fra Moskva i perioden 1932-36. Kbh., Fremad, 1976. 208 s. 6pl. ill.
- PANITCH, Leo: Social democracy and industrial militancy. The Labour Party, the Trade Unions and incomes policy, 1945-1974. Cambr., Cambridge univ. press. 1976. X, 318s.
- PETERSEN, Gert: Et kort rids af SF's historie 1958-1974. Kbh., SF forl., 1975. 36s.
- SCHMIEDERER, Ursula: SF og den «tredie vej» til socialisme. Overs. af Lena og Lilian Flüger. Kongerslev, GMT, 1974. 182s. 1bl. (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie. Skriftserie Nr. 1).
- SIDENIUS, Niels Christian: Kommunistisk internationale 1928-1935. En analyse og kritik af Kommunistisk internationales politik, specielt i forhold til fascismen og udviklingen i Tyskland. Århus, Modtryk, 1976. 283s.
- SOSIALISTISKE arbeiderinternasjonale. Kongress. Kongress-Protokolle der Zweiten Internationale 1-9. Glashütten in Taunus, Detlev Auvermann KG, 1975-76. 2b. 1. Paris 1889- 6. Amsterdam 1904. 1975. Fl.pag. 2. 7. Stuttgart 1907 - 9. Basel 1912. Anhang: Protokolle der Sitzung des Internationalen Sozialistischer Bureaus vom 29. bis 30. Juli 1914 in Brüssel 1976. Fl.pag.
- TORESSON, Bo: Folket och folkrörelserna. Belysning av några dagsproblem och uppgifter för folkrörelserna. Sthm., Tiden, 1976. 136s. (Tidens samhällsstudier).
- WHEELER, Robert F.: USPD und Internationale. Sozialistischer Internationalismus in der Zeit der Revolution. Frankfurt, Ullstein, 1975. 3bl. IVs. S. 7-384.
- WOLFE, Wil'ard: From radicalism to socialism. Men and ideas in the formation of Fabian socialist doctrines 1881-1889. New Haven, Yale univ. press, 1975. 5bl. 333s.

Kvinnesak – kvinner i arbeidslivet

- AGA, Synnøva: Kvinnene sin arbeidssituasjon på ein ensidig industristad. Utg. av Universitetet i Oslo. Instituttet for sosiologi og Norsk institutt for by- og regionsforskning. Oslo 1976. 1bl. V, 237s. (Årdalsprosjektet. Rapport nr. 6).
- ARBEIDERNE kommunistparti (m-l) kvinnevalg. Reis kampen blant arbeiderkvinnene. Studiebok om kvinnefrigjøring og sosialisme. Red. av AKP(m-l)'s kvinnevalg. Oslo, Oktober, 1975. 158 s. 1bl.
- BRØD og roser. Hvem er de umoralske? Om den nye abortloven. Fra aborthøringa. Arr.: Brød og roser. Oslo 1976. 47s. ill.
- ERTRESVAAG, Vera Espeland: Fra avmakt til samhold. Arbeiderkvinnenes faglige og politiske organisering 1889-1901. Bergen 1976. 1bl. II, 175s. Hovedoppgave i historie. Stensilert.
- FINSTAD, Liv: Kjønnnet avgjorde – kvinnene fikk sparken. Om et endimensjonalt rangsystem i et komplekst samfunn. Oslo 1975. 4bl.

- 34 pag.bl. 2bl. Me'lomfagsoppgave i etnografi. Stensilert. Omhandler konflikten ved Våler Skurlag i 1975.
- FRIIS, Tove: Bare en vare. En bog om danske rengøringskvinder. Fotografier Morten Bo. Kbh., Demos, 1976. 92s. 16pl.
- GIESE, Suzanne: Derfor kvinnekamp. Oslo, Pax, 1976. 136s. Orig.tit.: Derfor kvindekamp.
- ILO og kvinner i arbeidslivet. Nordiske synspunkter på likestilling. Sthm. 1976. 75s. (Nordisk utredningsserie. 1976:6).
- KJELLEVOLD, Alice: Kvinners rett til arbeid. Av Alice Kjellevold, Sisse Melgård og Marit Winner. Utg. av «Fondet til fremme av forskning på privatrettens område. Oslo 1976. 4bl. 98pag. bl. (Universitetet i Oslo. Institutt for privatrett. Stensilserie Nr. 43).
- ZETKIN, Clara: Arbejderkvinder i alle 'ande ... Udvalgte artikler og taler. Red. og overs. af Elise Andersen m.fl. Kbh., Tiderne skifter, 1974. 298s. ill.

Sosialpolitikk - Bolig - Helse (Her: Arbeidsmiljø)

- ARBEIDERNES opplysningsforbund. Full trygghet for alle arbeidstakere. Den nye arbeidsmiljøloven. Fra passivt vern til aktivt arbeid for et bedre miljø på arbeidsplassene. Oslo, AOF, 1976. 38s.
- FORBRUKER- og administrasjonsdepartementet. Barnehageprogram for kommunene. - En håndbok for barnehageplanleggere. Oslo 1976. 56s. (Forbruker- og administrasjonsdepartementet. Temahefte Nr. 3).
- GARDELL, Bertil: Arbetsinnehåll och livskvalitet. En sammanställning och diskussion av samhällsvetenskaplig forskning rörande människan och arbetet, av Bertil Gardel'. Utg. av Bokförl. Prisma i samarb. med Landsorganisationen i Sverige. Sthm., Prisma, 1976. 156s. fig. tab. diagr. (Insyn i arbetsmiljön).
- KAMP mot helsefarlig arbeid. Handbok for arbeidere. Red. av Hans Husum og Ebba Wergeland. Oslo, Oktober, 1975. 506s. 3bl.
- LUND, Rolf Lasse: Arbeidsmiljøboka. Fra kunnskap til handling. Utg. av Arbeidernes Opplysningsforbund. Oslo 1976, 64s. ill. Brevkurs.
- REGJERINGENS ungdomsutvalg, 1971. Ungdom, familie og bo'ig. Oslo, Univ.forl., 1976. 158s. tab.

Skole spørsmål - Undervisning (Her: Folkeopplysning)

- BERNTH, Inger: Institusjonsbarn og hjemmebarn. Kontakt, stimulering og utvikling. Overs. og etterord ved Anne Skard. Oslo, Gyldendal, 1976. 217s. ill. (Fakkelt-bok 339). Orig.tit.: Institutionsbørn og hjemmebørn.
- SJØBLUM, Kerstin: Åtte spedbarn begynner på daghjem. En undersøkelse av barns behov, tilpasning og utvikling på ulike daghjem. Overs. av Anne Skard. Oslo, Gyldendal, 1976. 203s. Orig.tit.: Åtta spädbarn börjar på daghem.
- U-BILDNING. Skola och samhälle i Kina, Kuba, Tanzania och Vietnam. Av Lilian Levin m.fl. 3. omarb.uppl. Sthm. Rabén & Sjögren, 1976. 328s.

Kirke - Religion

- FORUM for kristne sosialister. Kristne for sosialismen. Studiemateriale. Utg. av Forum for kristne sosialister. Oslo 1976. 2bl. 250s.
- HUSETH, Ole Øystein Hamre: Norges kristne arbeideres forbund. Trekk fra forbundets tilblivelse og historie til omkring 1955. Oslo 1976. 1bl. VI, 205pag.bl. Hovedoppgave i kristendoms-kunnskap. Stensilert.

Kunst – Kultur (Her: Fritid)

ARBEIDERNE SKØYTEKLUBB. 50 år (1924–1974). Beretning og statistikk. Red.: Børre Rognlien. Oslo 1974. 239s. ill. port.

MADSEN, Birger: Arbeiderforeningens teater. Tivoli og tivoli-haven. Lokal teaterhistorie 1875–1939. Fredrikstad 1975. 202s. 1bl. 8pl. ill.

REGJERINGENS ungdomsutvalg, 1971. Ungdom og fritid. Oslo, Univ.forl., 1976. 3bl. 88s.

TJÄDER, Per Arne: Klasskamp og kultur - för en marxistisk kultursyn. (En antologi). Red: Per Arne Tjäder. Sthm., Arbetarkultur, 1975. 205s.

Massemedia – Kommunikasjon

ENERSTVEDT, Regi Th.: Chile og den frie presse. Aftenposten og Neues Deutschland's forhold til demokratiet og fascismen. Av Regi Th. Enerstvedt og Robert Feiring. Oslo 1975. 1bl. V, 473s. tab. (Universitetet i Oslo. Instituttet for sosiologi. Skriftserie, 30).

PLEYM, Bjørn: Norsk bondepresse og den tyske nazismen. Seks bondeavisers holdning til Tyskland i tidsrommet 1933–1940. Oslo 1976. 125 pag.bl. Hovedoppgave i historie. Stensilert.

SLINNING, Kjell-Arne: Arbeiderpressen i Ålesund 1898–1916. Trondheim. 1976. 3bl. 144 pag.bl. Hovedoppgave i historie. Stensilert.

WILHELMSEN, Kaare: Partiorgan og distriktsavis. Hamar arbeiderblad 1925–1975. Utg. av A/S Hamar arbeiderblad. Hamar 1975. 244s. 12pl. ill.fotos.

Økonomi

BETTELHEIM, Charles: The transition to socialist economy. Translated from the French by Brian Pearce. Hassocks, Harvester press, 1975. 255s.

KALECKI, Michal: Tillväxt och stagnation i modern kapitalism. Lund, Bo Cavefors, 1975. 205s. (BOC-Universitet).

KVIST, Kenneth: Den krisfria kapitalismen och andra myter. Några drag i den svenska ekonomis utveckling. Sthm., Arbetarkultur, 1975. 181s. tab.

MEIDNER, Rudolf: Löntagarfonder. Av Rudolf Meidner i samarb. med Anna Hedborg och Gunnar Fond. Sthm., Tiden, 1975. 128s. 1bl.

NORSKE arbeiderparti. Forskningspolitisk utvalg. Forsikring. Solidaritet og fellesskap i praksis. Men hva med forsikringsbransjens innflytelse gjennom kapitalforvaltninger? Et debattopplegg. Utg. av DNA's forskningspolitiske utvalg og Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 24s.

SANDEMOSE, Jørgen: Ricardo, Marx og Sraffa. Kritikk av den nyricardianske retningen i moderne økonomisk teori. Oslo, Gyldendal, 1976. 383s. (Fakkel-bok. 336).

SKARSTEIN, Rune: Sosialøkonomiens elendighet. Elementer til en marxistisk forklaring og kritikk av moderne borgerlig økonomi. Oslo, Pax, 1976. 289s.

TORP, Jens Erik: Økonomiske utviklingsteorier for u-lande. En introduksjon til nyere liberal og marxistisk utviklingsteori. Kbh. Mellemløkeligt Samvirke, 1976. 40s.

Jordbruk, skogbruk, skipsfart, fiskeri

BERGO, Helge: Norsk jordbruk – ei økonomisk slagmark. Oslo, Samlaget, 1976. 183s. tab.

- GJØLBERG, Ole: Reallønnsutvikling og levevilkår for jordbruksarbeidere ca. 1830–1880. Bergen 1974. IV, 159 pag.bl. Hovedoppgave i økonomisk historie. Stensilert.
- NORSK skog- og landarbeiderforbund. Skogsarbeider 1980. Et studie- og debattopplegg. Utg. av Norsk skog- og landarbeiderforbund og Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 24s. ill.
- SOLHAUG, Trygve: De norske fiskeriers historie 1815–1880. Bergen, Univ.forl., 1976. XXII s. 1 bl. 770s. i 2b. ill.
- SOSIALISTISK opplysningsforbund. Sosialismen og norsk landbruk. Oslo 1976. 47s.
- TØSSE, Sigvart: Norsk bonde- og småbrukerlag 1913–28. Bakgrunn og verksemd. Tr.heim. 1976. III, 362 pag.bl. Hovedoppgave i historie. Stensilert.

Handel – industri

- BEKLEDNINGSARBEIDERFORBUNDET. Teko – arbeidsplassenes framtid. Et debattopplegg. Av Bekledningsarbeiderforbundet i samarbeid med Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 20s. ill.
- GUSTAVSEN, Bjørn: Bedriftsorganisasjon. Alternative modeller. 2. utg. Oslo, Tanum-Norli, 1976. S. 5–164.
- NORSK papirindustriarbeiderforbund. Søkelys på treforedlingsindustrien. Et debattopplegg. Av Norsk papirarbeiderforbund i samarbeid med Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 30s. i 1. Studiehefte.

Distriktpolitikk

- ARBEIDERNE opplysningsforbund. Årdal. Årdal. – Her vil me leva. Eit studie- og debattheft tufta på Årdalsrapportane. Utg. av Årdal AOF-forening og Arbeidernes opplysningsforbund. Oslo 1976. 38s. ill. kart.
- HERSOU, Bjørn: Distriktpolitikk og ideologi. En historisk/sosiologisk analyse av Arbeiderpartiets nærings- og distriktpolitikk i tiden 1935–72. Av Bjørn Hersoug og Dag Leonardsen. Tromsø 1976. 6 bl. 600s. 2 bl. kart. Magistergradsavhandling i sosiologi. Stensilert.
- ÅRDALSPROSJEKTET. Samlerapport: Miljøundersøkelser i Årdal. Utg. av Universitetet i Oslo. Instituttet for sosiologi og Norsk institutt for by- og regionforskning. Oslo 1976. 1 bl. V, 160s. kart. (Årdalsprosjektet. Rapport. Nr. 8).

Oljepolitikk

- BRYN, Knut: O'jen og det norske samfunn. Studiebok om miljømessige og økonomiske virkninger av oljevirkksomheten. Av Knut Bryn red. m.fl. Oslo, Tanum-Norli, 1976. 176s. ill. fig.
- SAMPSON, Anthony: De sju systrarna. De stora oljebolagen och den värld de skapat. Sthm., Wahlström & Widstrand, 1975. 326s. Orig. tit.: «The seven sisters».
- SOSIALDEPARTEMENTET. Sosialpolitikken 'og oljen. Utg. av sosialdepartementet. Oslo, Univ.forl., 1976. 135s. (U-bøkene).

Miljøvern-Økologi

- DAMMAN, Erik: Ny livsstil - og hva så? Om samfunnsutviklingen fra en ny og bedre livsstil til en ny og bedre verden. Utg. i samarbeid med Folkeaksjon Fremtiden i våre hender. Oslo, Gyldendal, 1976. 224s.
- IVARSSON, Ulf: Kris i miljörörelsen. Undersökning av en med-

- borgare höjd över alla misstankar. Av Ulf Ivarsson och Per Kågeson. Sthm, Prisma, 1976. 171s.
- KVALØY, Sigmund: Økokrise, natur og menneske. En innføring i økofilosofi og økopolitikk. Tr.heim, Tapir, 1976. 3bl. 173s. ill.
- VEKST og ressurser. Bidrag av: Arne Martin K'ausen m.fl. Red. Kari Bruun Wyller og Thomas Chr. Wyller. Oslo, Gyldendal, 1976. 150s. (Motforestillinger. 2).

ARBEIDSGIVER – ARBEIDSTAKER

(Her: Bedriftsdemokrati, Arbeidskonflikter o.a.).

- ANDERSEN, Torben Peter: Staten og storkonflikten i 1952. Kongerslev, GMT, 1976. 150s. (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie. Skriftserie Nr. 4).
- CHRISTENSEN, Erik: Havnearbejderstrejken i Esbjerg i 1893. Træk af arbejdsmændenes fagforenings første år i Esbjerg. Kbh. SFAH, 1975. 3bl. 113s. (Selskabet til forskning i arbejderbevægelse's historie. Publikation. Nr. 2).
- EMERY, Fred: Democracy at work. The report of the Norwegian industrial democracy program. By Fred Emery and Einar Thorsrud. In co-operation with Per H. Engelstad, Jon Gulowsen and Thoralf Quale. Leiden, Nijhoff, 1976. 3bl. 179s. (International series on the quality of working life. Vol 2).
- GORZ, André, ed. The division of labour: The labour process and class-struggle in modern capitalism. Ed. by André Gorz. Hassocks, Harvester, 1976. XIV, 1bl. 189s.
- GULOWSEN, Jon: Arbeidsvilkår. Et tilbakeblikk på samarbeidsprosjektet LO/NAF. Av Jon Gulowsen i samarb. med Jan Irgens Karlsen, Thoralf Ulrik Quale og Ståle Seierstad. Oslo, Tanum/Norli, 1975. 1bl. 115s.
- HANSEN, Trond: Politisk strid og økonomisk krise. Ei vurdering av fagbevegelsens nederlag i Kirkenes-konflikten 1928/29. Tromsø 1976. 3bl. 176s. Hovedoppgave i historie. Stensilert.
- HELLE, Kari Marie: Bedrifter for vernet arbeid. Arbeidstakernes forventninger og erfaringer. Oslo, Tanum / Norli, 1976. 119s.
- KNUDSEN, Herman: Arbejdskamp i Storbritannien. Strejker og fabriksbesættelser i begyndelsen af 1970'erne. Af Herman Knudsen og Jette Sandahl. Århus, Modtryk, 1974. 287s. (Klassekamp og parti Nr. 3).
- LANDSORGANISATIONEN i Sverige. Företagsdemokratiska rådet (LODEM). Solidariskt medbestämmande. Rapport till LO-kongressen 1976. Sthm., Prisma, 1976. 110s. 1bl.
- MAAS, Utz: Berufsverbot – undertrykkelse af venstrefløjen i Vest-Tyskland og Vestberlin. Overs. af O'e Colstrup og Suzanne Trapp. Kbh., Roskilde univ.forl., 1976. 148s.
- PETERSEN, Erling: Norsk arbeidsgiverforening 1950–1975. Utarb. av Erling Petersen. Oslo 1975. 1bl. 290s. ill.
- REGJERINGENS ungdomsutvalg, 1971. Ungdom og arbeid. Oslo, Univ.forl., 1976. 2bl. 128s.

FAGBEVEGELSE

- CAMPOS, Andrés Beira: Facklig kamp i Francospanien. De underjordiska fackliga rörelsernas utveckling i Spanien 1939–1975. Övers.: Britta Gröndahl Sthm., Federativ, 1975. 80s. (Federationserien 19).

FUGLESTAD, Nils Henrik: Politiske motsetninger i norsk fagbevegelse i 1920-åra. Oslo 1975. 3bl. 162s. Hovedoppgave i historie. Stensilert.

GULBRANDSEN, Ørnulf: Samarbeidsideologi og interessekonflikt. Analyse av forholdet mellom bedrift og fagorganisasjon. Utg. av Instituttet for sosiologi, Univ. i Oslo og Norsk institutt for by- og regionsforskning. Oslo 1976. XII, 311s. (Årdalsprosjektet, Rapport nr. 7).

LANDSORGANISASJONEN i Norge. Til debatt: Organisasjonsmønsteret i fagbevegelsen. Oslo, Ideko, 1975. 12s.

LANDSORGANISATIONEN i Sverige. Kommittén för multinationella företag. Fackföreningsrörelsen och de multinationella företagen. Rapport till LO-kongressen 1976. Sthm., Prisma, 1976. 183s.

LANDSORGANISATIONEN i Sverige. Rådet för familjefrågor. Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken. Rapport till LO-kongressen 1976. Sthm., Prisma, 1976. 106s.

NORSK forbund for arbeidsledere og tekniske funksjonærer. 25 år. Beretning 1951-1975. Oslo 1976. 32s.

SOSIALISTISK opplysningsforbund. Studiekurs i faglig politikk. Oslo 1975. 2b. 1. Fagorganisasjon, faglig arbeid, lønnskamp. 191s. 2. Arbeidsmiljø, klasselover, faglig strategi. 239s.

STRØMMEN jern- og metallarbeiderforening. Strømmen jern- og metallarbeiderforening 75-års jubileum. 1901. 2 nov. 1976. Utarb. av Trygve Larsen. Oslo, Tiden, 1976. 98s. 1bl. ill.

VEIVESENETS arbeiderforening. Oslo. 75-års beretning 1900-9. sept.-1975. (Ved Einar Gerhardsen). Oslo, Tiden, 1975. 126s. ill. port.

ESSAYS - BLANDEDE SKRIFTER

BAKUNIN, Michael: Selected writings. Ed. and introd. by Arthur Lehning. Transl. from the French by Steven Cox. Transl. from the Russian by Olive Stevens. N.Y., Grove press, 1974. 288s.

LUXEMBURG, Rosa: Politiske skrifter. Et udvalg. Oversat og kommenteret af Toni Livsage. Kbh., Tiderne skifter, 1976. 320s. ill. port.

LITTERATUR - LITTERATURKRITIKK - SPRÅK

FERREIRA DE CASTRO, José Maria: Vendepunktet. Fra portugisisk ved Leif Sletsjøe. Oslo, Tiden, 1976. 216s.

HAUGER, Torill: Karl Eugen Olsen fra Vika. Oslo, Gyldendal, 1976. 164s. ill.

MARTINSON, Moa: Kvinner og epletrær. Oslo, Tiden, 1976. 234s. Orig.tit.: Kvinnor och äppelträd.

OBRESTAD, Tor: Stå på! Roman om ein arbeidskonflikt. Oslo, Gyldendal, 1976. 229s. 1bl.

SKOGHEIM, Dag: Viser og vers fra anlegg og gruve. En antologi utgitt til Bergmannsdagene 1976. Red. av Dag Skogheim. Oslo, Tiden, 1976. 152s. ill.

STUBBERUD, Juel: Vers fra skogen. En antologi. Utg. til Skogarbeiderdagene 1975. Red. av Juel Stubberud. Oslo, Tiden, 1975. 179s. ill.

OPPSLAGSVERK

DOWE, Dieter: Bibliographie zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Sozialistischen und kommunistischen Bewegung von

den Anfängen bis 1863 unter Berücksichtigung der politischen, wirtschaftlichen und sozialen Rahmenbedingungen. Mit einer Einleitung. Berichtszeitraum 1945–1971. 1975. Bonn–Bad Godesberg. Verl. Neue Gesellschaft, 1976. 302s. (Archiv für Sozialgeschichte. Beiheft. 5).

JOHANSEN, Tove Dahl: Marcus Thrane og Thranitter-bevegelsen. En bibliografi. Av Tove Dahl Johansen, Kersti Dahl og Birgit Barstad. Oslo 1974. 2bl. 11s. Semesteroppgave ved Statens bibliotekskole, høsten 1974. Manus.

SANDUM, Tone: Martin Tranmæl; en bibliografi. Artikler fra Ny Tid, Klassekampen og Det tyvende århundrede i tidsrommet 1899–1923. Av Tone Sandum og Liv Tranby. Oslo 1974. III, 41 pag. bl. Hovedoppgave ved Statens bibliotekskole. Stensilert.

SKJØNSBERG, Kari: Kvinnesak og kjønnsroller 1965–1974. En bibliografi. Ved ... Utg. av Hovedkomitéen for FN's internasjonale kvinneår 1975 i Norge. Oslo 1975. 18s.

Forskningsprosjekter

Navn/ Adresse	Tittel, art	Kort beskrivelse
Asle Rolland Inst. for presse- forskning Universitetet i Oslo	Partipresse og politisk utvikling (mag.avh. stats- vitenskap, ferdig 1978)	En undersøkelse av DNAs pressevirksomhet (arbeiderpressen) med det primære mål å bi- dra til forståelsen av partiets politiske og or- ganisatoriske utvikling 1910–1935.
Sverre Tiller Fredtun 7600 Levanger	Framveksten av arbeiderbevegelsen i Verdal 1900–1918 (hovedoppg. historie ferdig våren 1978)	Prøver å gi forklaringer på hvorfor arbeiderbe- vegelsen fikk såpass sterk oppslutning i et typisk bondesamfunn som Ver- dal rundt 1900.

Rapport

Svein Damslara

Årlige historiemøter i Linz for arbeiderbevegelsens historikere

I 13 år har arbeiderbevegelsens historikere fra øst og vest møttes til konferanser i Linz i Østerrike. En studiegruppe for arbeiderbevegelsens historie i Østerrike tok initiativet og arrangerte de første konferansene fram til 1969. Fra da av har konferansene vært arrangert av en egen stiftelse, Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (I.T.H.). En rekke forskningsinstitutter og arkiver er medlemmer i denne stiftelsen som har Dr. Rudolf Neck som forretningsfører. Under hver Linz-konferanse avholder I.T.H. sin generalforsamling. Ut over det rent forretningsmessige blir også tema for følgende års Linz-konferanse besluttet her. For tiden er det over 50 medlemsinstitusjoner, som betaler en årlig medlemsavgift på 5000 Ø.sh. Stiftelsen blir også støttet av Unesco. Fra norsk side er bare Arbeiderbevegelsens Arkiv medlem. Fra finsk side deltar en gruppe ved Helsingfors universitetet som driver forskning på arbeiderbevegelsens historie. Fra dansk side er Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie medlem. Dette viser hvor uensartede institusjoner det er som er med i I.T.H. Når det siden kan tilføyes at Marx-Lenin-Instituttene i Berlin og Moskva er med, samt det Vesttyske LO og det Internasjonale Institutt for sosialhistorie i Amsterdam, skulle ingen være i tvil om at tilslutningen både fra øst og vest er i orden. Utenfor Øst- og Vest-Europa har det ikke lyktes å få noen stor deltagelse, selv om Israel og Japan er godt og regelmessig representert. Det er nok riktig å si at konferansen har et klart sentraleuropeisk tyngdepunkt. England, U.S.A. og Canada er bare sporadisk representert, og med tysk som konferansespråk blir den sentraleuropeiske dominansen ytterligere understreket.

Det mest verdifulle ved Linz-konferansene er den direkte personlige kontakten som oppstår mellom folkene fra østlige og vestlige land. Delvis er det de ledende historikerne på

dette feltet som reiser til Linz, og delvis er det lederne for de største arkivene på dette området som deltar. Dette åpner for nyttige kontakter mellom forskere fra ulike retninger og miljøer, samtidig som kontakten mellom faghistorikerne og arkivenes representanter alltid er et viktig element i de uformelle samtalene som føres.

Det ville likevel ikke være riktig bare å fremheve de personlige og uformelle kontaktene som Linz-konferansenes eksistensberettigelse. Den forskningen som ligger bak rapportene til konferansene er riktig nok av vekslende kvalitet. Men sammen med debattene under selve konferansene utgjør kongressrapportene interessant lesning, og gir betydelig innsikt om forskningens status presens på de aktuelle områdene som er tatt opp. Et meget vidt spektrum av emner er tatt opp i Linz. De følgende eksemplene vil vise det: Memoarliteraturens betydning for arbeiderbevegelsens historie (1969). Arbeidernes holdning ved utbruddet av 1. verdenskrig (1969). Den internasjonale arbeiderbevegelsens stilling til militarismen og imperialismen mellom 1907 og 1912 (1972). Streikebevegelsene i 1912. En komparativ undersøkelse (1972). Marxismens utbredelse mellom 1890 og 1905 (1973). Den internasjonale arbeiderbevegelsens kamp mot fascismen til midt i 1930-årene (1974). Forholdet mellom parti og fagbevegelse inntil 1917 (1976). Metodiske problemer ved studiet av fagbevegelsen fram til 1917 (1976). Arbeiderbevegelsen og kolonispørsmålet fram til slutten av 1. verdenskrig (1977). Arbeiderkultur (Arbeiterbildung) i et kapitalistisk samfunn (1977). På årets konferanse ble «Kvinnenes plass i den sosialistiske arbeiderbevegelsen fram til 1940» valgt som tema for neste års konferanse, som finner sted 12.—16. september 1978. Det pågår mye forskning omkring dette tema som sikkert vil danne utgangspunkt for gode rapporter og heftige debatter. Erfaringen viser at jo nærmere vår egen tid et tema strekker seg, desto livligere blir debatten i Linz. Et foreløpig høydepunkt i så måte ble nådd i 1974 da arbeiderbevegelsens kamp mot fascismen i tredveårene sto på dagsorden.

Til slutt kan det være grunn til å fortelle at Linz-konferansene er blitt en slik suksess at deltakerantallet er blitt begrenset til 2—3 fra hver medlemsinstitusjon. Det er likevel også mulig å delta i Linz på individuell basis dersom man enten er aktuell som rapportør til konferansen, eller dersom man kan dokumentere en spesiell forskningsinnsats på de emnene som står på konferansens dagsorden. Situasjonen er

altså den at historikermøtene i Linz ikke trenger noen reklame. Det man ønsker er at de som har mest å gi og mest å hente på konferansene skal være deltakere. Og man ønsker ikke et deltakerantall som ligger særlig over 100. Med dette skulle de interesserte organisasjoner og personer være gjort kjent med I.T.H., og dersom noen ønsker å lese rapportene fra de tidligere møtene så er de utgitt på Europa Verlag Wien, og finnes i Arbeiderbevegelsens Arkiv fram til 1975.

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

1930-åra:

Reformismens gjennombrudd

1/1978

5	Knut Kjeldstadli	Reformismens seier
27	Finn B. Forsund	Krisepolitikken og vegen til sosialismen. Det norske Arbeiderparti 1930—1933.
57	Tove Nielsen	Arbeiderbevegelsen, krisen og markedet.
81	Tore Andersen	Ødegaardismen: Klassesamarbeid i den lokalpolitiske hverdag.
111	Hans Fredrik Dahl	Opposisjonens historie.
137	Odd-Bjørn Fure	Edv. Bulls artikkel om radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse - teoretisk status.
145	Finn Moe	Statskapital og socialisme. Noen bemerk- ninger til arbeidsprogrammet. 1933.
159	Ole Colbjørnsen	Tanker til det nye program. 1933.
169	Det norske Arbeiderparti	Prinsipielt program. 1933.
175	Det norske Arbeiderparti	Prinsipielt program. 1939.
179		Hovedoppgaver.
180		Bibliografi 1976.
193		Forskningsprosjekter.
194	Svein Damslora	Arlige historiemøter i Linz for arbeider- bevegelsens historikere.

ISBN 82-530-0906-2